

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОРДУН-КОМАР НАТАЛІЯ ІГОРІВНА

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ
У КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ТИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ**

12.00.12 – філософія права

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н.І. Бордун-Комар**

Науковий керівник: **Братасюк Марія Григорівна**, доктор філософських наук,
професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Бордун-Комар Н. І. Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права». – Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі захисту прав людини з позицій легістського (законницького) та юридичного (природно-правового) типів праворозуміння. Актуальність теми зумовлена необхідністю формування дієвої системи захисту прав людини в сучасній Україні. Наголошено, що правове реформування повинно відбуватись на засадах гуманістичної природно-правової традиції, оскільки застаріла державоцентрична система правового захисту виявилась не ефективною.

На основі аналізу українських та зарубіжних напрацювань висвітлено стан наукового дослідження проблеми захисту прав людини у філософсько-правовій науці. Виявлено, що при чималій увазі науковців до теми прав людини, проблема їх захисту є малорозробленою.

З'ясовано, що вітчизняні правознавці поступово відмовляються від законницького трактування прав людини як наданих державою, і приймають позицію природно-правового підходу, згідно з яким права людини трактуються як об'єктивні вимоги, що випливають з природи людини, зумовлені нею, а тому є невідчужуваними і невід'ємними від неї особистими правами.

За допомогою сучасних філософсько-правових підходів (антропологічного, комунікативно-філософського, феноменологічно-екзистенціального, аксіологічного, природно-правового, герменевтичного тощо) сформовано методологічні засади для висвітлення проблеми захисту прав людини.

Наголошено на ідеалістично-метафізичному вимірі, глибинній духовній сутності правозахисту.

Показано, що основним функціональним призначенням правозахисної діяльності є боротьба за право, відновлення порушених прав, усунення перешкод у їх здійсненні, припиненні протиправних зазіхань. Зауважено, що захист прав людини – це процес відновлення порушеної справедливості, рівної міри її, свободи, істини, добра, поваги до людської гідності.

Обгрунтовано, що право людини на захист прав є фундаментальною підставою збереження основ життя.

Показано, що філософія захисту прав людини може по-різному трактуватися з позицій основних типів праворозуміння. З погляду природно-правової докторини, правозахист повинен бути людиноцентричним, тобто центрованим на людині з її правами та свободами, а не на пріоритеті держави з її груповим інтересом. Для того, щоб були відновлені порушені права, суб'єкти права свою діяльність мають ґрунтувати на конституційно-правових засадах, що відповідають стандартам права, використовувати засоби і способи, увідповіднені цінностям та змісту права, його принципам. Акцентовано, що стандарти прав людини є вираженням акумульованого правового і загальнокультурного досвіду всього людства.

Обгрунтовано, що приводити у відповідність зі стандартами права потрібно всю систему правового захисту, а не лише законодавство. З'ясовано, що ототожнення права із законом з позицій легізму зумовило суттєву розбалансованість українського законодавства, яке впродовж тривалого часу адаптовувалося до європейських стандартів та правозахисної діяльності, що була налаштована не на стандарти права, а на «букву закону».

Доведено, що з позицій юридичного (природно-правового) типу праворозуміння правозахисна діяльність як форма буття ідеї права, будучи спрямованою на відновлення права як порушеної справедливості, повинна ґрунтуватися не лише на нормативних, а саме на правових засадах.

Акцентовано, що принцип верховенства права як концентроване втілення та вираження правових стандартів – найефективніший метод захисту прав людини.

Принцип верховенства права повинен бути фундаментальною засадою правового захисту державними органами та їх посадовими особами.

Наголошено, що під концептом механізму захисту прав людини варто мати на увазі діяльність уповноважених правозахисних органів та організацій (національних, міжнародних, а також приватних осіб) яка здійснюється з використанням правових за суттю, а не лише за формою, засобів та соціальних умов, які визначають процедуру захисту (поновлення) прав і свобод людини та громадянина. Окрім суб'єктів державного правового захисту людини та громадянина, виділено суб'єктів правового захисту громадянського суспільства.

Доведено, що ціннісно-правова основа повинна бути непорушною вимогою для всіх суб'єктів правової нормотворчості, оскільки саме загальнолюдські цінності роблять правотворчість гуманістичною. Зауважено, що не зважаючи на те, що ця основа закріплена в Конституції, її використання в правовому полі недостатнє.

Наголошено на необхідності трактування закону не як продукту довільної діяльності влади, а як угоди, компромісу між громадянством, народом та державною владою з найважливіших питань суспільного життя. Акцентовано, що гуманістичні закони не можуть працювати до тих пір, доки їх застосовують суб'єкти правового захисту із застарілим законницьким державоцентричним світоглядом.

Зауважено, що ефективний захист прав людини в Україні неможливий без формування розвиненого громадянського суспільства як суб'єкта ствердження реального народовладдя. Необхідне визнання державною владою природних прав людини як реально діючого закону, який обмежує діяльність цієї влади.

Наголошено, що захист невідчужуваних прав та свобод людини є найважливішою метою і завданням громадянського суспільства та держави.

Ключові слова: захист прав людини, праворозуміння, позитивістський (легістський) підхід, природно-правова доктрина, стандарти прав людини, механізм захисту прав людини, суб'єкт правозахисту, верховенство права.

SUMMARY

Bordun-Komar N.I. Protection of human rights in Ukraine in the context of the main types of legal thinking. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.12 "Philosophy of law". - National Academy of Internal Affairs. Kyiv, 2021.

The dissertation research is devoted to the problem of protection of human rights from the standpoint of legalistic and natural law types of legal understanding. The urgency of the topic is due to the need to form an effective system of human rights protection in modern Ukraine. It is emphasized that legal reform should take place on the basis of the humanistic natural law tradition, as the outdated state-centric system of legal protection has proved ineffective.

Based on the analysis of Ukrainian and foreign developments the state of scientific research on the problem of human rights protection in philosoph-legal science is highlighted. It was found that with considerable attention of scientists to the topic of human rights, the problem of their protection is underdeveloped.

It was found that domestic jurists are gradually abandoning the legal interpretation of human rights as granted by the state, and take the position of natural law approach, according to which human rights are interpreted as objective requirements arising from human nature due to it, and therefore there are essential and inalienable from it personal rights.

With the help of modern philosophic-legal approaches (anthropological, communicative-philosophical, phenomenological-existential, axiological, natural law, hermeneutic, etc.) methodological bases have been formed to cover the problem of human rights protection.

Emphasis is placed on the idealistic-metaphysical dimension, the deep spiritual essence of human rights protection.

It is shown that the main functional purpose of human rights activities is the struggle for the rights, restoration of violated rights, elimination of obstacles to their implementation, cessation of illegal encroachments.

It is noted that the protection of human rights is a process of restoring violated justice, its equal measure, freedom, truth, goodness, respect for human dignity.

It is substantiated that the human right to protection of rights is a fundamental basis for preserving the basics of life.

It is shown that the philosophy of human rights protection can be interpreted differently from the standpoint of the main types of legal understanding. From the point of view of natural law doctrine, human rights protection should be human-centered, that is to say centered on the person with his rights and freedoms, and not on the priority of the state with its group interest. In order to restore violated rights, legal entities must base their activities on constitutional and legal principles that meet the standards of law, use legal means and methods. It is emphasized that human rights standards are an expression of the accumulated legal and cultural experience of all mankind.

It is substantiated that the entire legal system, and not only the legislation, should be brought in line with the standards of law. It was found that the identification of right with the law from the standpoint of legalism led to a significant imbalance of Ukrainian legislation, which for a long time has been adapting to European standards and human rights activities, which were not focused on legal standards, but to the "letter of the law".

It is proved that from the standpoint of natural law theory, human rights activity as a form of existence of the idea of law, being aimed at restoring the right as violated justice, should be based not only on regulations but on legal principles.

It is emphasized that the principle of the rule of law as a concentrated implementation and expression of legal standards is the most effective method of human rights protection. The principle of the rule of law must be a fundamental principle of legal protection by state bodies and their officials.

It is noted that the concept of the mechanism of human rights protection should mean the activities of authorized human rights bodies and organizations (national,

international and private individuals) which are carried out using legal in nature, and not only in form, means and social conditions that determine procedure for the protection (renewal) of human and civil rights and freedoms. In addition to the subjects of state legal protection of the person and citizen, there are subjects of legal protection of civil society.

It is noted: that the current state of the human rights protection mechanism in Ukraine has shown that human rights bodies are not able to adequately ensure the function of the human rights protection, despite the long-standing state monopoly in this area. This function is largely performed by the subjects of legal protection of the civil society, which should be distinguished, except for the subjects of state-legal protection of a man and citizen, which include not only legal institutions, but all public authorities. Subjects of the state-legal protection and subjects of the legal protection of the civil society should work closely together.

It is proved that the value-legal basis should be an inviolable requirement for all subjects of legal rule-making, because it is universal values that make law-making humanistic. It is noted that despite the fact that this basis is enshrined in the Constitution, its use in the legal field is insufficient.

Emphasis is placed on the need to interpret the law not as a product of arbitrary activity of the government, but as an agreement, a compromise between citizens, general public and the state authorities on the most important issues of the public life. It is emphasized that humanistic laws cannot work as long as they are applied by subjects of legal protection with an outdated positivism state-centric ideology.

It is noted that effective protection of human rights in Ukraine is impossible without the formation of a developed civil society as a subject of the assertion of real democracy. It is necessary for the state authorities to recognize natural human rights as a valid law that restricts the activities of this government.

It is emphasized that the protection of inalienable human rights and freedoms should be considered the most important goal and task of the civil society and the state.

Key words: protection of human rights, legal thinking, legal positivism (legalism), natural law theory, standards of law, mechanism of human rights protection, legal entities, rule of law.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні аспекти захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.
2. Бордун Н. І. Витоки та утвердження прав людини в контексті природно-правової та позитивістської традицій. *Європейські перспективи*. 2012. №5. С. 149–154.
3. Бордун-Комар Н. І. Генеза ідеї природних прав людини в історії філософсько-правової думки України. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 169–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_2_30.
4. Бордун-Комар Н. І. Філософсько-світоглядні засади захисту прав людини. *Наше право*. 2016. № 4. С. 179–185.
5. Бордун-Комар Н. І. Державна система захисту прав людини в сучасній Україні: проблема ефективності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 381–385. URL: http://pap.in.ua/4_2017/2.pdf.
6. Бордун-Комар Н. І. Принцип верховенства права як метод ефективного судового захисту прав людини в Україні. *Sciences of Europe*. Vol. 2, N 61 (2020). С. 32–34.(Praha, Czech Republic).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бордун Н. І. Універсальні та регіональні інституції з прав людини як важливий механізм міжнародного захисту прав людини. *Загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти державно-правової реформи в Україні* : матеріали IV круглого столу (Київ, 26 жовт. 2010 р.). Київ : ЮВЕТА, 2010. С. 39–47.
2. Бордун Н. І. Необхідність формування високої правової культури як запорука ефективного захисту прав людини в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки – 2010* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листоп. 2010 р.) : у 2 ч. / за заг. ред. В. К. Матвійчука, Ю. В. Нікітіна, Н. Б. Болотіної. Київ : Нац. акад. упр., 2011. Ч. 1. С. 111–113.

3. Бордун Н. І. Проблема захисту прав людини у контексті легістського праворозуміння. *Правова доктрина і юридична практика: досвід і перспективи розвитку* : матеріали постійно діючого наук.-теорет. семінару (Київ, 29 берез. 2011 р.). Київ : ЮВЕТА, 2011. Вип. 2. С. 78–86.

4. Бордун Н. І. Морально-етичні засади адвокатської діяльності. *Морально-етичні імперативи юридичної діяльності* : матеріали наук. читань до Дня юриста (Київ, 7 жовт. 2011 р.). Київ : УДУФМТ, 2011. С. 44–48.

5. Бордун-Комар Н. І. Деонтологічні принципи адвокатської діяльності. *Деонтологічні засади професії юриста* : матеріали VII круглого столу до Дня юриста (Київ, 7 жовт. 2013 р.) : у 2 ч. / [редкол.: О. І. Осауленко (голова), Ю. М. Бондар (відп. ред.), М. Г. Братасюк та ін.]. Київ : ЮВЕТА, 2013. С. 67–73

6. Бордун-Комар Н. І. Проблема прав людини: особливості законницького розуміння. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2014. Серія «Право». Вип. 1. С. 9–13.

7. Бордун Н. І. Європейські стандарти права як засади захисту прав людини. *Теоретико-правові аспекти державно-правової реформи в Україні* : матеріали III наук. читань (Київ, 18 листоп. 2015 р.) / [редкол.: В. Д. Гвоздецький (голова), Ю. М. Бондар (відп. ред.), С. Г. Благовісний та ін.]. Київ : УДУФМТ, 2015. С. 40–46.

8. Бордун-Комар Н. І. Основні ідеї китайського легізму як філософсько-правового вчення. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 трав. 2015 р.). Херсон : Гельветика, 2015. С. 10–12.

9. Бордун Н.І. Морально-етичний вимір адвокатської діяльності. *«Кафедра теорія держави і права: етапи становлення та перспективи розвитку»*. Матеріали науково-теоретичної конференції. (Київ, 2 червня 2016 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2016. – С.149-151.

10. Братасюк М. Г., Бордун-Комар Н. І. Принципи права як засадничі підвалини правозахисної діяльності. *Права та обов'язки людини у сучасному*

світі : матеріали Міжнар. конф. (Одеса, 11–12 листоп. 2016 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2016. С. 9–12.

11. Бордун-Комар Н. І. Модель захисту прав людини в сучасній Україні: проблеми та деякі шляхи вдосконалення. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2017 р.). Запоріжжя : Істина, 2017. С. 6–11.

12. Бордун-Комар Н. І. Гуманістичні засади захисту прав людини. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, С. Д. Гусарев та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 38–40.

13. Бордун-Комар Н. І. Роль прокуратури в механізмі захисту прав людини. *Scientific Collection «InterConf» № 1 (37): with the Proceedings of the 1 st International Scientific and Practical Conference «Recent Scientific Investigation»* (December 6–8, 2020). Oslo, Norway : Dagens naeringsliv forlag, 2020 P. 596–600.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ТИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ	24
1.1. Ступінь наукового дослідження проблеми захисту прав людини	24
1.2. Методологічні засади дослідження захисту прав людини з позицій основних правових підходів	50
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	68
РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛЕГІСТСЬКОГО ТА ПРИРОДНО-ПРАВОВОГО ПІДХОДІВ	73
2.1. Світоглядно-філософські засади захисту прав людини	73
2.2. Антропологічний та аксіологічний підходи до захисту прав людини	90
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	108
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ОСНОВНИХ ПРАВОВИХ ПАРАДИГМ	111
3.1. Антропоцентризм європейських стандартів права як юридичних засад захисту прав людини	111
3.2. Механізм захисту прав людини як системно-діяльнісний феномен: необхідність зміни парадигмальних підходів	134
3.3. Правозахисна політика сучасної України як втілення метафізично-аксіологічного виміру верховенства права	158
3.4. Громадянське суспільство як суб'єкт правозахисної діяльності	187
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	202
ВИСНОВКИ	211

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**216****ДОДАТКИ****263**

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Захист прав людини – це захист основ її буття, а отже, і суспільного буття, оскільки людина є його першопочатком. Ця базова ідея пронизує сучасний правовий підхід до проблеми прав людини. Права людини здатні бути найвагомішою противагою свавілля державної влади. Зневага до прав і свобод людини з боку владних інститутів і систематичне їх порушення призводять до соціальних потрясінь, поступово стаючи чинником антропологічної катастрофи.

Суспільство й держава мають усвідомлювати, що захист прав людини є основною складовою національної безпеки загалом, а тому повинні утверджувати гуманістичну правозахисну політику, формувати дієву модель правового захисту людини. У зв'язку з надзвичайною значущістю прав людини безпосередньо для людини, суспільства та людства загалом, проблема захисту прав людини стала глобальною. На жаль, правозахисна політика сучасної України впродовж років незалежності залишалася переважно декларативною. Українська система правового захисту, будучи ґрунтованою на легістських засадах, маючи переважно державо(групо)центричний, а не гуманістичний характер, не змогла стати ефективним інструментом захисту прав людини. Порушення прав людини стало масовим, і ні влада, ні громадянське суспільство не виявили достатньої готовності для подолання цієї тривожної ситуації. Реальне застосування в правозахисній діяльності міжнародних стандартів прав людини не стало типовою практикою правозахисних органів.

Актуальність дослідження зазначеної проблеми зумовлена необхідністю правового реформування в сучасній Україні, яке має бути не частковим, а глибинним і масштабним. Ідеться про остаточну відмову від легістських установок правового захисту, принципу державо(групо)центризму, переосмислення ролі та значущості принципів права, формування системи правового захисту на засадах гуманістичної природно-правової традиції, що

властива українській правовій культурі. Без ефективного механізму захисту прав людини Україна не зможе відбутися як демократична правова держава.

У сучасній українській правознавчій науці розробляють такі аспекти проблеми захисту прав людини, як: поняття прав людини, сутність їх, невід’ємні характеристики, класифікація тощо; верховенство права як основа функціонування правової системи; сутність стандартів прав людини, їх витоки, значущість для правового розвитку, особливості трактування та застосування їх ЄСПЛ та в Україні; реформування в Україні правоохоронних органів, судової системи; засоби захисту прав людини, правозахисна функція держави, механізм захисту права, засади правозахисної діяльності держави тощо. І в цьому сенсі актуальними є напрацювання В. Авер’янова, М. Антонович, О. Андрійчук, О. Бандури, В. Бачиніна, Ю. Білас, Є. Білозьорова, В. Братасюка, О. Бринцева, О. Венецької, В. Вишковської, В. Вовк, К. Волинки, О. Гвоздіка, Є. Гіди, С. Головатого, Д. Гудими, О. Гришук, С. Добрянського, Ю. Євтошук, В. Кампо, А. Козловського, М. Козюбри, А. Колодія, М. Костицького, В. Кравця, О. Львова, С. Максимова, М. Мельник, О. Огородник, А. Олійника, О. Павлишина, Т. Пашука, Н. Пильгун, С. Погребняка, В. Погорілка, П. Рабіновича, А. Романової, В. Селіванова, О. Скакун, В. Сущенка, В. Темченка, О. Тихомирова, І. Тімуш, Ю. Тодики, Т. Фулей, В. Чернетченка, С. Халюк, А. Хворостянкіної, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та ін.

Однак дослідження проблеми захисту прав людини в контексті основних типів праворозуміння на дисертаційному рівні ніхто з українських філософів права досі не здійснив, що засвідчує актуальність проблеми і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року, Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 роки (Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років (наказ МВС України від 29 липня

2010 року № 347); Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р; планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт МВС України, Національної академії внутрішніх справ і кафедри філософії права та юридичної логіки. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради НАВС (протокол № 9 від 26 квітня 2011 року).

Об'єкт дослідження – захист прав людини як філософсько-правова проблема.

Предмет дослідження – захист прав людини з позицій основних типів праворозуміння.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є філософсько-правова концептуалізація методологічних підвалин удосконалення системи захисту прав людини в сучасній Україні з позицій легістського (законницького) та юридичного (природно-правового) типів праворозуміння.

Поставлена *мета* дослідження визначила такі *завдання*:

– з'ясувати на підставі аналізу національних й іноземних теоретико-правових, філософсько-правових, конституційно-правових напрацювань стан наукового розроблення проблеми захисту прав людини в контексті основних типів праворозуміння;

– сформулювати методологічні засади для висвітлення порушеної проблеми, залучивши сучасні філософсько-правові підходи: антропологічний, комунікативний, феноменологічно-екзистенціальний, аксіологічний, природно-правовий, герменевтичний тощо;

– визначити роль і значення світоглядно-філософського підґрунтя захисту прав людини з позицій легістського та природно-правового підходів;

– з позицій антропологічно-аксіологічного підходу дослідити права людини на захист права як фундаментальну підставу збереження основ життя, окреслити сучасні тенденції розвитку філософії захисту прав людини;

– з природно-правових позицій проаналізувати ціннісно-сміслові характеристики європейських стандартів права як юридичної основи захисту прав людини;

– у контексті некласичного філософсько-правового бачення схарактеризувати національні механізми захисту прав людини, обґрунтувати необхідність зміни мислительних парадигм у їх трактуванні й застосуванні;

– розглянути правовий захист як утілення метафізично-аксіологічного виміру принципу верховенства права;

– крізь призму комунікативного й екзистенціального підходів дослідити феномен громадянського суспільства як суб'єкта захисту прав людини.

Методи дослідження. Використання принципу комплексності та взаємодоповнюваності методів пізнання, на відміну від монометодологічного підходу, надало можливість забезпечити повноту дослідження. У роботі було застосовано такі *філософські* підходи й методи, як: *діалектичний* – під час дослідження прав людини, їх витоків, суті, ролі в правовому розвитку, європейських стандартів права; виявлення взаємозв'язку типів правового мислення (правових дискурсів) і правозахисної діяльності; дослідження правозахисної політики сучасної України (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1, 3.3); *антропологічний* – для висвітлення правозахисної діяльності як глибоко гуманістичного феномену; механізму та системи захисту прав людини; державоцентричного підходу до прав людини й природно-правових засад правового захисту; виявлення проблемних аспектів правового захисту в сучасній Україні (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1–3.4); *природно-правовий підхід* – під час висвітлення суті прав людини, їхніх ціннісно-сміслових характеристик, європейських стандартів права, практики ЄСПЛ, осмислення засад правового захисту, сутності й ціннісного виміру системи захисту права тощо (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1–3.3); *аксіологічний* – під час дослідження ціннісного виміру захисту права, стандартів прав людини, системи захисту прав людини (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1–3.4); *герменевтичний* – для формулювання визначень понять і концептів, серед яких: захист прав людини, система захисту прав людини, механізм захисту

права, європейські стандарти права, правові засоби захисту прав людини, державно-правовий захист прав людини, а також для трактування низки наукових положень і формування висновків (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1–3.4); *філософсько-комунікативний підхід* висвітлює людину як суб'єкта права крізь призму співвідношення «я та інші», правовий захист як комунікативну правову реальність (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 3.2, 3.3); *загальнонаукові методи*: аналізу, синтезу, об'єктивності, індукції, дедукції, теоретичного моделювання – використано для формулювання понять, категорій, узагальнень, виявлення проблемних аспектів сучасної української правозахисної системи тощо (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1–3.3). Спеціально-правові методи: *порівняльно-правовий* та *формально-догматичний* – застосовано для порівняння особливостей генези прав людини, трактування захисту прав людини з позицій законницького (легістського) і юридичного (природно-правового) підходів, правозахисної політики інших країн (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1–3.4) тощо. Надзвичайно важливими були природно-правовий, аксіологічний та антропологічний підходи, що надало можливість усебічно висвітлити тему дисертації.

Емпіричну базу дослідження становлять національні й міжнародні правові акти, юридичні прецеденти, судові рішення, опитування й анкетування респондентів щодо проблеми захисту прав людини та правозахисної політики сучасної України серед студентів юридичного факультету Національного університету «Львівська політехніка» (110 осіб) і працівників органу місцевого самоврядування (27 осіб).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота за змістом розглянутих питань є одним із перших у філософсько-правовій науці комплексним дисертаційним дослідженням проблеми захисту прав людини з позицій основних філософсько-правових дискурсів. На підставі здійсненого аналізу сформульовано низку ідей, положень, узагальнень, висновків, що мають наукову цінність і винесені на захист. Зокрема:

вперше:

– досліджено проблему захисту прав людини крізь призму основних філософсько-правових дискурсів: легістського (законницького) та юридичного (природно-правового);

– встановлено, що неефективність захисту прав людини в сучасній Україні спричинена передусім домінуванням законницького розуміння права, його стереотипів і кодів, ототожненням права із законом, що призвело до розбалансованості законодавства, яке «адаптовувалося» до європейських стандартів, та правозахисної діяльності, орієнтованої на «букву закону». Оскільки система захисту прав людини законодавством не вичерпується, узгоджувати зі стандартами права, його цінностями та смислами необхідно всі її складові, а не лише законодавство, що органічно впливає з легістського підходу; правовий захист є цілісною системою, де всі елементи тісно пов'язані, взаємозалежні й мають бути правовими *за суттю*, а не лише за формою; принцип верховенства права як концентроване втілення та вираження правових стандартів є найефективнішим методом захисту прав людини;

– оскільки з позицій легізму поняття *правозахисні засоби* та *законні засоби* захисту ототожнено, запропоновано ці поняття розмежовувати. *Правозахисні засоби* – це засоби, увідповіднені правовим смислам, цінностям і принципам, спрямовані на відновлення порушеного права; аналогічно запропоновано розмежувати засоби захисту прав людини на: *державно-правові засоби захисту прав людини* і *правозахисні засоби громадянського суспільства та його структур*; в контексті легістського підходу *механізм захисту права* є таким лише *за формою*, запропоновано правовий механізм захисту прав людини відрізнити від псевдоправового, який лише формально нагадує правове явище. *Механізм захисту прав людини* в широкому значенні є правовою *за суттю*, а не лише *за формою* діяльністю суб'єктів захисту, засобами та соціальними умовами, що визначають правозахисну процедуру;

– з'ясовано, що неефективність української правозахисної політики безпосередньо спричинена державо(групо)центризмом влади, як базовим

принципом легізму, відсутністю реального народовладдя, що призвело до масового порушення прав людини;

– обґрунтовано, що реформування механізму захисту прав людини не може зводитися до структурних, зовнішньо-формальних змін, тому постала необхідність у здійсненні *докорінної зміни світоглядно-ментальних настанов* для суб'єктів правового захисту, зміни репресивної настанови на гуманістичну, правозахисну, що забезпечить наповнення цього механізму правовим змістом; без утвердження народовладдя, формування зрілого громадянського суспільства зміни в судовій системі будуть частковими, позірними, незалежне правосуддя не відбудеться. Найважливішим під час реформування суддівського корпусу є виявлення морально зрілих, у світоглядному аспекті гуманістично та патріотично налаштованих фахівців-правників, а не просто структурна реорганізація судової системи й зміна облич;

удосконалено:

– трактування української моделі омбудсмана, яку не можна вважати сильною, оскільки його діяльність в Україні має рекомендаційний характер, тобто не є імперативною, тому ефективність її невисока, оскільки такі рекомендації певний державний орган може не враховувати;

дістало подальший розвиток:

– положення про значущість природно-правових і духовно-культурних основ правозахисної діяльності;

– твердження, що для подолання масового порушення прав людини в сучасній Україні мають бути інтенсифіковані процеси становлення людини – особистості, яка здатна стати повноцінним суб'єктом права. Цьому мають сприяти продумана державна політика та практичні зусилля громадянського суспільства, поширення в суспільстві гуманістичного світогляду, провідною ідеєю якого стала б ідея державної влади як найманого працівника народу тощо.

Практичне значення отриманих результатів. Дослідження зумовлене його актуальністю в межах сучасного стану правозахисної діяльності в умовах

євроінтеграції України. Ідеї, узагальнення, висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у:

– *правотворчій діяльності* – під час формування концептуальних засад нормативно-правових актів, удосконалення чинного законодавства в галузі забезпечення та захисту прав людини. Урахування конкретних висновків дисертації щодо гуманізації правозахисної діяльності та правозахисної політики влади сприятиме підвищенню ефективності правового захисту;

– *правозастосовній діяльності* – для підвищення рівня професійної кваліфікації суб'єктів правозахисної діяльності, посилення ефективності правозахисної системи сучасної України. Окремі висновки та пропозиції використано в роботі органів судової влади (довідка Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 14 червня 2021 року № 7/229/2021р);

– *науково-дослідній діяльності й освітньому процесі* – для визначення шляхів вирішення низки теоретичних і практичних питань захисту прав людини; під час підготовки підручників і навчальних посібників, формування та викладання курсів «Теорія держави і права», «Філософія права», а також спецкурсів «Захист прав людини в сучасній Україні: проблеми та перспективи в контексті євроінтеграції», «Громадянське суспільство як суб'єкт захисту прав людини», «Верховенство права як метод захисту прав людини». Окремі результати дослідження впроваджено в освітній процес (довідка Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» від 17 червня 2021 року № 67-01-1112; акт Національної академії внутрішніх справ від 12 травня 2021 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим напрацюванням автора й містить нові результати у філософсько-правовому знанні, отримані автором особисто. Сформульовані в роботі положення та висновки обґрунтовано на підставі власних досліджень автора. Особисті теоретичні розробки дисертанта викладено в такій науковій праці: Братасюк М. Г., Бордун-Комар Н. І. Принципи права як засадничі підвалини правозахисної

діяльності. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*: матеріали Міжнар. конф. (Одеса, 11–12 листоп. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 9–12 (3 %).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження було апробовано на таких наукових заходах: засіданні IV круглого столу «Загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти державно-правової реформи в Україні» (Київ, 26 жовтня 2010 року); постійно діючому науково-теоретичному семінарі «Правова доктрина і юридична практика: досвід і перспективи розвитку» (Київ, 29 березня 2011 року); наукових читаннях до Дня юриста «Морально-етичні імперативи юридичної діяльності» (Київ, 7 жовтня 2011 року); засіданні VII «круглого столу» до Дня юриста (Київ, 7 жовтня 2013 року); III наукових читаннях «Теоретико-правові аспекти державно-правової реформи в Україні» (Київ, 18 листопада 2015 року); науково-теоретичній конференції «Кафедра теорії держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку» (Київ, 2 червня 2016 року); міжнародній конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (Одеса, 11–12 листопада 2016 року); міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Запоріжжя, 24-25 лютого 2017 року); VIII Всеукраїнській науковій конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ, 26 листопада 2020 року).

логічно обумовлена метою, задачами та предметом дисертаційного дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, списку використаних джерел (527 найменування на 45 сторінках) та 5 додатків на 9 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, з них основного тексту – 199 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ТИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Розділі 1 присвячений висвітленню стану наукового розроблення проблеми захисту прав людини в філософсько-правовій науці, розкриттю основних методологічних підходів її дослідження, виявленню малорозроблених аспектів проблеми правового захисту.

1.1. Ступінь наукового дослідження проблеми захисту прав людини

Захист прав людини – чи не найактуальніша проблема сучасності, яка стала глобальною, універсальною, яка носить комплексний характер, оскільки її вирішення прямо чи опосередковано залежить від низки чинників: рівня розвитку суспільства, економічного чинника, соціального виміру суспільства, зрілості або слабкості громадянського суспільства, якості політичної влади, рівня розвитку демократії в країні, ціннісної шкали суспільства, якості законодавства, наявності або відсутності справедливого суду тощо.

Права людини, їх визнання державою, або ж, навпаки, заперечення, їх стан, повнота реалізації, ефективність захисту – це індикатор сучасного і правового, і суспільно-політичного розвитку. Нинішня Україна є транзитивним суспільством, що здійснює перехід від тоталітаризму до демократії, формує і стверджує демократичні цінності, творить національну правову систему, оскільки законницька, псевдоправова система, що дісталася у спадок від радянського минулого, не спроможна бути рушієм демократичних перетворень, що ускладнює вирішення проблеми правового захисту в Україні загалом і прав людини зокрема. Українські правознавці доклали немало зусиль для того, щоб дослідити цю проблему, показати її дійсний стан, напрацювати концептуальне вирішення її, виробити відповідні пропозиції для правової практики.

Аналіз досліджуваної нами проблеми слушно розпочати з поняття прав людини, їх витоків та сутності, невід'ємних характеристик, класифікації тощо, чому присвятили свої напрацювання такі теоретики та філософи права як: Р.Алексі [1], Ю.Білас [2], Д. Гудима [3], С. Гусарєв [4], М. Гуренко[5], О. Грищук [6], О. Зайчук [7], С. Добрянський [8], О. Осауленко [9], Н. Оніщенко [7], С. Максимов [10], М. Козюбра [11], М. Костицький [12], О. Скакун [13], В. Темченко [14], С. Шевчук [15], Т. Фулей [16], О. Яремко [17] та ін.. Найбільш поширеним в наукових джерелах трактуванням прав людини є їх визначення як певних можливостей учасників правового життя, що об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб'єктів (Д.Гудима, А. Олійник та ін..) [18; 3]. Права людини, наголошують інші автори, встановлюють міру свободи [19], вони мають як індивідуальний, так і соціальний виміри, властиві всім безвідносно до їх закріплення в законодавстві. Це засвідчує суб'єктивний характер цих прав та їх наддержавний статус [20].

З позицій юснатуралістичного підходу права людини трактуються також як об'єктивні вимоги, що виникають з самого життя; ідеї, які відбиваються в звичаях, моральних і юридичних нормах. Їх можна мислити і як вияв правоздатності і правосуб'єктності людини [21; 22]. Вони впливають з її природи, зумовлені нею, тому є невідчужуваними, невід'ємними від неї [3]. Головною ідеєю, що лежить в основі розуміння прав є їх природне, недержавне походження,. «Те, що ми називаємо «правами людини», є насамперед деяка ідея, поняття людського розуму», що може об'єктивуватися - стверджують науковці-юснатуралісти [23]. «Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх, без винятку, правоздатних суб'єктів і закликають слідувати сформульованим у них приписах, оскільки ті відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості. /.../. ...гарантують індивідуальній правосвідомості вищу правоту, якщо її власник діятиме у належному напрямі...», - наголошує В. Бачинін у роботі «Философия права и преступления» [23]. Цей же автор, а також В. Нерсисянц у роботі «Философия права» [21], В. Панов у «Філософії права [24], М. Патей-Братасюк в «Антропоцентричній теорії права»

[19], В. Кравець в дисертаційній роботі «Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів» [25], Ю. Липовець у статті «Полеміка про універсальності права» [26]; А. Романова в статті «Буття людини: природно-правовий зміст» [27] та ін.. представники юснатуралізму, осмислюючи витoki природного права, наголошують, що природно-правовим імперативам властива надфізична, метафізична надособовість, яка апелює до вищих первоначал буття, як витоків власної правоти суб'єкта права, на протигагу нормам законодавства з надособовим авторитетом держави, що їх створила.

М. Патеї-Братасюк трактує право людини як вільний вибір, динамічний феномен, прояв вільної волі індивіда на засадах принципу правової рівності – в цьому трактуванні право постає як дієва індивідуальна свобода, увідповіднена смисловим характеристикам права [19]. Це трактування співзвучне Гегелівському означенню права як наявного буття вільної волі [28].

На протигагу юснатуралізму, у позитивістсько-правовому дискурсі права людини трактуються як правове явище лише при умові їх творення державою і нормативного закріплення, тобто, як права, що надані державою [29] і тим самим вивищується закон і держава над людиною. Природні права цією доктриною або ж заперечуються, або ж ототожнюються з моральними вимогами, які можуть і не визнаватись національним чи міжнародним правом. Позитивістський дискурс загалом заперечує право як ідеальну сутність, що може об'єктивуватися, існувати у розмаїтті форм буття, утворюючи правову реальність. Ці ідеї звучать у роботах Г. Кельзена «Чистое учение о праве» [30], Н. Байтина «Сущность права» [31], А. Вышинського «Курс уголовного процесса» [32] та ін.. В. Малахов в роботі «Мифы современной общеправовой теории» слушно зазначає, що розуміння права в позитивістському дискурсі вибудовано на зовнішніх фактах: ті чи інші відносини стають правом лише коли підтримуються державою; норми права є такими, коли вони логічно досконалі; відносини, не урегульовані законодавчо, є пробілом; сформована норма породжує правовідношення цілераціональним способом тощо. Звісно, що таке зовнішнє описування характеристик права, такі

аксіоматичні здогадки про нього в науковому сенсі є дуже частковим його поясненням [33, с. 21].

Науковці слушно наголошують, що саме права людини є формою вираження особливої цінності для людини природного права. Здійснення людиною життя відбувається засобом реалізації саме природних прав. Вони є тими фундаментальними засадами, поза якими повноцінне людське буття неможливе. Вони лежать в його основі, будучи реалізованими вони є здійсненням людського буття як такого, підкреслює М. Братасюк в роботі «Світоглядно-філософський вимір права людини на захист права як фундаментальної засади збереження основ життя» [34]. «Якщо природні права людини реалізовує частково, коли вони систематично порушуються, тоді результатом буде теж часткова людина, не реалізована в повній мірі» - підкреслює авторка. - «/.../ ті держави мають найвищий рівень розвитку і життя, які створюють своїм громадянам умови для безперешкодної реалізації їх прав. Бо людина є джерелом багатства країни. Повноцінна людина створює довкола себе повноцінне буття і не лише соціальне, а й природне, бо, реалізовуючи своє невід'ємне право на чисте довкілля, напр., вона сприяє тим самим збереженню природного середовища»[34]. Завдяки цьому, права людини визнано найвищою цінністю з поміж інших, які є «типовими соціальними перевагами, що отримують нормативне визнання і захист», - вважає Ю. Ветютнев в монографії «Аксиология правовой нормы» [35].

Актуалізація проблеми прав людини витікає із необхідності порівняння реальних правовідносин з ідеалами справедливості, добра, рівності, спільного блага тощо [3]. В ч. 2 ст. 17 чинна Конституція України, без поняття «природні», фактично закріплює невідчужувані природні права людини, а це означає їх непорушність, неможливість скасування владою жодного із цих загальновизнаних прав [3]. Держава Україна зобов'язана забезпечувати всебічну реалізацію та захист прав людини як найвищих цінностей в системі існуючих цінностей [36; 37; 38].

Українські науковці здійснили класифікацію конституційних прав людини, розробили концептуальні засади їх забезпечення. Розробки таких авторів як М. Козюбра [39; 40], А. Колодій [41], Н. Мамченко [38], О. Огородник [42], Є. Рагушевський [37], А. Романова [43], С. Шевчук [15; 20; 44] та ін.. стали теоретико-методологічним підґрунтям для висвітлення низки аспектів проблеми правового захисту. Основні права трактуються як комплекс, закріплених конституцією держави та міжнародно-правовими документами можливостей, що є нормативною основою суб'єктивних прав [3]. Права громадянина засвідчують його постійний політико-правовий зв'язок з певною державою, зумовлюючи звернення до уповноваженого органу даної держави за захистом своїх прав і свобод. У разі незадоволення національними інституціями вимог щодо захисту прав, особа може звернутися до міжнародних інституцій [45; 46; 47].

З вчення про природні права, витоки яких в людському бутті, науковці роблять наступні важливі висновки про їх конституційний статус: 1) вони обмежують будь-який орган державної влади; 2) втілюють індивідуальну автономію особи, в яку не може втручатися державна влада, навіть засобом видання та застосування правових актів; 3) кожний може поскаржитися до суду на державу незалежно від чинного конкретизуючого законодавства. Оскільки людина та її права є найвищою соціальною цінністю, то людина є пріоритетною стосовно держави (Ю.Білас, В.Градова, М. Козюбра, С. Шевчук та ін.) [20; 40; 48]. Ці права державою не створюються і не можуть бути скасовані, на противагу позитивістському погляду стосовно наданості прав людині державою, які вона їх може будь-коли відчужити, обмежити, що добре досліджено в статті «Правосуб'єктність індивіда в легістській доктрині» В. Братасюком [49].

З позицій юснатуралістичного підходу ці права названо фундаментальними, оскільки вони відображають базові зв'язки людського буття [50]. Конституція зобов'язує державу поважати ці права, які у юридичному сенсі мають найвищу юридичну силу.

Підтримуємо юснатуралістичну позицію О.Костенка, який в статті «Що є право? Про основи "натуралістичної" юриспруденції у світлі соціального

натуралізму» [51] стверджує, що права людини як її вільний вибір, реальна здатність до самостійних дій, належать всім і назавжди. Таким чином природні права (права людини) забезпечують «сферу індивідуальної та суспільної свободи від свавільного державного втручання» [38; 52; 53]. Реалізуючи природні права, людина здійснює реально свою внутрішню і зовнішню свободу, проживає своє «буття-в-праві», «тут- і- тепер- буття в праві», «буття-в-свободі», «буття-в-справедливості», своє «буття-в-гідності», «буття відповідальним» тощо (М. Гайдеггер, О. Стовба, М. Братасюк, М. Музика та ін.) [54]. Людина в праві постає феноменоменальним вираженням правового буття, носієм правових цінностей та смислів, які саме завдяки їй трансформуються із трансцендентних, духовних феноменів в реальне людське буття, створюючи гармонію відносин людини з іншими людьми, правопорядок, поза яким повноцінне людське буття неможливе. Тому таким важливим є захист прав людини, тому обов'язком, а не лише правом кожного, є захист права у будь-яких формах, на чому так наполегливо наголошував ще на поч.. ХХ ст. Р.фон Ієринг в роботах «Борьба за право» та «Дух римського права», які були свого часу бестселерами.

Українські науковці розмежовують право людини на захист загалом і право людини на державно-юридичний захист її прав та свобод, яке трактується як «право на здійснення в процесі національної правозастосувальної юрисдикційної діяльності заходів щодо примусового виконання обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або щодо виконання такого права, або ж щодо попередження чи припинення його порушення» [55]. Науковці підкреслюють, що права людини не захищають особу від суспільства, а забезпечують обмін ідеями, суспільні ніші, вільні від впливу влади, формуючи критерій та опозицію владі. Це дещо применшене, на наш погляд трактування значимості прав людини, бо, як зазначалося вище, це найперше, основа людино творення, яка потребує забезпечення балансу конституційних прав і свобод із державними або суспільними інтересами, визначення меж невтручання держави шляхом правотворчої або правозастосовчої діяльності у права людини - у цьому полягає

одне з основних завдань конституційного судочинства, - наголошують В. Пашинський М. Козюбра, В. Темченко, В. Шевчук та ін. [14; 46; 47; 53; 56].

Текст чинної Конституції України дещо еkleктично відображає альтернативні один стосовно іншого підходи: природно-правовий та позитивістський в питанні витоків прав людини. З позицій природно-правового підходу виписано ст. 3 Конституції України, у ч.1 якої зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [55]. Права та свободи людини мають природно-правовий характер, є невідчужуваними та непорушними (ч.2 ст.. 21 Конституції України), не є вичерпними (ч.2 ст.. 22), гарантуються та не можуть бути скасовані (ч.2 ст.. 22), не можуть бути свавільно обмежені державною владою, крім випадків, передбачених Конституцією (ч.1 ст..64), всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах (ч.1 ст. 21) [57]. Крім того, норми Конституції України є нормами прямої та безпосередньої дії (ч. 3 ст. 8), мають персоніфікований (індивідуальний) характер та «визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ч.2 ст. 3 Конституції України). Тут добре простежується юс натуралістичний підхід. Державу зобов'язано дбати про забезпечення прав та свобод людини [56; 57]. Науковці констатують, що права та свободи мають бути закріплені у конституційному тексті задля їх юридичного захисту та гарантій, але їх зміст не може визначатися лише текстами законів. Напр., в сімі загального права таке закріплення не здійснюється, права не кодифікуються, тим, не менше, вони достатньо державою і суспільством захищені, про що слушно зауважує Б. Малишев в монографії «Судовий прецедент у правовій системі Англії [58; 59; 60; 61].

Принцип верховенства права як провідна ідея конституційного судочинства означає забезпечення рівності всіх перед законом і судом, судовий захист конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 3 ст. 8 Конституції України) [57]. Держава має визнати права людини найвищою соціальною

цінністю, позитивувати їх, надати їм державно-правову охорону та захист [62; 63]. Держава Україна теоретично – формально права людини визнає, але реально це визнання недостатнє, оскільки порушення прав людини з боку органів влади та їх посадових осіб, на жаль, є типовим явищем.

Захист прав людини неможливо об'єктивно висвітлити з позицій філософсько-правового осмислення без розгляду світоглядно-філософських засад. Низку питань цієї проблеми розробляли: В. Авер'янов [62], В. Бачинін [23], А. Бернюков [63], О. Бандура [64], В. Братасюк [65], С. Головатий [66], В. Кравець [25], А. Козловський [67], А. Кравченко [68], І. Патерило [69], Л. Петрова [70], П. Пацурківський [71], В. Селіванов [72], Л. Удовика [73], А. Фальковський [74] та інші українські науковці. Із зарубіжних науковців до цієї проблематики зверталися: С. Архіпов [75], В. Голоскоков [76], А. Кауфман [77], В. Нерсесянц [21], Т. Оноре [78], Г. Радбрух [79], П. Рікер [80], Є. Стельмах [81], О. Хьофе [82] та ін..

Ці науковці розробили питання сутнісних рис та особливостей двох основних типів праворозуміння – легістського та природно-правового (юридичного), зробили висновки про державоцентристську сутність легізму, і тому несумісність його з демократичними цінностями та гуманістичну сутність юридичного, природно-правового. Добрим теоретичним підґрунтям для нас стали роботи: В. Кравця «Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів» [25]; В. Братасюка «Правова реальність як форма вираження інтелектуальної традиції епохи» [75]; С. Головатого «Верховенство права» [66]; В. Селіванова «Право і влада в сучасній Україні: методологічні аспекти» [72]; «Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики» [48]; Л. Голоскокова «Правовые доктрины: от древнего мира до информационной эпохи» [76]; В. Нерсесянца «Философия права» [21] та ін..

Філософами права досліджено ціннісний вимір в праві, показано взаємозв'язок правових цінностей та загальнолюдських, які закріплені загальними принципами права. Основними ціннісними складовими природного права можна визначити: справедливість, рівність, свободу, гідність особистості, права людини,

правове обмеження влади [6; 66; 69; 83]. Виявляється, що загальнолюдські принципи права, які мають безпосередній стосунок до захисту права, *прочитуються лише в контексті природно-правового (юридичного) підходу до права*, легістський їх або ж заперечує, або ж, якщо окремі із них визнає, то лише декларативно. Конституційні права та свободи, маючи природно-правові витоки, являють той бар'єр, який не може бути подоланий на власний розсуд жодною із гілок влади [11; 48]. На чому наголошено в роботах «Європейські стандарти права як засади захисту прав людини в сучасній Україні.» /Medzinarodna vedecka konferencia / Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie [84]; М. Момот «Реалізація принципу справедливості в правотворчій діяльності» [85]; М. Братасюк, О. Росоляк «Принципи та норми права в контексті самовизначення людини-особистості як суб'єкта права» [86]; Л. Легін «Принципи законодавчого процесу» [87] та ін..

Нині стало зрозуміло, що для правових реформ в Україні недостатньо змінити норми та створити нові інституції - все виявляється набагато складнішим. Необхідна зміна глибинних мислительних структур, схем, утворень, стереотипів тих людей, які відповідають за правовий розвиток. [2]. Сутність стандартів прав людини, їх витоки, значимість для правового розвитку, особливості трактування та застосування їх Європейським Судом з прав людини тощо розробляли: Ю. Білас [2], Н.Бордун-Комар [88] М. Братасюк [89], Є. Гіда [90], І. Головань [91], А. Зубарева [92], О. Капліна [93], О. Луців [94], В. Мармазов [95], Н. Марушак [96], А. Мутусханов [97], Н. Мушак [98], М. Оніщук [99], А. Пухтецька [100], П. Пушкар [95], А. Федорова [101], Б. Футей [102], Т. Фулей [103], О. Шпакович [104] та ін.. Під цими стандартами розуміють норми та принципи права, інститути, способи та засоби, які в сукупності забезпечують всебічну реалізацію прав людини. Стандарти прав людини «...увібрали в себе найвищі досягнення загальнолюдської духовної культури, виражають змістовно принцип правової рівності, закріплюють такі правила поведження держави із людиною, які не принижують людську гідність, і які є підставою для вирішення правових справ та

розвитку права у будь-яких формах» - зазначає Ю.Білас [2, с. 73]. Вони є знаряддям захисту людини та її прав від агресії неправової держави та її законів, запорукою гуманістичного ставлення до людини [84].

Основні права і свободи людини, що мають бути захищені було закріплено в Загальній Декларації прав людини, з прийняттям якої на міжнародному рівні з'являється сучасне правове мислення, на протипагу свавільно законницькому як знаряддю насильства над людиною та її правами. «... перелік, зміст і допустимі обмеження прав і свобод, які містяться в Декларації, перетворилися на загальновизнані звичаєві норми міжнародного права, на міжнародні стандарти прав людини, яких мають дотримуватися всі країни світу», - наголошують науковці [2, с. 71]. В основу стандартів прав людини покладено загальнолюдські цінності [105]. Аналогічно П. Рабінович та О. Венецька трактують міжнародні стандарти прав людини як принципи та норми, додаючи, що вони « ...також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру» [106].

Немало уваги приділяють українські правники європейським стандартам прав людини у зв'язку із реформуванням в Україні силових структур, прокуратури, судової системи. Аналізуються європейські правові акти, зокрема, Договір ЄС, Європейська Конвенція по захисту прав та основоположних свобод людини, Лісабонський договір від 13 грудня 2007 року, який покликаний регулювати правопорядок оновленого ЄС. Ці аспекти проблеми стандартів прав людини досліджують: В. Кампо [59], О. Льошенко [107], В. Паліюк [108], А. Хворостянкіна [109], О. Львова [110], С. Серьогін [111], Р. Петров [112], Н. Пильгун [113], М. Рісний [114], М. Рошук [113], зарубіжні науковці Дж. Донеллі [115], С. Оганесян [116] та ін..

У Договорі про ЄС в ст.1 наголошено на спільних європейських цінностях, на яких ґрунтовано європейський правопорядок: “Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. /.../у

суспільстві /.../ прерогативу мають плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність і рівність між чоловіком та жінкою” [117]. Всі ці цінності закріплено та конкретизовано статтями понад 200 різних правових актів ЄС, і найперше ЄКПЛ [91; 93; 107; 114; 115; 118].

Особливо важливою для української системи захисту прав людини з огляду на реальну другорядну роль принципів права, є ст. 6 Договору про ЄС, яка наголошує, що основні права, які гарантовані ЄКПЛ, є загальними принципами права Союзу [118]. Тобто, права людини це і є принципи як фундаментальні засади людського буття, на чому наголошують Р. Алексі в статті «Існування прав людини» [1], М. Братасюк в праці «Світоглядно-філософські засади правозахисної діяльності» [34], В. Нерсисянц у відомій роботі «Філософія права» [21], В. Бачинін у праці «Філософія права и преступления» [23], Л. Паращук у дисертаційній роботі «Філософсько-правове обґрунтування принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України» [119] та ін.

Проблему стандартів права як засад правозастосування розробляли такі науковці як: О. Андрійчук [120], І. Андронов [121], М. Антонович [122], Ю. Білас [83], Т. Багрій [123], О. Венецька [106], С. Верланов [124], Д. Гудима [3], Ю. Грошовий [125], С. Добрянський [60], С. Запара [126], О. Копиленко [125], О. Льошенко [107], М. Мельник [127], Н. Раданович [128], В. Чернетченко [129], В. М. Цвік [125] та ін.. Із зарубіжних авторів стандартам прав людини присвятили свої дослідження А. Автономов [130], Б. Баурінг [131], С. Оганесян [116], Р. Раддарт [132], Р. Шульга [133] та ін..

Конституційним Суд України у своєму Рішенні № 15-рп/2004 від 2.11.2004 року, тлумачачи верховенство права, наголосив, що цей принцип має бути втілений в усі галузі права та правозастосовну практику [134]. У науковій літературі акцентується на взаємозв'язку між принципом верховенства права та стандартами права людини – принцип верховенства права є своєрідним мегапринципом, який включає змістовно низку інших принципів права та процедур, які покликані забезпечити всебічну реалізацію прав людини

(С.Головатий, В.Градова, М.Костицький, В.Кампо, В.Паліюк, Л.Парашук, С.Шевчук та ін.). Ю. Білас в роботі «Гуманістичні засади європейських стандартів прав людини» [83] акцентує на тому, що вони фокусують в собі духовність як кульмінацію розвитку правової культури людства. ЄКПЛ закріплює європейські стандарти права, які у змістовно-смысловому плані співпадають з принципами та цінностями природного права (Р.Алексі, Ю. Білас, С.Головатий, С.Шевчук, В.Нерсисянц, Г.Радбрух та ін.). Очевидно, що дотримання принципів права, структуру яких мають права людини [1] в правозастосувальній діяльності є необхідністю, оскільки відступ від них, означатиме порушення прав людини, їх заперечення [57; 120; 135]. Принципи права допомагають «організовувати спільне життя правового суспільства» [136, с. 143]. Без «вміння відчувати та аналізувати принципи неможливо існувати у лабіринті комунітарних ідей, інтересів, течій та політик», - правильно акцентує О. Андрійчук [120].

Захищені права людини засвідчують реальну дію в суспільстві верховенства права, його стандартів (С.Головатий, О.Гришук, Д.Гудима, М.Козюбра, М.Костицький, Р.Стефанчук та ін.). Природні права людини не можуть бути абсолютними, проте втручання в них відповідно до верховенства права має бути доцільним, обґрунтованим, виправданим з т.з національних інтересів і обмеженим, що має мати підґрунтя в національному законодавстві, наголошують: І.Андронов, С.Добрянський, М.Козюбра, С.Шевчук, Головань, В.Михайлишин, М.Костицький, В.Пашинський, П.Рабінович, І.Семенюк, В.Чернетченко та ін. [15; 47; 60; 121; 137].

Цілком підтримуємо позицію С.Добрянського про необхідність створення умов для уникнення механічного використання стандартів, які: «не можуть носити абстрактного, безвідносного характеру» [60]. Такий підхід постулює ЄСПЛ концепцією «меж оцінювання» (*margin of appreciation*), яка дозволяє «визнавати та захищати у різних культурних середовищах різні за якісними та кількісними показниками права людини – залежно від особливостей суспільства, котре виступає середовищем реалізації таких прав» [60, с. 162]. У правозахисній діяльності, необхідно зважати на особливості та рівень розвитку українського

суспільства, характер цього розвитку, розмаїття культурного життя, моральні установки населення тощо. ЄСПЛ, напр., напрацював усталений підхід при знаходженні балансу між індивідуальними правами та публічними інтересами, відомий як принцип пропорційності, що закріплений в ЄКПЛ, що полягає у врахуванні ситуацій та обставин, які є підставами обмеження здійснення прав людини, - акцентують Ю.Євтошук, С. Добрянський та ін.. [60; 138]. Підтримуємо позицію, що у державі, яка не визнає і не реалізовує принцип верховенства права, захист прав людини є сумнівним [11; 66; 135].

Стандарти прав людини – це юридичне підґрунтя для реалізації права людини на захист прав. Принцип верховенства права безпосередньо пов'язаний із захистом прав людини. Тривалий час українські дослідники, ототожнюючи верховенство права із верховенством закону, не проявляли до нього особливого інтересу. На цей час розглядається низка підходів до розуміння верховенства права: 1) його ототожнюють з верховенством закону; 2) ототожнюють із верховенством всіх нормативно-правових актів; 3) вважають втіленням верховенства розуму і справедливості; 4) трактують як пріоритет загальновизнаних принципів та норм міжнародного права перед національним законодавством; 5) ототожнюють з верховенством конституції; 6) ототожнюють з основними правами людини [139]. Три останні пункти єднає спільна природно-правова основа, тобто, вони втілюють природні засади життя [139]. М. Козюбра (Козюбра М.І. «Принцип верховенства права має нерозривно пов'язуватись із основними невідчужуваними правами людини...») підкреслює, що права і закони не тотожні; право має розглядатися не як владний акт, а як феномен, пов'язаний з такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право є невід'ємним від прав людини [11; 40]. На наш погляд, дуже слушно верховенство права вважати принципом, який визначає *вимоги* до багатьох суспільних інститутів з метою забезпечення природних прав і свобод людини [48; 94; 140; 141]. Як провідна ідея конституційного судочинства, принцип верховенства права означає забезпечення рівності всіх перед законом і судом,

судовий захист конституційних прав і свобод людини і громадянина [3; 14; 142]. Від себе додамо: рівність не лише перед законом, а й загалом у праві.

Важивою засадою правового захисту, що є складовою принципу верховенства права як мегапринципу, що висуває низку вимог до всіх суб'єктів правового захисту, є принцип пропорційності. Він, як наголошує Ю.Євтошук, «спрямований проти неконтрольованого свавілля як законодавця, так і правозастосовних органів та їх посадових осіб. Брак наукового аналізу цього принципу негативно позначається й на судовій практиці, про що свідчить його порушення при розгляді справ, пов'язаних насамперед з втручанням у права людини» [138]. Зміст вимог цього принципу розкривають: придатність, необхідність, сумірність у вузькому сенсі, він має «... динамічний характер, оскільки завжди залежить від конкретних обставин справи, зміна яких може вимагати зміни заходів як у бік посилення, так і в бік пом'якшення, що не може бути надмірним з погляду предмета, часу, місця застосування, кола осіб, та має бути спрямовано проти реальних негативних наслідків» [138, с. 12-13]. Нехтування цими вимогами може призвести до спотворення, вихолощення самого права, зокрема у випадку невизначеності тривалості втручання у нього, підкреслюють Т.Фулей, Ю.Євтошук, Г.Юдківська, О.Шпакович, М.Аракелян та ін. [16; 104; 138; 143].

Сучасний захист прав людини в Україні важливо здійснювати із застосуванням практики ЄСПЛ, яка вивчається такими науковцями як: О. Андрійчук [120], І. Андронов [121], С. Добрянський [8], О. Загурський [144], Ю. Зайцев [140], Ю.Зінченко [145], Р.Ігонін [146], В. Кампо [59], О. Капліна [93], М. Костицький [12], О. Льошенко [107], Н. Мушак [98], В. Паліюк [108], Л. Паращук [119], Р. Петров [112], М. Рісний [114], М. Роєнко [147], С. Серьогін [111], К. Слюсар [148], Т.Фулей [16], В.Чернетченко [129], А. Хворостянкіна [109] та ін., які слушно зазначають, що в ході нинішнього правового реформування необхідно створити передумови для практичного використання ЄКПЛ та рішень ЄС з прав людини.

Різні аспекти проблеми захисту права загалом розробляли такі українські автори як: Є.Білозьоров [149], О.Бринцев [150], М.Буроменський [151], В.Васецький [152], В.Вишковська [153], С.Головатий [66], С.Гусарєв [4], С.Ісакович [154], М.Козюбра [11; 39], В.Колісниченко [155], Б.Мартиненко [156], М.Мельник [127], Т.Наливайко [157], В.Нор [158], О.Осауленко [9], Т.Пашук [55], К.Слюсар [148], В.Сущенко [45] та ін.. зарубіжні науковці: П.Анісімов [159], В.Горшенєв [160], О. Іванова [161], Н.Малеїн [162] та ін.. Філософи права теж зробили певний внесок в розроблення цієї проблеми. Зокрема, теоретично-методологічним підґрунтям для нас стали роботи: А. Барака «Судейское усмотрение» [163]; О. Гришук «Людська гідність в праві : філософський аспект» [6]; А. Романової «Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні» [43]; М.Patej-Bratasiuk «Filozoficznoprawne aspekty besprawia w warunkach wspulczesnej Ukrainy» [164]; Н. Бордун «Універсальні та регіональні інституції з прав людини як важливий механізм міжнародного захисту прав людини» [165]; Ю.Разметаєвої «Реалізація та захист прав людини через інституції громадянського суспільства» [166]; В. Бігун «Філософія правосуддя (до постановки проблеми)» [167] та ін.. Проте, варто зауважити, що дослідження захисту прав людей з використанням некласичної філософської методології варто інтенсифікувати. Зокрема, треба підсилити дослідження захисту прав людини в плані використання таких філософських дискурсивних практик як феноменологічно-екзистенціальна, філософсько-комунікативна, герменевничний підхід в плані переосмислення критеріїв правності захисту як елемента правової реальності, концептів «захист прав людини», «правові засоби», «механізм захисту прав людини» тощо.

В контексті даного дослідження важливо проаналізувати визначення права людини на державно-правовий захист її прав та свобод, яке трактується як «... право на здійснення в процесі національної правозастосувальної юрисдикційної діяльності заходів щодо примусового виконання обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або щодо виконання такого права, або ж щодо попередження чи припинення його порушення», - так це поняття визначає

Т.Пашук у роботі «Право людини на ефективний державний юридичний захист її прав та свобод» [55]. Виділяється така ознака як юрисдикційність діяльності влади, проте нічого не каже про відповідність цієї діяльності змісту права, бо вона ж може їм і не відповідати. Але чи тоді вона буде правовим явищем? – Мабуть, що ні. Недостатньо розроблено також такий аспект досліджуваної проблеми як громадянський захист прав людини та саме право людини на такий захист. Щоправда, науковцями виділено власне правозахисну (державну) та квазіправозахисну діяльність [55, с. 177], яка є правозахисною діяльністю в широкому розумінні.

Важливо також звернути увагу на те, що українські дослідники зосереджують увагу на позиціях ЄСПЛ, який в низці своїх рішень вказав на тісне переплетення у певних випадках публічних та приватних інтересів і необхідності здійснення державою правозахисної юрисдикційної діяльності з власної ініціативи [168]. По спрямованості правозастосувальної діяльності на певний інтерес – публічний чи приватний - окремі автори, що теж для нас важливо, відрізняють поняття «охорони прав людини» та «захисту прав людини»: держава здійснює саме охорону права, а не захист його [157, с. 50]. Відмежовує «охорону права» від «захисту суб'єктивного права» юрисдикційна діяльність держави, яка властива захисту права, і яка не властива охороні його. Автори ділять правозахисну діяльність в залежності від відповідності чи не відповідності законодавчим приписам на правомірну та неправомірну. Поняття правомірності вжито в легістському контексті: правомірне – тобто, зафіксоване, закріплене законодавством, і тому увідповіднене йому, а неправомірне - не закріплене в законодавстві, не увідповіднене йому. *Правомірне з позицій легізму – це нормативне, унормоване законодавчо, безвідносно до принципу правової рівності.* Проте, захист права людини на підставі закону, який порушує права людини, правомірним, навряд, чи можна назвати.

Ми ж дивимося на правомірність та неправомірність з позицій відповідності і засобів, і діяльності суб'єктів захисту не так закону, який сам може бути несправедливим, неправовим (згадаймо Рішення КСУ від 2.11.2004) [151], а як

відповідність їх праву, його принципам, його смислам і суті. Тобто, *правомірна правозахисна діяльність* – діяльність, що увідповіднена смислам, принципам права, загальнолюдським цінностям, а не законодавчим приписам, що можуть заперечувати право. Хоча, якщо діяльність *правозахисна*, а не просто *нормативно захисна*, вона не може не бути правомірною. Захист має сенс не лише при вчиненні правопорушення, захищати право необхідно будь-коли, і тоді, коли його порушили, і тоді, коли лише існує загроза його порушення.

Характерною рисою державного захисту права називають також те, що це *правозастосовна діяльність* (Ю.Білас, Т. Пашук, П.Анісімов, М.Орзіх, О.Негодченко, П.Рабінович, О.Скакун та ін.), на відміну від правотворчої та правоінтерпретаційної [169, с. 49-51]. Державний правовий захист – це *діяльність юрисдикційна*, в якій вирішується правовий спір [157, с. 49], це відмежовує державну юрисдикційну діяльність від неюрисдикційної, яку можуть здійснювати інші, окрім суду, державні органи. Ця риса відмежовує діяльність по попередженню або припиненню правопорушення, що є *охороною права* у вузькому сенсі, від його охорони як діяльності по попередженню та припиненню правопорушення [157, с. 49].

Наступна характеристика зводиться до «примусового здійснення юридичного обов'язку», необхідного для реалізації певних прав, відновлення порушеного права, попередження чи припинення певного правопорушення [157, с. 49]. Рисами правової відповідальності в науковій літературі називаються: спрямованість на захист приватного інтересу, ініціація цієї діяльності самою людиною тощо [170].

Правозахисна діяльність здійснюється з використанням певних *правових засобів*, над дослідженням яких працюють: В.Васецький [152], А.Головін [171], О.Зайчук [7], Ю.Євтошук [138], М.Лапчинський [172], М.Мельник [127], О.В. Онуфрієнко [173], Т.Пашук [63], В.Пашинський [47], П.Рабінович [56; 106], І.Словська [174], М.Хавронюк [56], С.Халюк [61], Г.Юдківська [143] та ін...Співзвучним поняттю правових засобів є поняття правових гарантій, що означає “забезпечити” чи “поручитись” [173, с. 90-99]. Окремі автори розуміють

під захистом прав людини юрисдикційну діяльність держави та використання нею примусу як гарантій з метою здійснення певних дій на користь уповноваженого суб'єкта [161]. Про критерій правності як відповідності такої діяльності принципам права тут не йдеться. Правові засоби захисту права діляться науковцями на групи: нормативно-правові засоби захисту права; організаційно-правові та процедурні. «Юридичний засіб – це будь-яке юридичне явище, - пише Т.Пашук, - за допомогою якого може бути досягнута певна ціль, зафіксована прямо або опосередковано у законодавстві» [55]. Цю дефініцію подано з позицій інструментального підходу. Оскільки здійснення захисту прав людини відбувається як державою, так і громадянським суспільством, доцільно, очевидно, оперувати поняттям *державно-правові засоби захисту прав людини*, розуміючи під ними всі ті засоби, які увідповіднені праву як принципів правової рівності, його принципам та цінностям, що і надає їм статусу правових явищ, і які використовуються державними органами та посадовими особами як суб'єктами правового захисту на якнайповніше задоволення права людини на припинення правопорушення або відновлення її порушеного права. Науковцями недостатньо уваги звернено на правові засоби, які використовуються в правозахисній діяльності громадянським суспільством – цей аспект потребує в умовах нинішньої України більшої уваги правників.

В науковій літературі *не розмежовуються правові засоби та псевдоправові*, просто *законні*, які можуть використовуватися у правозахисній діяльності, напр., тоталітарною чи недемократичною державою з позицій легістського підходу. Таке розмежування слухне, оскільки законні засоби не завжди є правовими, напр., принижують людську гідність і не відповідають принципам права. На наш погляд, розмежування понять правові засоби та псевдоправові, або нормативні теж має відбуватися на основі критерію правності, *який не можна ототожнювати з нормативністю*. Використання псевдоправових засобів у захисті, напр., неправових нормативних актів або несправедливого суду *створює позірність правозахисної діяльності, вона стає свавільною, псевдоправовою, спотворює ідею захисту права*.

Українські теоретики права, досліджують такий концепт як правозахисна функція держави, яка слушно названа її основною функцією [175; 176]. В. Вишковська у роботі «Правозахисна функція держави: сутність і механізм здійснення» [175, с. 11] розуміє її як «один із видів соціальної діяльності, що реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі та здійснюється на підставі й відповідно до правових основ з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини» [153]. До суб'єктів державної правозахисної діяльності відносять: судову систему, прокурорську систему, Уповноваженого ВР України з прав людини, адвокатуру, що, на наш погляд, вимагає доповнення, оскільки цю функцію мають виконувати всі державні органи.

Проблема захисту прав людини, передбачає дослідження концепту «механізм захисту прав людини». Цю проблему розробляють: О.Бринцев [150], Є.Білозьоров [177], В.Вишковська [175], К.Волинка [178], Є.Гіда [90], С.Гусарев [4], Л.Завадська [29], Р.Ігонін [146], А.Колодій [18], О.Кушніренко [179], Т.Наливайко [157], О.Негодченко [180], В.Недибалюк [181], О.Огородник [42], А.Ю.Олійник [18], Н.Оніщенко [46], О.Онуфрієнко [173], М.Орзіх [170], А.Пендяга [182], А. Романова [43], І.Словська [174], Т.Слінько [179], Г.Шмельова [169], В.Федоренко [183] та ін. Під *механізмом захисту прав людини* розуміють, як правило, систему юридичних засобів та способів, використовуючи які, суб'єкти правового захисту здатні забезпечити припинення порушення та відновлення прав людини [97; 99; 175; 182; 184]. Проблема полягає в тому, як розуміти термін «юридичні засоби» - просто як нормативні, узаконені, чи все-таки узаконені та увідповіднені принципам права, його смислам і цінностям? – Знову ж таки, з позицій легістської та юснатуралістичної парадигм трактування буде різним. З позицій легізму такими є засоби та способи безвідносно до ціннісно-сміслового наповнення права. Окремі автори підставно виділяють *державний механізм захисту прав людини*, який трактують як систему юридичних засобів та способів, використовуючи які, держава як суб'єкт правозахисної діяльності, забезпечує припинення порушення та сприяє відновленню прав

людини [46; 47; 55; 122; 154; 174; 185]. Науковцями розроблено концепт «конституційно-правовий захист прав людини» (Т.Наливайко, В.Громовчук, Т.Заворотченко, А.Головін, А.Олійник, С.Халюк, Ю.Тодика та ін.), як конституційно закріплену систему юридичних засобів та способів захисту прав людини.

У зв'язку з тим, що в нинішній Україні все більше заявляє про себе громадянське суспільство, слушно сформувані концепт *механізму захисту права громадянського суспільства*, під яким треба розуміти як юридичні, так і не юридичні (політичні, соціально-економічні, ідеологічні тощо) засоби і способи, напрацьовані громадянським суспільством, і використані ним для забезпечення, припинення порушення та відновлення прав людини.

Немало уваги українських науковців звернено на адвокатську діяльність [186; 187; 188; 189], розробляються питання її призначення та функцій, засад цієї діяльності, способів, стратегії та тактики захисту прав людини, особливостей адвокатської етики тощо. Згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 15 серпня 2012 р., адвокатура України здійснює свою діяльність відповідно до принципів верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів [190]. Принагідно зауважимо: у попередньому Законі використовувався застарілий концепт «верховенства закону», що свідчило про те, що законодавець не виходив за межі нормативістського праворозуміння і нинішня реакція, безумовно, є прогресивнішою. Говорячи про принципи адвокатської діяльності, передусім мовиться про незалежність та свободу адвоката. Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб [190]. Принцип законності як вимога передбачає, що у своїй діяльності адвокат повинен дотримуватися чинного законодавства, а у приватному житті – не порушувати права. Особливо важливо нині перетворити адвокатуру України із маріонеточної одержавленої інституції у самостійний незалежний орган громадянського суспільства, що покликаний захищати права людини. На жаль, в сучасній Україні збереглося зневажливе ставлення до цієї

інституції, що панувало в радянську епоху. Якщо в тоталітарну епоху неповага до адвокатури як до правозахисного механізму заохочувалася самою владою, то в Україні, на жаль, цю інституцію дискредитують і самі ж адвокати некомпетентністю, нечесною конкуренцією, вивищенням власного інтересу над інтересами клієнта тощо. Посилення уваги до діяльності адвокатури самого громадянського суспільства повинно сприяти її якісному вдосконаленню, вважають: М.Аракелян в дисертаційній роботі «Концептуальні засади правозахисної діяльності адвокатури» (2019), І.Семенюк в дисертаційній роботі «Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект» (2015), В.Забороський, Ю.Бисага, С.Булеца в монографії «Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики» (2019), Т.Вільчик в статтях «Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою» (2014) та «Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу» (2018), А.Джуська в дисертаційній роботі «Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні» (2018) та ін..

Важливою в плані захисту прав людини є діяльність правозахисних організацій. На жаль, їх таких, які б зарекомендували себе як досвідчені захисники прав людини, із певними традиціями цієї діяльності в нинішній Україні, за невеликим винятком (Українська Гельсинська Спілка, Українська Гельсинська група, Харківська правозахисна група, Меморіал імені Василя Стуса) небагато. Після Революції Гідності правозахисна функція як одна із основних почала фігурувати в діяльності Правого сектора та ін.. політичних партій. Зрозуміло, скільки ще роботи в цьому плані українському громадянському суспільству належить зробити, оскільки правовий захист членів громадянського суспільства є його, громадянського суспільства, основною метою.

Низка авторів досліджують механізм захисту прав людини в структурному вимірі (Н.Бордун-Комар, І.Словська, В.Вишковська, О.Негодченко, Т.Наливайко, Г. Шмельова та ін..), його складові елементи: нормативно-правову складову, інституційну, діяльнісно-правову [52; 101; 144; 174; 175; 178; 180; 181; 191; 192;

193; 194; 195; 196]. Вони слушно зазначають, що механізм захисту прав людини в нинішній Україні повинен бути вдосконалений, оскільки старий механізм ще не до кінця зруйнований, а новий поки що не сформований належним чином (В.Вишковська, Н.Оніщенко, О.Яремко, та ін.). Необхідно звернути більше уваги на якість законотворчості, увідповідненню її у змістовному вимірі принципам права, верховенства права, міжнародним стандартам права [129; 197; 198; 199].

Інституційна складова механізму захисту прав людини теж потребує удосконалення, особливо прокурорська діяльність, яку необхідно гуманізувати, перетворити із репресивно-карального органу в правозахисний орган, та судова система, яка за роки незалежності так і не стала незалежною. Український суд повинен працювати відповідно до доктрини верховенства права, яка перетворює суд загальної юрисдикції з пасивного стверджувача «букви закону» на реального захисника свобод, прав, інтересів, в тому числі й від не правового закону, (С.Головатий, В.Кампо.М.Козюбра, М.Костицький, Р.Падалка, Т.Подорожна, Д.Терлецький, С.Шевчук, Г.Радбрух, А.Кауфман та ін.). Стрижневою проблемою судового реформування є створення незалежного суду, реформування якого в сучасній Україні – це достатньо складна комплексна проблема, яка залежить від політичного чинника та впливів бізнес-еліт, від реалізації принципу народовладдя в Україні, який нині є більш декларативним, аніж дійсним. В цьому плані теоретичним підґрунтям для нас стали роботи: В. Кампо В. «Судова доктрина верховенства права: український досвід в європейському контексті» [59]; Л.Дешко, Ю. Мазур «Виконання рішень національних судів: принципи Європейського суду з прав людини» [197]; Т. Подорожна «Основні елементи кнституціоналізму в контексті правових позицій Конституційного Суду України» [195]. О.Загурський «Забезпечення доступного і справедливого судочинства як пріоритет кримінально-процесуальної політики України» [144]. М. Оніщук. «Проблеми забезпечення прав людини в Україні: від Загальної Декларації прав людини – до сьогодення» [99]; С. Халюк «Конституційна система захисту прав людини та громадянина в Україні» [61]; М. Громовчук «Конституційна система захисту прав і свобод людини та громадянина: питання теорії» [185];

С.Віговського «Загальні та спеціальні принципи контролю за діяльністю місцевих судів» [200]; Т. Фулей «Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику України: підходи та виміри» [103]; Т.Фулей «Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві» [16]; В. Паліюк «У яких випадках українські судді зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основних свобод?» [108] та ін..

Суд - це перемога мови над насильством (П.Рікер), це поле раціонального дискурсу, де здійснюється пошук права як справедливості. Саме тут право засвідчує себе як феномен, витoki якого в людській совісті, гідності людини. прагненні до істини, добра, спільного блага. Правовий захист, здійснюваний судом, має бути перемогою загальнолюдських цінностей. Як це ствердити в Україні реально - це складна комплексна проблема всіх і кожного. І звісно, процедурно-діяльнісна складова правозахисного механізму має бути безумовно увідповіднена стандартам прав людини. Це не так просто зробити без зміни парадигми мислення суб'єктів правозастосування. Нині важливо формувати у них сучасне правове, гуманістичне мислення, яке замінить законницьке. В цьому сенсі важливо трансформувати модель юридичної освіти, яка продовжує в Україні ґрунтуватися переважно на державоцентричних засадах. Немало сучасних українських правників не мислять права людини як природні, для них ці права «надані державою», а сама держава – найвища цінність та авторитет; не можуть пояснити витoki стандартів права, верховенства права, відрізнити його від верховенства закону тощо. Звісно, з таким псевдоправовим, державоцентричним світоглядом правозахисна діяльність перетворюється в законозахисну чи нормативнозахисну, спрямовану проти людини та її гідності. Зрозуміло, що проблема захисту прав людини має досліджуватися на відповідному методологічному підґрунті. Предмет осмислення вимагає застосування низки філософських підходів, про що вже згадувалося вище, зокрема використання природно-правового підходу в світлі якого право людини на захист постає природним невідчужуваним, а не «наданим державою». Природно-правовий підхід дає можливість показати, що захист прав людини є засобом збереження

засад життя загалом. Цей підхід, що поєднаний із аксіологічним, дозволяє побачити основні правові цінності, що втілені в природних правах людини, які є водночас і загальнолюдськими цінностями, які необхідно захищати. Цей же підхід дозволяє зрозуміти духовно-культурні витoki та сутність стандартів права та верховенства права, що є юридичними засадами захисту прав людини.

Із природно-правовим підходом тісно пов'язаний антропологічний підхід, який дає підстави трактувати захист прав людини як глибоко гуманістичний процес, що виражає різні грані людського буття і спрямований на збереження основ життя самої людини. Екзистенціально-феноменологічний аналіз захисту прав людини розкриває захист прав людини як правовий феномен, що відображає і втілює ідею права, розкривається через такі екзистенціальні стани як «буття-в-якості», «буття-в-несправедливості», «буття на межі», «буття-для-іншого», «буття прощеним», «буття звинуваченим» тощо. Цей підхід дає можливість побачити захист прав людини з середини внутрішнього світу суб'єкта, людини-особистості. Застосування комунікативно-філософського підходу висвітлює правовий захист як комунікативний, діалогічний процес, в якому комунікують «Я-Інший», «Я-інші», шукаючи раціональні аргументи, створюють правовідносини, правопорядок, шлях до гармонії буття в правовій реальності. Герменевтичний підхід був використаний для поглиблення розуміння основних положень філософії правозахисної діяльності, формування низки понять: правовий захист, правові засоби, стандарти права, верховенство права, права людини, механізм захисту прав людини, державний механізм правового захисту, механізм правового захисту громадянського суспільства тощо. В цьому сенсі важливими джерелами для осмислення дисертаційної проблеми стали роботи: О.Бандури, О.Гвоздіка, О.Грищук, Є.Івашева, А.Козловського, М.Костицького, В.Кравця, М.Музики, Ю.Липовець, Л.Петрової, О.Павлишина, С.Сливки, зарубіжних авторів: А.Барака, В.Нерсисянца, Д. Керімова, Г.Радбруха, Р.Ципеліуса та ін.. Найбільш значимими для нашого дослідження в методологічному аспекті були праці:

в плані висвітлення *антропологічно- аксіологічного підходу*: О.Бандури «Аксіологія права як складова філософії права» [201]; Ю.Білас «Європейські

стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України» [2]; Н.Бордун «Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини» [202]; М.Братасюк стаття «Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення» [203]; Р.Циппеліуса «Юридична методологія» [204]; Г.Радбруха «Філософія права» [79]; В.Бачиніна «Філософія права» [24]; А.Кравченко «Антропологічний принцип у філософії права» [205]; Гвоздіка О. «Ідея прав людини: суперечності розвитку та реалізації» [206]; О.Петриківської «Філософська антропологія як методологія синтезу знань про людину» [207] та ін..; Бігуна В. «Людина в праві: аксіологічний підхід» [208] та ін..;

в плані висвітлення *природно-правового та позитивістського дискурсів* роботи: М.Костицького «Філософські та психологічні проблеми юриспруденції» [12]; В.Кравця «Природне право як ідея та ідеал позитивного права» [209]; В.Братасюка «Правова реальність як форма вираження інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї)» [75]; М.Костицького «Про позитивізм як методологію юриспруденції» [210]; М. Костицького «Про діалектику як методологію юридичної науки» [211]; В.Нерсисянца «Філософія права» [21] та ін..;

в плані розроблення *герменевтичного підходу* роботи: А.Бернюкова «Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз)» [63]; А.Барака «Судейское усмотрение» [163]; П. Рікера «Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права» [212]; Г.-Г. Гадамера «Істина і метод» [213];

засад *феноменологічно-екзистенціального підходу*: роботи Ю.Сайфуліної «Феноменологічний підхід щодо розуміння права» [214]; А.Луціва «Екзистенціалістський підхід до правової ідеології» [215] та ін..;

в плані розробки *філософсько-комунікативного підходу* роботи Г. Наставної «Антрополого-комунікативний підхід у системі методології наукового пізнання: природа та зміст» [216]; А.Сапарової «Запозичення в праві: філософсько-методологічні засади» [217];

в плані висвітлення *семіотичного виміру* права О.Павлишина «Правова реальність як знакова система» [218]; О.Балинської «Семіотика права» [219] та ін..

Окрім філософських підходів, висвітлення дисертаційної проблем здійснювалося із залученням спеціально-правових: юридично-догматичного, порівняльно-правового, історико-правового методів. З їх допомогою визначено зміст понять, сформовано наукові положення та висновки, зроблено порівняння законницької та природно-правової парадигм, інститут захисту прав людини тоталітарної епохи, сучасної України, практики ЄСПЛ тощо. Дисертаційна проблема вимагає використання загальнонаукових методів, які добре розроблені теоретиками права: С.Гусарєвим, М.Кельманом, Д.Керімовим, Н.Оніщенко, О.Осауленко, О.Петришиним, С.Погрібним, П.Рабіновичем, О.Скакун, та ін.. [4; 7; 9; 13; 220; 221].

Названі вище групи дослідницьких підходів та методів у взаємодоповненні забезпечують цілісність та глибину бачення дисертаційної проблеми, на чому наголошується у працях: Патей-Братасюк М. «Методологія сучасного правознавства: поліметодологія як тенденція його розвитку»: матеріали III щорічного міждисциплін. теорет.-методол. колоквіуму «Методологічні проблеми вітчизняного правознавства» [222]; «Філософія права». Навч. посіб. /О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л.Заїчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля [223]; Керимова Д. «Методология права. Предмет. Функции» [224]; Brozek B., Stelmach Je. «Methody prawniczy» [225]; Кожевников В. «Методология и история права : учебн. пособ. в 2 ч. Ч. 2.» [226] та ін..

Таким чином, на підставі вивчення наукових джерел, можна виснувати, що проблема захисту прав людини належить до малорозроблених проблем в українському правознавстві загалом і філософії права зокрема. Ця ситуація склалася внаслідок, зокрема, відсутності дієвої правозахисної політики в державі в роки незалежності і, отже, відсутності запиту у правознавців на розроблення цієї проблематики; переважаючого домінування в правознавстві та правозастосуванні законницького підходу до цієї проблеми, зокрема віра в те, що для вирішення

проблеми захисту прав людини достатньо нормативного закріплення цих прав, а це засвідчує поверховість розуміння науковцями та практиками цієї проблеми тощо.

До мало розроблених аспектів дисертаційної проблеми можна віднести: роль та значимість світоглядно-філософських засад для захисту прав людини, зокрема, легістського та юснатуралістичного підходів; трактування захисту прав людини з позицій некласичних методологічних підходів, переосмислення з позицій гуманістичного мислення понятійного апарату сучасної філософії захисту права; вдосконалення механізмів правового захисту, дослідження громадянського суспільства як суб'єкта правового захисту та його механізмів правового захисту; дослідження верховенства права як найбільш ефективного методу захисту права; висвітлення проблем формування ефективної національної політики правового захисту тощо.

1.2. Методологічні засади дослідження захисту прав людини з позицій основних правових підходів

XX століття стало «антропологічним поворотом» (В.Бачинін) у соціогуманітарному знанні загалом і юридична наука не може в цьому плані бути винятком. Нині українське правознавство переживає свого роду специфічний ренесанс, суть якого полягає у зверненні до людини, глибинній, тотальній гуманізації правознавчої освіти і знання як реакції на державоцентризм, що панував і в значній мірі продовжує нині у ньому панувати. М.Козюбра слушно зазначив, що «В масовій суспільній свідомості України продовжують домінувати уявлення про право як про знаряддя політики, інструмент примусу, зведену в закон волю якщо й не якогось окремо пануючого класу, то принаймі панівної частини суспільства тощо» [227]. Ця ситуація була в значній мірі зумовлена класичною методологією пізнання права, що була «законсервована» радянською юридичною наукою, яка не мала можливостей до розвитку методології. «У юриспруденції донедавна превалювали соціоцентристський та етатистський

підходи, в межах яких обґрунтування права здійснювалося за принципом поглинання інтересів особи й громадянина загальносуспільними та державними інтересами»[228, с. 108].

Нині інтерес до правничої методології серед українських науковців зростає. Це зумовлено і тими радикальними змінами українського життя загалом, що нині відбуваються, і необхідністю глибинного реформування права, а також кризою західної традиції права [229], неможливістю, як пише в статті «Філософія права і методологія юриспруденції» Ю.Оборотов, пояснити низку правових явищ, виходячи з класичної та некласичної методологій [230]. Враховуючи це, необхідно використовувати «... сполучення методологічних підходів і навіть об'єднання положень класичної, некласичної і посткласичної методології» [230, с. 41]. Українському суспільству потрібна сучасна правознавча наука, яка неможлива без докорінної зміни методологічних засад.

Погоджуємося, що проблему прав людини, їх ствердження, реалізації та захисту можна цілком підставно віднести до найактуальніших в сучасному правознавстві (Р.Алексі, А.Кауфманн, Г.Радбрух, В.Бігун, Д.Гудима, А.Козловський, С.Максимов, С.Шевчук та ін..) та підтримуємо автора статті «Сучасна концепція прав людини: методологія дослідження», яка зазначає, що, «оскільки систематична реалізація природних прав людини є способом життя людини і водночас засобом її самовизначення та самоздійснення, самотворення, то можна стверджувати, що ця проблема, напевно, чи втратить свою актуальність /.../ в найближчій перспективі» [231].

В доробках українських та зарубіжних правознавців нині досліджується достатньо багата палітра аспектів проблеми прав людини (Ю.Білас, В. Бачинін, В. Братасюк, Д.Гудима, М.Гуренко, О.Крук, Н.Мушак, О.Скрипнюк, П.Рабінович, С.Шевчук, Р. Алексі, В.Брюггер [5; 232; 233; 234; 235], а також С.Шевчук, Л.Глухарєва, Р.Дворкін, Дж. Донеллі, П.Коллер, Г.Ломанн, В.Нерсисянц, та ін. [23; 131; 236; 237; 238; 239]. Але науковці справедливо зазначають, що при немалій увазі до проблеми прав людини, питання методології її дослідження можна віднести до малорозроблених. Більшість досліджень цієї

проблеми ведеться з позицій класичної методології, в той час як методологічний потенціал постнекласичної науки поки не знайшов свого достатнього використання [231, с. 36]. Констатується скромна увага до філософської методології, зокрема людинознавчого підходу: «... їхні (тобто, укр.. правознавців – авт..) напрацювання стосуються більше спеціально-правових та загальнонаукових методів. Тематиці філософських методів досі присвячено досить мало часу сучасного дослідника» [2].

На необхідності використання принципу методологічного плюралізму у дослідженні правових явищ наголошують: О.Бандура, О.Гвоздік, В.Градова, В.Вовк, М.Костицький, В.Кравець, Ю.Оборотов, О.Павлишин, С.Сливка, І.Тімуш, О.Скакун, П.Рабінович та ін. українські науковці [13; 142; 240; 241; 242; 243; 244]. Проте перехід від методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму «... часто призводить до еклектичного поєднання різних світоглядних позицій, що зрештою породжує суперечності, які не узгоджуються з вимогами науковості» - зазначає слушно М.Кельман [220]. Цілком підтримуємо позицію, що загалом методи наукового дослідження мають заємодоповнювати один одного, синтезуватися, «...зادля спільної мети - досягнення єдиного результату дослідження» [2]. Особливо негативно позначилося використання суто класичної методології, яка займає монопольне становище в контексті законницької доктрини, на проблемі прав людини, в т.ч. питанні захисту прав людини.

Доволі успішно при дослідженні проблеми прав людини використав постнекласичний методологічний потенціал Д.Гудима. Його дослідження «Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження» - кандидатська дисертація, що захищена в 2007 році [3]. Зроблено низку публікацій по проблемі антропологічного підходу в праві: О.Бандура, В.Вовк, В.Івашев, В.Кравець, А.Кравченко, М.Патей-Братасюк, І.Тімуш, В.Шкода та ін. [25; 205; 220; 245; 246]. Методологія класичної юриспруденції, виключаючи присутність суб'єкта пізнання в пізнавальному процесі, може дати часткове висвітлення проблеми прав людини та їх захисту. Важливу ідею стверджує Ю.Оборотов, зауважуючи, що філософія права в епоху постмодерну «пом'якшує» раціоналізм юридичних

наук». Налаштовуючи на досягнення «загальних принципів правової реальності, таких вихідних обґрунтувань права філософія права розкриває рух правових цінностей у різних цивілізація та культурах» [230, с. 43].

Досліджуючи питання захисту прав людини, важливо звернутися до метатеоретичного знання, яке не розкриває самої істини по даному питанню, але формує відповідне підґрунтя для її досягнення [12; 19; 247; 248; 249]. В цьому плані методологічну цінність для нас склали роботи В.Бачиніна, С.Максимова, М.Костицького, В.Нерсисянца, Л.Петрової, А.Козловського, В.Селиванова [12; 24; 70; 72] та ін.. про значимість певного філософсько-правового світогляду, тобто типу праворозуміння, який є синонімом іншого поняття, що активно використовується в сучасній методології, - поняття парадигма, що введене Т.Куном, і трактується як зразок, модель, взірць для моделей постановки проблем [250]. Сюди можна віднести сукупність цінностей, вірувань вченого, переконань і технічних засобів, вживаних науковцями, уявлення, поняття, прийоми тощо, які вчений приймає поза раціональною критикою. Добрі напрацювання про вплив на наукове дослідження інтелектуальної традиції, що нерозривно пов'язана з типом праворозуміння та науковою парадигмою, було зроблено недавно В.Братасюком В.Кравцем, А.Сапаровою та ін.. [25; 75; 217]. Все це має безпосереднє відношення до вивчення проблеми прав людини та їх захисту, оскільки поза парадигмальним аспектом його дослідження буде частковим.

Вищезгадані автори, підкреслюють, що з позицій *законницького праворозуміння* права людини постають продуктом раціонального мислення, результатом державно-владної волі, їх здійснення та забезпечення опиняються у цілковитій залежності від неї. Отже, « права людини є тоді, коли є відповідний закон./.../ Очевидно, що таке знання про права людини не носить гуманістичного характеру. Державна влада виявляється визначальною стосовно людини. Її веління людина має прийняти як необхідність» [19]. Ця методологічна позиція виказує видатну зневагу влади до людини, її прав та свобод. Право людини на захист права буде мислитися не як природне невідчужуване, а як «видане

владою», що є нонсенсом. Недемократична, не гуманістична влада може знищити засобом того ж закону і саму людину.

Перетворення в науці можливі завдяки зміні *парадигми*. Значно ефективніше можуть бути досліджені права людини та проблема їх захисту з позицій *юридичного (природно-правового) дискурсу*. Прихильники цього підходу мислять природне право невід’ємним від природи людини, фундаментальних зв’язків людського буття, тому порушувати його неприпустимо (Н.Бордун-Комар, В.Вовк, С. Головатий, В.Градова, В.Бачинін, В.Кравець, Панов, М.Братасюк, С.Сливка, Дж. Ллойд, Л.Фуллер, Г.Ломанн та ін..) [66; 142; 241; 243; 251; 252; 253; 254; 255]. Природне право, втіленням якого є і права людини, пронизане мораллю, її цінностями та принципами.

Д.Ллойд, захищаючи невід’ємність права від моралі, від метафізики буття, пише, що «... Вищий (тобто, Природний Закон – авт..) закон не тільки відмінняє правові норми даного суспільства, що порушують його, але й звільняє індивіда від обов’язку виконувати приписи діючого законодавства, і так само служить виправданням для непокори легітимній державній владі» [256, с. 8]. В.Градова підкреслює, що складовою ідеї верховенства права є принцип природних невідчужуваних прав людини, оскільки людина є частиною природи, а природне право властивим всьому живому. Вищий Природний Закон гарантує природні права людини [142, с. 63]. Право встановлюється природою, в т. ч. і людською, яка фокусує в собі всі виміри буття і найперше духовно-культурний. Як форма буття духовного досвіду людства, загальнолюдських цінностей, що складають фундамент людського буття, право є загальнолюдським духовно-культурним надбанням і не може бути монополізоване ніким, в т.ч. і державою.

Юридичний тип праворозуміння як специфічний *парадигмальний підхід*, специфічна методологія дає можливість побачити, розкрити гуманізм прав людини, їх людинотворчу місію [1; 257, с. 25-41; 258; 259]. Юснатуралізм трактує права людини як явище невід’ємне, невідчужуване від людини, а тому позадержавне. Цілком слушно в цьому контексті пише Р.Алексі: «Права людини лежать в основі справедливості. Будь-яке порушення прав людини –

несправедливість, навіть якщо не кожна несправедливість порушує права людини. Основний тезис стверджує, що якщо права людини не існують, то також не існують і додаткові абсолютні, універсальні чи необхідні, критерії справедливості. В такому разі не буде сенсу ні в формулі Г.Радбруха [257, с.1-11], яка у її найкоротшій формі стверджує, що крайня несправедливість – це неправо [258, с. 167-182], ні у твердженні, що право обов'язково вимагає правильності, а по суті – справедливості» [1, с. 121-130]. Якщо заперечити вищі, духовні критерії справедливості, тоді проблема захисту прав людини не має сенсу, бо захист права – це захист порушеної справедливості, зневаженої людської гідності, зрйнованої правової рівності тощо. Поза цими критеріями, захист не матиме підстав називатися правовим явищем, належати до «імперії права» (Р.Дворкін). Отже, праворозуміння, зумовлене конкретним світоглядом, зумовлює і розуміння суті прав людини, сучасної концепції «прав людини», та, відповідно, і їх забезпечення та захисту (В.Бігун, Д.Гудима, О.Губар, Б.Кістяківський, М.Козюбра, А.Козловський, О.Костенко, В.Мельник, Г.Попадинець, С.Пацурківський та ін..) [67; 202; 260; 261; 262; 263; 264].

Легістська парадигма стверджує суто похідний від волі влади характер прав людини (М.Байтин, Г.Кельзен, В.Котюк, Л.Шестопалова та ін..) [30; 265]. Захист права з позицій легістського підходу трактується як захист закону, його норм, які тотожні праву. Тобто, використовується такий методичний прийом як підміна понять: те, що є захистом закону чи його норм, названо захистом права, хоча насправді з правом ці норми чи закон можуть розходитися змістовно, бути неправовими. В радянській правознавчій лексиці часто вживалися терміни «правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи», «правоохоронна функція», де прикметник «правоохоронний» є тотожним нормоохоронному, законоохоронному. Концепти ж «захист права», «захист прав людини» особливою популярністю не користувалися, розроблялися дуже скромно і обережно і знову ж таки з позицій легізму. З позицій *природно-правового світогляду* людина – це своєрідний «мікрокосмом», в якому фокусуються всі виміри буття, а в природі все живе має право бути, то вона, як і все інше живе, має

природні права: бути, мати, користуватись, реалізовувати, захищати себе і всі інші свої права тощо (Р. Алексі, С.Головатий, Д.Гудима, С.Максимов, М.Козюбра, П. Пацурківський, Г.Попадинець, О. Стовба та ін..). В рамках природно-правової доктрини, права людини проголошено вищою цінністю, а природне право - первинним і визначальним стосовно позитивного (Г. Гегель, Б.Кістяківський, П.Юркевич, І.Кант, В.Кожевников, В.Кравець, В.Нерсисянц, В.Селіванов) [28; 73; 209; 226; 266; 267; 268; 269; 270; 271].

Отже, природно-правовий підхід дає можливість побачити право на захист невід'ємним від людини, саму людину як невід'ємну від природного буття, пов'язує право і його захист з духовним виміром людського буття, із цінностями вищого порядку, закликає дослідника мислити людину в усій повноті її буття, природні права людини – невідчужуваними правами, що є основою людського буття, а державне (позитивне право) - наслідком природних прав людини [28; 30; 72; 209; 226; 266; 267; 268; 269; 270; 271; 272; 273; 274]. А. Бернюков слушно підкреслює: якщо суддя знає всі кодекси, але не відчуває живої людини з її проблемами, є людиною бездуховною, аморальною, а, отже, має проблеми з формуванням гуманістичного світогляду, він не зможе служити праву як формі буття специфічного духовного досвіду, це псевдоправник, псевдозахисник [63]. Думається, що ця теза стосується представників усіх сфер юриспруденції. Природно-правовий світогляд – це сучасний світогляд, який добре трансформувався у світогляд нинішнього суб'єкта права, оскільки постійно апелює до загальнолюдських цінностей, що лежать в основі людського буття та філософії людини, її невід'ємності від божественного та природного світу.

Українські теоретики прав людини актуалізують питання природно-правового підходу до права. «Особлива увага, - наголошують вони, нині приділена природно-правовим засадам праволюдської проблематики. У такому широкому аспекті ці питання раніше не розглядалися у вітчизняній загальнотеоретичній юридичній науці. До власне методологічних проблем належить також розгорнута соціально-антропна характеристика основоположних прав людини» [131]. Людина не є субстанцією, вона є феноменальною, процесом,

суцільним «non finito», а тому для дослідження захисту прав людини необхідне сучасне знання про людину, сучасна філософія людини. Звідси - *антропологічний підхід до права*, який вимагає дивитися на захист права крізь призму цілісного бачення, потреб та інтересів людини, всіх її якісних характеристик [245]. «Антропологічний принцип дозволяє збагнути і висвітлити сутність взаємовідносин людини з правовою реальністю, дослідити закономірності їх розвитку. Вивчення права, його сутності, сенсу та призначення можливе лише в людському контексті – від і для людини», – зазначає А. Кравченко [205]. Що ж стосується захисту природних прав людини, то застосування антропологічного підходу дасть можливість розкрити психоаналітичну, психоаналітичну, феноменологічно-екзистенціальну, комунікативну тощо природу, гуманістичну, духовно-культурну сутність цієї діяльності. Напр., психоаналітичний підхід (З.Фройд, А. Бергсон, К.Юнг, Е.Фром та ін.), акцентуючи на підсвідомому як ядрі особистісного «я», дає можливість трактувати правозахисну діяльність як вираження, поряд із раціональним виміром, підсвідомої вітальної енергії [375; 276; 277], показати його внутрішню духовно-психологічну структуру, помислити його як психологічно напружений процес як конкретних індивідів, так і цілих соціальних груп, виявити в цьому феномені підсвідомі імпульси, психологічну суб'єктивну мотивацію, відчуття, емоції, сприйняття тощо, переростання цих підсвідомих утворень у свідомі компоненти суб'єктивного «я», що переживає ситуацію боротьби за право.

Р.Алексі зазначає, що екзистенціальний підхід є важливим аргументом на користь ствердної відповіді про існування прав людини [1]. «... Дискурсивну природу можна охарактеризувати як ідеальний вимір індивіда. Це, якщо скористатися словами С.К'єркегора, «його ідеальне Я, яке він не може набути ніде, окрім як всередині себе. Екзистенціальний аргумент стосується /.../ й схвалення можливості чи здатності, яка визначається як ідеальний вимір, як високий вимір всередині нас, або за словами І.Канта, наше «високе покликання» [136]. І далі цей автор пише наступне: «... підтвердження ідеального виміру, який індивід знаходить в самому собі, поєднує об'єктивні та суб'єктивні моменти.

Суб'єктивний вимір полягає у екзистенціальному вирішенні, яке трансформує ідеальні можливості в реальність. Це означає, що права людини можна обґрунтувати лише у поєднанні суб'єктивного та об'єктивного моментів» [1, с. 129]. В контексті цієї думки, право на захист прав людини постає єдністю об'єктивного та суб'єктивного вимірів людського буття, екзистенціалом людського буття, що виражає себе через категорії і концепти: «буття скривдженим», «буття гідним», «буття захисником», «буття-в несправедливості», «буття обвинуваченим» тощо. Захищати право – це означає перебувати в ситуаціях: “буття (бути) - відповідальним”, “буття (бути) - справедливим” (О.Стовба), чи правильніше “буття - прагнення - до - справедливості”, тут же наявне і “буття (бути) - несправедливим”, бо інакше, навіщо захищати право? Захищати право, отже, переживати стан «боротьби за право» (Р.Ієрінг), стан психологічної та інтелектуально-вольової напруги, яка необхідна для перемоги справедливості.

Представники феноменологічного підходу звертаються до категорій: «чиста сутність» права, «чиста» правова свідомість, «чиста сутність» захисту права тощо. Ця «чиста сутність» захисту права не очищена від предметного, навпаки, саме вона виявляє істинну предметність – в ній якраз і наявні саме смисли або значення реальних, уявних чи позірних елементів правозахисної діяльності. І сутність цього утворення проявляється як процес формування “певного спектру значень предмета. Саме на цьому полі сполучаються свідомість і її предмет” [278, с. 257]. Науковці акцентують на ідеї, що всім суб'єктам, окрім їх власного, суб'єктивного відчуття і сприймання права, властивий на рівні трансцендентального “его” спільний, глибинний, єдиний трансцендентальний смисл правового досвіду [278]. Феномен захисту права, “який сам себе виказує, висвічує” (Е.Гуссерль) «з'являється як результат інтенційності свідомості, що реалізується в сфері конститутивних актів, які долають “зовнішність” пізнаваних життєвих правових “реалій”, безпосередньо “схоплюючи” лише їх сенс, смисл, конститууючи “ноему” (інтенційний об'єкт, що належить самій свідомості)» [19, с. 143]. Використання феноменології Е. Гусерля та фундаментально-онтологічної

філософії М. Гайдеггера дозволяє окреслити структуру та модуси правової ситуації, - підкреслює О.Стовба [270], що забезпечує розкриття змістовно-сміслового наповнення категорії захист права. Структуру захисту права як правової ситуації складають такі риси як: “дієвість”, тобто існування права в дії; “спрямованість” як векторне існування права задля впорядкування світу; “істинність” як вираження істини правової ситуації в справедливій мірі між вчинком та його юридичними наслідками [270].

Модусами буття людини у правовому захисті є такі модуси як: “буття вільним” – вільне діяння людини зумовлює її “буття – відповідальним”. “Буття справедливим” - процес шукання та осмислення міри між вчинком та санкцією або заохоченням задля збереження правових відносин, цінностей людського співіснування [270]. “Буття несправедливим” – це відсутність шукання і осмислення міри між вчинком та санкцією або заохоченням без турботи про збереження засад людського співіснування. Переживаючи “буття-справедливо”, суддя не повинен застосовувати несправедливий закон, якщо дійде висновку, що він не виражає міру відповідності між вчинком і наслідками.

Ще один модус екзистенціалу захисту права та правозахисної діяльності – це «буття - Сам», що втілює автономію людської особистості в праві. О.Сарабун слушно зауважує, що: «Протиставляючи концепт «Сам» до поняття «Я», П. Рікер відзначає, що коли «Я» – метафізичне, безособове та гіперболізоване у своєму радикальному прагненні до останніх, крайніх засад, то «Сам» – вкорінений, відкритий до діалогу та потребує виходу поза власні межі, не знаходячи підстав у собі. Лише «Сам» здатен на історичну ідентичність та спроможний давати відповідь у ситуації бесіди «Я з Ти», тобто бути відповідальним» [279, с. 9; 212]. Досвід правового життя показує, що право можуть захищати лише відповідальні індивіди, що сформувалися в якості особистостей. Модус «буття - Сам», тобто модус тотожності із собою як особистістю, що взяла відповідальність за захист права, можна назвати збірним або комплексним, оскільки всі інші модуси є його складовими. П.Рікер зазначав, що *«Сам як інший»* — вже відразу визначає, що самість самого до такої міри глибоко імплікує іншість, що перша виявляється

немислимою без другої і постає через другу, якщо скористатися гегелівським зворотом» [280].

Права людини та проблему їх захисту розглядаємо, використовуючи такі «антропні» (П.Рабінович) категорії як: особистість, індивідуальність, людська та особиста гідність, потреби та інтереси людини, воля, духовність тощо, оскільки «Без коректної й адекватної (понятійної, доведеної до поняття, до розуміння) роботи з правовими категоріями, яка, до речі, і полягає в ідеально-реальному рухові за іманентними вимірами сутності правової реальності, жодного правового мислення просто немає, а є лише спроби підміни його різними сурогатами (нормативізм один із них)» [245, с. 66]. Напр., великий методологічний потенціал властивий категорії людської гідності, почуттю гідності, «...чим більше воно розвинене, тим гострішою є реакція людини на образу цього почуття, тим активніше вона стає на захист своїх прав» [281].

Такий же методологічний потенціал властивий і категорії «особистість». Соціальне «я» людини є сукупністю набутих індивідом якостей в соціумному середовищі. Особистість – це індивід, який здатний нести відповідальність за свою свободу [281]. Особистісне «я» людини має не просто соціальну, а *соціокультурну* природу. Особистість як соціальна духовно-культурна істота є суб'єктом захисту права. Вона прагне його, вона є відповідальною його ствердження та розвиток [63]. Мабуть, логічно мислити, що правозахисна діяльність несе на собі відбиток особистісного «я» в повній мірі.

Підтримуємо думку В. Братасюка, про те, що: «Сьогодні на часі юриспруденція людиноцентрична, гуманістична [259, с. 281-289], оскільки, як писав Гегель, юридичні закони – «...суть закони, що мають своїм джерелом людей... Людина не зупиняється на наявно існуючому, а стверджує, що всередині самої себе вона володіє масштабом права» [28, с. 18]. Правова реальність, акцентує В.Бачинін, існує всередині великого антропологічного контексту, а не поза ним. Тому правознавству необхідний «антропологічний поворот», який виведе через теоретичні лабіринти до людини як онтологічно первинної реалії [23, с. 247]. Виходячи із суті антропологічного принципу у дослідженні правозахисної

діяльності, маємо враховувати міжсуб'єктні взаємодії у праві, способи буття людини в праві, дійсність буття права та можливості його реалізації у конкретних умовах, акцентувати на «способі особистісного співбуття в праві» - це звернення до людини-особистості, до її суб'єктивно- екзистенціального виміру, до її «горизонту повсякденності» (Е.Гуссерль) в праві тощо зі створенням та використанням особливої системи правових понять та категорій, до яких не зверталися представники легізму. У постнекласичних концепціях людини обґрунтовано підкреслюється відкритість людини, її феноменальність, творча творча сутність, метафізичність, що має бути враховано при дослідженні філософії правового захисту [245, с. 37].

Приєдеуємося до позиції Є.Івашева, що «суть антропологічного підходу розкривається у *самовизначенні* людини-особистості, її правовій самореалізації, самоздійсненні. Без людської автономії не може існувати правовий простір, вона загалом є передумовою реалізації права» [245, с. 36]. Ці ідеї є методологічним підґрунтям для висновку про *необхідність захисту прав людини* – оскільки реалізація прав людини є способом її самовизначення, самоздійснення, способом її буття в світі права і загалом, захист цих прав є необхідною передумовою самовизначення і самоздійснення людини [282].

Природне право та антропологічний підхід тісно взаємопов'язані: «Природне право – це питання філософської антропології, що розглядає людину в її метафізичній людській гідності»; «методологічний людиноцентризм», /.../ позначився «своєрідним «вивільненням» людської особистості з доволі жорсткої попередньої залежності від ієрархізованої системи соціально-політичних зв'язків та її конституювання як автономного та відповідального правосуб'єкта» [244, с. 100]. І в результаті відбулося усвідомлення людиною себе не лише як суб'єкта та засобу реалізації права, але його творця та мети [245, с. 38]. Додамо до сказаного – і захисника права. Цей аспект поки що не часто потрапляє в поле зору наших науковців.

Слушну думку виказує І.Тімуш, пропонуючи при дослідженні прав людини, їх захисту, природно-антропологічний аспект доповнювати економічними,

соціокультурними, аксіологічними чи юридико-догматичними аргументаціями, оскільки становлення і розвиток прав людини здійснюється у динамічній системі міжлюдських взаємовідносин, втілюючись у відповідних орієнтирах «правової справедливості», що легітимуються як «загальнолюдські норми» [244, с. 5]. Мовиться про *аксіологічний підхід* у нашому дослідженні, який, з позицій легістської парадигми як методологія дослідження не застосовується. В контексті проблеми захисту права з позицій природно-правового підходу постійно акцентується на загальнолюдських цінностях, позитивістський підхід стверджує цінності, політично заангажовані: закон, норма, влада, належне, дисципліна, законність, обов'язок тощо.

Використання аксіологічного підходу розкриває цінність захисту права загалом і прав людини зокрема [64]. Це глибоко гуманістична діяльність, наслідком якої є відновлення порушеного права як справедливості, свободи, поваги до людської гідності тощо, загалом – панування права, гармонізації відносин, здійснення повноцінного правового розвитку. Р.Ієринг наголошував, що, захищаючи своє право, людина тим самим захищає право загалом [277]. Без ідеалістичного підходу до права, без його метафізичності побачити цей ідеалістичний вимір правозахисної діяльності неможливо. З позицій легістського трактування права наслідком правозахисної діяльності є ствердження законності, букви закону. Жорсткий позитивізм вилучає загалом ціннісні й соціально-змістовні засади з числа правових [30].

Інший наслідок правозахисної діяльності, який дають можливість побачити аксіологічний та ідеалістичний підходи – це формування правосвідомого, автономного індивіда, бо людина, яка здійснює цю діяльність, робить вибір на користь права як форми буття загальнолюдських цінностей. Право загалом і захист права в кінцевому підсумку виконує людинотворчу місію [19] і в цьому полягає його особлива цінність.

Ще один підхід із арсеналу постнекласичної методології - персоналістично-філософський дасть можливість побачити захист права як творчу діяльність, здійснювану суб'єктом права як духовно-культурним індивідом. Творчість – це

спосіб людського самоздійснення, право на неї – це непорушне природне право людини. Реалізація цього права уподібнює людину Богові [283]. Якщо права людини, відповідно до цього підходу, є нічим іншим як одним із засобів її піднесення до Боголюдини, «а їх реалізація – етап на шляху становлення особистості та виконання сакрального обов’язку» [3, с. 101], то їх захист – це голос Бога в людському єстві, людській душі, в «мікрокосмі», яким є людина. Захист права – творчий процес, в який, окрім логічного мислення, цінностей, норм, смислів та значень, які існують в культурі, включаються відчуття, уява, сприйняття, інтуїція, ментальність тощо – все, без чого неможлива творчість. Ф. Фукуяма пише про те, що «будь-яка серйозна дискусія про права людини повинна у кінцевому підсумку спиратися на певне розуміння цілей або призначення людини, а воно, у свою чергу, майже завжди повинно базуватися на певній концепції природи людини» [284, с. 30-33]. Захист прав людини як теоретико-правова проблема теж повинен ґрунтуватися на певній концепції природи людини і чим повніші і глибші знання дає для правознавства людинознавча наука, «тим більше наслідків звідси для прав людини, а значить – для організації інститутів і політичних законів, що захищають ці права» [284, с. 32-33]. Дж. Фінніс у роботі «Природне право і природні права», Л. Фуллер у роботі «Мораль права», Дж. Ллойд у роботі «Ідея права» та ін. науковці піднімають проблему «внутрішньої моралі права». Вони стверджують, на перший погляд, відомі істини про те, що мораль бути доповнена законами, а закони реально діють у тих випадках, коли мають своїм підґрунтям мораль та особисту зацікавленість [253; 256]. Тобто, захист права загалом і прав людини зокрема можливий тоді, коли він спирається на мораль, її цінності та принципи, коли мораль пронизує всю цю діяльність.

Комунікативно-філософський підхід до правозахисної діяльності передбачає погляд на неї як на комунікативний процес, де відбувається постійна взаємодія та спілкування суб’єктів права. В сучасному правовому розвитку дуже важливо орієнтувати всіх учасників правозахисної діяльності на принцип інтерсуб’єктивності, що передбачає взаєморозуміння, гуманістичний вимір цього

спілкування, врахування поглядів, цінностей іншого тощо [285; 286]. Людина у пізнанні ніколи не є нейтрально – байдужою, стерильною, бо вона завжди пов'язана своїм часом, своєю культурою, традицією, стверджував Г. Гадамер [213]. М. Гуренко, слушно підкреслила, що «визначення спрямування конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина залежить від/.../ історичних, культурних, національних традицій» [5, с. 206].

Оскільки захист прав людини «...є ґносеологічно напруженим, то він відбиває всі ті характеристики, якими „забарвлює” пізнавальний процес суб'єкт права», – вважає В. Братасюк, посилаючись на роботи П. Рікера, Е. Бетті, Й. Ессера, А.Кауфманна, Є. Стельмаха та ін. [75]. Аналізуючи правозахисну діяльність, нам необхідно встановити зміст концептів та категорій, їх смисли та значення, через розуміння та пояснення продефініювати поняття, категорії: право, права людини, правозахисна діяльність, правові засоби захисту, захист прав людини, суб'єкт правозахисної діяльності та ін., проінтерпретувати низку ідей та положень,

Діалектичний метод дозволяє подивитися на захист права як на динамічне явище крізь призму цінностей, культури, духу часу [222, с. 8], дає можливість показати його невід'ємність від людини та її прав, виявити і її зв'язок із загальнолюдськими цінностями, протиріччя, які допоможуть зрозуміти тенденції та закономірності розвитку цієї діяльності, взаємозв'язок її з правозастосовною діяльністю, іншими сферами суспільного життя.

Окрім філософських підходів, про які мовилося вище, доцільним в нашому дослідженні буде використання і загальнонаукових методів, які мають доповнити методології метатеоретичного рівня. Принцип взаємодоповнення методів різного плану – це тенденція розвитку сучасної правничої методології (О.Бандура, О.Гвоздік, Є. Івашев О. Костицький, М. Козюбра, М.Кельман, О. Скакун, П.Рабінович, Керімов, Г.Радбрух, Є. Стельмах та ін..[81; 220; 221; 225; 287]. Цей принцип забезпечує цілісність, всебічність висвітлення і глибину предмета дослідження. Відповідно, захист права має постати не просто діяльністю, що унормована законом, а живим соціокультурним антропним процесом, наповненим ціннісним виміром, суб'єктивно-творчим, феноменологічно-екзистенціальним,

внутрішньо психологічно напруженим тощо. Це нетрадиційний погляд на це правове явище і розробка його в такому ракурсі можлива лише завдяки використанню поліметодологізму.

Застосовуючи дедуктивний метод, можемо з'ясувати місце правозахисної діяльності в правовій реальності загалом, стандарти права в контексті механізму захисту прав людини тощо. Індуктивний метод, навпаки сприятиме отриманню загального знання про таке специфічне явище як захист права шляхом використання одиничного, конкретного знання про окремі елементи, що складають загалом це явище: правнича діяльність, право, загальнолюдські цінності, принципи права, стандарти права, суб'єкт захисту права, правові засоби, правозахисна діяльність тощо. Дедукція та індукція, доповнені аналізом та синтезом, забезпечують досягнення дослідницької мети [7]. Акцентуючи на ідеї взаємодоповнення методів, В.Мельник зазначає, що «./.../ Саме при об'єднанні всіх складових частин в одне ціле можливо дослідити об'єкт як цілісну єдину структуру, його властивості та недоліки» [263].

Системно-структурний підхід дозволяє побачити захист права як системне утворення, елементами якого є наступні складові: право як об'єкт і мета захисної діяльності; сама правозахисна діяльність як спосіб відновлення правових цінностей; гарантії захисту прав людини, суб'єкти правозахисної діяльності; результат правозахисної діяльності (правовий акт у певній формі) тощо. При цьому кожний із цих елементів може теж розглядатися як система.

На ефективності системно-структурного методу в праві наголошують О.Скакун, Н.Оніщенко, О.Зайчук, П.Рабінович, О. Петришин, О.Скакун, В.Цвік, В.Кожевніков та ін. науковці. Цей підхід буде застосовано також для розкриття таких аспектів дисертаційної проблеми як стандарти права, які є фундаментальною засадою захисту права; громадянське суспільство як суб'єкт правозахисної діяльності; механізм захисту прав людини тощо.

Підтримуємо польських авторів, які заперечують принцип ієрархічності в методологічній площині [257, с. 40] і наполягають на ідеї взаємодоповнення методів. Логіка має бути аргументована, доповнена формальними та неформальними методами,

герменевтичному підходу при дослідженні права не можна протиставляти аналіз, «навіть феноменологічна герменевтика не виключає аналізу», - вважають вони [225, с. 40]. Розвиваючи ідею про принцип взаємодоповнюваності методів, ми звернемося до такої групи методів як спеціально-правові. Дослідження сутності права, вважали Єрліх, Б.Кістяківський та ін.. класики, вимагає від правової науки використовувати низку спеціальних методів: історико - правового, етнологічно - правового, соціологічно – правового тощо [288; 289; 290]. Соціологічно-правовий метод дозволяє подивитися на залежність захисту права від: соціальної структури суспільства, рівня розвитку соціуму, громадянського суспільства, рівня правосвідомості членів соціуму тощо; значимість захисту права для соціуму, вплив соціального середовища на рівень правозахисної діяльності, на формування механізму захисту права тощо.

Порівняльно-правовий метод дозволяє виявити відмінності у трактуванні захисту права відповідно до двох основних правових парадигм: законницької та юридичної (природно-правової), порівняти механізм захисту права в тоталітарну епоху і в сучасній Україні, в Україні та ЄС; виявити відмінності у нормативно-правовому забезпеченні захисту прав людини в різних правових системах; порівняти участь громадянського суспільства в захисті права сучасної України та інших країн, відмінні риси інституційного виміру механізму захисту права і т.п. [290; 291; 292; 293; 294; 295].

Науковці наголошують, що формально-догматичний метод при всіх потенційних можливостях не може забезпечити повноту істини, бо, як і інші методи, має свої межі застосування, тому доповнення його іншими методами та підходами необхідне. З допомогою формально-догматичного методу аналізуємо поняття, категорії, міжнародні та національні правові акти, що регулюють захист права, принципи правозахисної діяльності, стандарти прав людини тощо. О.Гвоздік, наголошуючи на важливості формального боку пізнання права, підкреслює, що, окрім «істини факту» (котра визначається виключно емпіричними процедурами /.../) вирізняють також «істину аналізу» як результат логічного обґрунтування думки шляхом її дедукування з раніше встановлених істин (очевидних положень, доведених тверджень, перевірених фактів чи принципів

засад, істинність яких не може бути емпірично верифіковано, а тому має конвенційний статус) [240, с. 95-96].

Цілком поділяємо думку В.М. Селіванова, який писав: «Методологія не містить у собі готових конкретних рішень і висновків щодо проблем, які досліджуються з метою теоретичного та практичного розв'язання. Методологія служить засобом їх одержання в процесі дослідження актуальних суспільних проблем і впровадження результатів дослідження в суспільну практику» [72, с. 473]. Отже, добре вибудована методологічна база забезпечує досягнення поставленої дослідницької мети, є ключем до об'єктивної істини по зазначеній проблемі.

Із урахуванням сказаного вище, можна зазначити, що в найзагальнішому вигляді методологію дослідження захисту прав людини в доктринальному вимірі складають філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження. Сказане вище дає підстави виснувати наступне:

- для висвітлення проблеми захисту прав людини в контексті основних правових парадигм необхідно використати методологічну базу, ґрунтовану на принципах поліметодологізму та взаємодоповнення низки методів філософського (діалектичного, антропологічного, аксіологічного, феноменологічно - екзистенціального, герменевтичного), загальнонаукового

(аналізу, синтезу, індукції, дедукції, системності, об'єктивності тощо), спеціально-наукового (соціологічно-правового, історико-правового, порівняльно-правового, формально-догматичного та ін.) плану. Такий комплексний підхід забезпечить осмислення проблеми захисту прав людини всебічно, багатоаспектно, глибинно та цілісно.

- подолання стереотипів легістського мислення, відхід від нормативістської методології, що зумовлено загалом демократизацією суспільного життя в сучасній Україні, поступовим ствердженням правового світогляду, дає можливість, використовуючи поліметодологізм та комплексний підхід, дослідити проблему захисту прав людини не просто як сукупності норм, об'єднаних принципом державоцентризму, а як живий соціокультурний феномен,

природа якого, смислове наповнення, сутність, структура, функції зумовлені рівнем розвитку особистісного «я» українця, історією, культурою, шкалою цінностей суспільства, його соціальними та політичними суперечностями, євроінтеграційними процесами, внутрішньою та зовнішньою політикою тощо.

Висновки до розділу 1

Дослідження наукових джерел, присвячених проблемі захисту прав людини, дозволяє зробити наступні висновки:

1. Нинішня Україна, будучи транзитивним суспільством, здійснює перехід від тоталітаризму до демократії, формує громадянське суспільство, яке робить переоцінку цінностей, стверджуючи цінності демократичні, прагне глибинно реформувати національну правову систему, оскільки система, що дісталася у спадок від радянського минулого, не здатна бути чинником демократичних перетворень. Ці обставини накладають істотний відбиток на проблему захисту прав людини в Україні, з одного боку, сприяючи наповненню правозахисної діяльності гуманістичним правовим змістом, з іншого - засвідчують складність її вирішення. Українські філософи права зокрема мають інтенсифікувати свої зусилля з метою глибокого дослідження цієї проблеми, напрацювання філософсько-правової концептуалізації, вироблення відповідних рекомендацій, пропозицій для правової практики.

Українські науковці поступово відмовляються від розуміння прав людини як наданих державою, і приймають позицію юснатуралістичного підходу, де права людини постають як об'єктивні вимоги самого життя, людського буття, ідеї, які відображено в звичаях, моральних і юридичних нормах. Будучи універсальними та невідчужуваними, вони мають структуру принципів права. Найважливіша риса прав людини у такому трактуванні – їх природний, позадержавний характер. Як дієва індивідуальна свобода, увідповіднена смыслом

права, право людини постає у якості індивідуального вільного вибору індивіда відповідно до принципу правової рівності.

Проживання людиною життя відбувається засобом реалізації природних прав, поза ними повноцінне людське буття неможливе. Усвідомлюючи цей факт, права людини міжнародним і національним правом визнано найвищою цінністю. Ст.3 чинної Конституції України зобов'язує державу бути відповідальною перед людиною і найперше дбати про забезпечення та захист прав та свобод людини.

2. Оскільки права людини є засобом самоствердження та самовизначення людини, творення її як повноцінного особистісного «я», захист її невідчужуваних прав та свобод треба вважати найважливішою метою та завданням громадянського суспільства та держави. В наукових джерелах важливою рисою державного правового захисту вважається юрисдикційна діяльність, як діяльність в якій вирішується правовий спір і не звернено уваги на те, що вона не може бути смислотвірною рисою правового захисту, оскільки можлива поза смислами права, але тоді вона перестає бути правовим явищем. Очевидно, треба брати до уваги інші критерії. Українськими авторами поки що недостатньо звернено уваги на громадянський захист прав людини та саме право людини на такий захист. Правові гарантії, чи правові засоби захисту прав людини діляться науковцями на групи: нормативно-правові засоби захисту прав і свобод людини й громадянина; організаційно-правові засоби та процедурні.

3. Вважаємо, що необхідне розмежування правових засоби та псевдоправових, які можуть використовуватися також у правозахисній діяльності, оскільки з позицій легістського підходу вони ототожнені. Правовими можуть називатися засоби, що є законними, проте законні засоби не завжди можуть бути правовими, бо закон може дозволяти засоби, які принижують людську гідність, є неправовими. Цілком підставно оперувати поняттям *державно-правові засоби захисту прав людини*, розуміючи під ними ті засоби, які є у розпорядженні держави, і увідповіднені праву, його принципам та цінностям, які, в силу цього і є правовими. Науковцями недостатньо уваги звернено на правові засоби, які використовуються в правозахисній діяльності громадянським суспільством.

4. Під механізмом захисту прав людини розуміють, як правило, систему юридичних засобів та способів, використовуючи які, суб'єкти правового захисту здатні забезпечити припинення порушення та відновлення прав людини. Окремі автори цілком слушно виділяють *державний механізм захисту прав людини*. На наш погляд, буде слушним використання концепту *механізму захисту прав людини громадянського суспільства*, який нашими правознавцями не розроблений. Під механізмом захисту прав людини громадянського суспільства треба розуміти як юридичні, так і не юридичні (політичні, соціально-економічні, ідеологічні тощо) засоби і способи, використані для забезпечення, припинення порушення та відновлення прав людини.

Механізм захисту прав людини в нинішній Україні повинен бути вдосконалений, оскільки старий механізм ще не до кінця зруйнований, а новий поки що не сформований належним чином. Всі складові механізму захисту прав людини мають бути безумовно увідповіднені стандартам прав людини. Це не так просто зробити без якісної зміни парадигми мислення, трансформації моделі юридичної освіти, яка продовжує в Україні ґрунтуватися на державоцентричних засадах, без відповідної гуманістичної ідеології, сучасної філософії правового захисту та такої ж людиноцентричної правозахисної політики.

5. Низка українських науковців підкреслюють необхідність використання принципу методологічного плюралізму у дослідженні правових явищ. Методологія класичної юриспруденції виключала звернення до будь-яких світоглядних засад і це зумовлювало нежиттєвість, штучність права, його відчуженість від людини-особистості, що особливо негативно позначилося на проблемі прав людини, їх захисту. На наш погляд, у дослідженні цього питання важливо застосувати метатеоретичне знання, яке не розкриває самої істини по даному питанню, але формує відповідне підґрунтя для її досягнення. Значно ефективніше може бути досліджено проблему захисту права з позицій *юридичного (природно-правового) дискурсу чи парадигми права*.

Ніякої охорони природних прав людини законницька доктрина не знає. Аналогічно і у ситуації з «правоохоронними органами», які насправді виявилися

законоохоронними, бо свою діяльність зосередили на охороні не прав людини, а норм закону. В контексті *природно-правового дискурсу* людина мислиться частиною природи, своєрідним «мікрокосмом», в якому фокусуються всі виміри буття, а в природі все живе має право бути, то вона, як і все інше живе, має природні права: бути, мати, користуватись, реалізовувати, захищати себе і всі інші свої права тощо. Вони природні, бо зумовлені природою людини, всіма вимірами її буття. Без реалізації цих прав і їх захисту людина як повноцінна жива, феноменальна істота не відбудеться.

6. Трансляція антропологічної методології на проблему правозахисної діяльності дозволяє розкрити цю діяльність як складне в суб'єктивно-психологічному плані явище, показати його внутрішню духовно-психологічну структуру як вираження вітальної енергії конкретних індивідів і цілих соціальних груп, виявити в цьому феномені підсвідомі імпульси, психологічну суб'єктивну мотивацію, переростання цих підсвідомих утворень у свідомі компоненти суб'єктивного «я», що переживає ситуацію боротьби за право. Екзистенціальний підхід зумовлює погляд на захист права як на екзистенціал людського буття. Захищати право, отже, переживати стан «боротьби за право» (Р.Ієрінг), яка необхідна для перемоги справедливості.

Модус «буття - Сам», тобто модус тотожності із собою як особистістю, що взяла відповідальність за захист права, можна назвати збірним або комплексним, оскільки всі інші модуси є його складовими.

7. В той час, коли в контексті проблеми захисту права і прав людини зокрема, з позицій юридичного (природно-правового підходу) постійно акцентується на загальнолюдських цінностях, то з позицій нормативістсько-позитивістського дискурсу домінують такі політично заангажовані цінності як: «закон», «норма», «влада», «належне», «суспільний порядок», «дисципліна та законність», «обов'язок», «відповідальність». Без аксіологічного та ідеалістичного підходів до права, без його метафізичності побачити духовний вимір правозахисної діяльності неможливо. З позицій легістського трактування права наслідком правозахисної діяльності, тотожної охороні права, є ствердження

законності, букви закону. Жорсткий позитивізм прагне взагалі вилучити ціннісні й соціально-змістовні засади з числа правових.

8. *Філософсько-комунікативний підхід* до правозахисної діяльності передбачає погляд на неї як на комунікативний процес, що відбувається в площині «Я - Інші», де здійснюється постійна взаємодія та спілкування суб'єктів права, створюючи раціональний дискурс. Дуже важливо орієнтувати всіх учасників правозахисної діяльності на принцип інтерсуб'єктивності, що передбачає взаєморозуміння, гуманістичний вимір цього спілкування, врахування поглядів, цінностей іншого тощо.

Окрім філософсько-правової методології, яка виявилася дуже ефективною для дослідження проблеми захисту прав людини, в дослідженні було використано низку загальнонаукових та спеціально-правових методів, тобто дослідження було здійснено з позицій принципу взаємодоповненості методів.

Проблема захисту прав людини належить до малорозроблених проблем в українському правознавстві загалом і філософії права зокрема. Ця ситуація склалася внаслідок відсутності запиту у правознавців на розроблення цієї проблематики; переважаючого домінування в правознавстві та правозастосуванні законницького підходу до цієї проблеми, зокрема віра в те, що для вирішення проблеми захисту прав людини достатньо нормативного закріплення цих прав, а це засвідчує поверховість розуміння науковцями та практиками цієї проблеми.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛЕГІСТСЬКОГО ТА ПРИРОДНО- ПРАВОВОГО ПІДХОДІВ

У Розділі 2 висвітлюються світоглядно-філософські засади захисту прав людини, особливості висвітлення права людини на захист з позицій антропологічного та аксіологічного підходів, розкривається його сутність як способу збереження основ людського буття.

2.1. Світоглядно-філософські засади захисту прав людини

В науковій літературі цілком слушно наголошується, що правова захищеність людини – це свідчення рівня демократичного та правового розвитку суспільства, його цивілізованості, показник якості життя населення, діяльності державної влади, гуманістичності її органів, зокрема тих, що здійснюють правоохоронну та правозахисну діяльність [175, с.1]. Природні, а тому невідчужувані від людини, права, як певні можливості її нормального самоствердження та вдосконалення в конкретно-історичних умовах, зумовлюються рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх громадян країни [2; 142; 296]. Слабкість та несформованість інститутів державної влади пострадянської України, транзитивність українського суспільства, монополізація політико-економічної сфери окремими бізнесово-політичними групами населення, глобальна криза всіх сфер суспільного життя, що триває, криза цінностей, ситуація соціальної поразки людини, що стала систематичною, фактичний демонтаж українського республіканізму, що не подоланий досьогодні, тощо, не могли не вплинути визначальним чином на стан реалізації та захисту прав сучасної української людини.

В умовах транзитивного суспільства особливо важливо вибудувати надійну систему та механізм захисту цих невідчужуваних прав, оскільки такі суспільства

в цьому плані відносяться до групи ризику – де немає розвиненої демократії, контролю народу за діяльністю державної влади, там порушення прав людини стає типовим явищем [277]. Нинішня Україна в цьому плані є промовистим прикладом.

В Україні існує “подвійний” захист прав та свобод – як на конституційному рівні, так і на рівні ЄКПЛ [297; 298]. Проте, істотного позитивного впливу на реалізацію та захист своїх прав українці нині не відчують. Проблеми практичного застосування рішень Європейського Суду з прав людини залишаються ще не до кінця вирішеними, зазначають Т.Пашук, Т.Фулей, Д.Гудима, Ю.Євтошук, та ін [3; 55; 103; 138]. Ці проблеми, на жаль, перешкоджають проведенню правової реформи загалом і особливо відчутний їх вплив на сферу захисту прав та свобод людини. Вони спричинені не так відсутністю коштів, повільним економічним розвитком, відсутністю політично-адміністративного реформування тощо, як вони швидше світоглядно-філософського плану, і полягають в значній мірі у *невідповідності праворозуміння*, що формувалося та складалося у більшості правників в радянський період, та й пострадянський, тобто, *легістського* розуміння правової реальності *праворозумінню сучасному, юридичному*, європейському та й загалом вимогам та реаліям сьогодення. Звідси, не зовсім коректне сприйняття та тлумачення норм Конвенції, а отже, й розуміння здатності держави щодо захисту конвенційних прав, що є особливо важливим для України на сучасному етапі її розвитку. Світоглядні знання, ідеї, погляди, ідеали, особливо цінності та переконання як найважливіші структурні компоненти світогляду, формують розуміння і ставлення суб’єкта права до реалій правового буття, скеровують людську діяльність в певне русло (В.Пролеєв, В.Єрмоленко, М.Костицький, В.Кравець, В.Малахов, В.Нерсисянц та ін..) «Якщо філософія несе силу слова, тоді не всі види філософування з необхідності будуть добрими для людськості - ми дізналися, наскільки деструктивними і катастрофічними можуть бути для людства націоналістичні, фашистські та інші тоталітарні форми мислення», - слушно пише П.Кемп [299] Але тоталітарні форми мислення можливі і в правовій сфері, ми

маємо такий досвід. Не можемо не погодитися із І.Кондратьєвим, який, осмислюючи нинішню тотальну українську кризу, пише: «проблема лежить набагато глибше і полягає вочевидь у світогляді! Усі політичні сили України упродовж двадцяти років прагнуть розвивати державу – як владу зверху, як панування державних органів, як централізацію. Державницький (радше, *державоцентричний* – М.Б.) підхід проявляється навіть у виступах більшості українських політиків, котрі оперуючи категорією «держава Україна», нехтують поняттям «народ України». А треба розвивати не державу, а суспільство» [298, с. 39]. Базове протиріччя між державною владою та українцями як вічний пошук балансу, компромісу між інтересами держави та інтересами індивідів, що об'єднані в громадянське суспільство, – основний чинник, що зумовлює українські майдани останніх десятиліть.

Мовиться про прагнення гідності, право на гідність і повагу до неї, і «політику скривдженості» (Ф.Фукуяма), яка постійно продукується в пострадянській Україні і негативно впливає на проблему реалізації та захисту прав людини. Погоджуємося з позицією В.І.Вишковської, яка справедливо наголошує, що: «На жаль, розмитість, невизначеність, а то й повна відсутність юридичних правил, які б регулювали захист громадян, свідчать про незадовільну правову ситуацію, яка склалася в суспільстві. Юридичні механізми, які діяли в минулому зруйновані, нові ще не сформовані, а ті що діють, недосконалі. В таких умовах правовий статус людини і громадянина, закріплений в Конституції України, не має реального підґрунтя. А це загрожує перетворенням суб'єктивних прав у декларацію, відірвану від реального життя» [153]. Звісно, цю ситуацію можна пояснити, хоча вона спричинена комплексом чинників різного плану. Не можемо не поділити занепокоєності наших філософів права стосовно нинішнього стану правового захисту в Україні, які наголошують, що до цього стану причетні «Застарілий поняттєвий апарат, еkleктична суміш мислиннєвих парадигм, відсутність глибинного усвідомлення сучасних засад правового захисту, гуманістичних світоглядно-філософських поглядів, цілісного інтегрального правового мислення, відсутність у суб'єктів правового захисту готовності їх

реально застосовувати, а ще відсутність структурних компонентів механізму правового захисту, найперше незалежної судової влади, ефективної автономної адвокатури, справді *правоохоронних* органів, а не *законоохоронних*, слабкої правосвідомості громадянства, яке лише на тридцятому році української незалежності спромоглося на масову акцію за незалежний суд! – все це передумови провалу української правозахисної політики» [340]. І ця ситуація, як бачимо, має свої світоглядно-філософські підвалини.

В залежності від того, якою була філософія людини, як вона сприймалася, як трактувалося співвідношення людини та держави, які образи людини та держави домінували в певний період розвитку суспільства, які цінності стверджувалися, які ідеали та переконання панували, відповідно і розумілися, напр..., правозахисна політика, її пріоритети, засади здійснення, система правового захисту тощо (А.Гудима, В.Братасюк, М.Аракелян, М.Костицький, В.Кравець, С.Максимов, О.Яремко та ін.). Дослідники зазначають, що існують світоглядно-методологічні труднощі із визначенням понять та концептів [3; 12; 17; 25; 53]. Справді, для висвітлення дисертаційної проблеми необхідно залучити низку понять та термінів, визначити їх зміст, зробити порівняльний аналіз, виявити їх співвідношення з *позицій основних філософсько-правових дискурсів*, кожний із яких є своєрідним філософсько-правовим світоглядом, що чинить істотний вплив на проблему правового захисту. Це стосується таких понять та концептів як: захист прав людини та забезпечення прав людини, механізм захисту прав людини та механізм забезпечення прав людини, правові гарантії забезпечення прав людини та правові засоби захисту прав людини, державно-правовий захист прав людини та громадянсько-правовий захист прав людини, конвенційний механізм захисту прав людини тощо, виходячи з різних світоглядних засад, вони можуть бути трактовані, а, отже, реалізовані по-різному, і не завжди на користь людини.

Ситуація із формуванням сучасної філософії правового захисту, на наш погляд, ускладнюється тим, що сучасне українське правознавство є доволі еkleктичним. В.Малахов зауважує, що «Сучасна вітчизняна загальноправова теорія є результатом суміші типів праворозуміння (як наслідок методологічної

незрілості чи неохайності сучасних теоретиків), тому вона насправді не будується на основі послідовного юридичного праворозуміння. Останнім часом даний факт став більш помітним, тому виникла необхідність виправдати його, напр., ідеєю інтегративного («законно» змішаного) праворозуміння, зберігаючи за ним «статус» юридичного праворозуміння (так званого права в широкому трактуванні)» [33, с. 20]. Це осмислення стану нинішнього російського правознавства, але в українському ситуація аналогічна. Підтримуємо думку, що «яка теорія, такою буде і практика» правового захисту [300].

Легізм як специфічний філософсько - правовий дискурс продовжує чинити вплив на сучасну правозахисну політику України і теоретично, і практично. В контексті державоцентричного світогляду, який лежить в основі легістського типу праворозуміння, функція захисту права належить винятково державі (В.Авер'янов, В.Нерсисянц, В.Бачинін, В.Селіванов, М.Козюбра та ін.). Як наголошує В.Вишковська, «Тривалий час у юридичній літературі функції держави розглядалися в контексті теорії патерналізму, через призму класової сутності державної влади та відповідних їй соціальних завдань» [175, с. 10]. Така ситуація була зумовлена монополією держави в усій правовій сфері: держава була єдиним правотворцем (нормотворцем), в особі її уповноважених органів та посадових осіб єдиним правозастосувачем, єдиним суб'єктом охорони та захисту права [21; 162; 301]. Її *монополія* в правовій сфері була забезпечена відсутністю громадянського суспільства, а народ, будучи відчуженим від влади, не має реальної можливості захищати свої права.

Легістсько-позитивістський дискурс оперує відповідним образом людини. Він продукує образ людини, що цілком залежна від державної влади, підкорена їй, принижена, дуже часткова, не реалізована. Їй відмовлено і в правотворенні, і в захисті своїх прав. Тоталітаризм забезпечує собі продовження у часі, заперечуючи права людини як невідчужувані природні, стверджуючи принцип державоцентризму всіма можливими засобами, в т.ч. і неконтрольованим з боку народу, громадянського суспільства, яке відсутнє, застосуванням насильства [302; 303; 304]. Цей же принцип державоцентризму та принцип законності, який є

втіленням волі влади, пронизували і правозахисну функцію держави. За суттю своєю вони були негуманістичними, виключали принцип невідчужуваності прав людини, самої людини як найвищої цінності, тому тотальне порушення її прав було нормою.

Зрозуміло, що названі вище принципи державоцентризму та законності як засади захисту прав людини в контексті легістського типу праворозуміння спотворювали і саму ідею захисту прав людини. Із-за легістського принципу тотожності права та закону, держава захищала, по суті, *надані нею самою чи видані нею права*, а правильніше, - норми неправових законів, які поставали засобами порушення невідчужуваних прав людини. Тобто, концепт «захист прав людини» ототожнювався з концептом «захист норм закону», оскільки права людини трактувалися як «надані державою» засобом створення нормативно-правових актів, законодавства, яке само могло ці права порушувати. В разі такого ототожнення мовиться, по суті, про законницьку, діяльність, що може бути псеудоправовою діяльністю, що є не захисною, а маніпулятивною, оскільки здійснюється поза правом, його смисловими характеристиками, принципами та цінностями. Тобто, це свавільна, вільна від принципу правової рівності, неправомірна діяльність влади, це маніпуляція з використанням правозахисної термінології.

Автори, що представляють легістський-нормативістську парадигму, захист права зводять, як правило, до захисту «букви закону», норм [162, с. 192]. Ця позиція впливає із легізму як специфічного світогляду, де право загалом – це і є система норм позитивного права, які мають бути непорушними. (В.Нерсисянц, В. Бачинин та ін.) [21; 23]. Захист права як явище існував, але трактування його сутності зокрема, в колишній радянській системі було спотворено, звужено, збіднено. У цьому доволі багатому у змістовно-структурному плані, багатогранному компоненті правової реальності було абсолютизовано лише його нормативно-знаковий прояв, і *виключено його діяльнісно-гуманістичний, ціннісний вимір* [172].

Вивищивши себе над людиною, тоталітарна влада реалізовувала «політику скривдженості» (Ф.Фукуяма), суть якої полягала у невизнанні людини та її гідності рівноцінною владі, яка мислила себе винятковою, особливою. Цим невизнанням було пронизано «правовий», а насправді законницько-нормативний захист, який насправді був захистом закону, а не прав людини. Наслідки цієї підміни були драматично-трагічними і для людини того суспільства, і для суспільства загалом. Права, поза визнанням іншого рівноцінним собі, просто не буває, правового захисту як форми буття права також. «Визнати іншого - це не лише прийняти чисту екзистенцію іншого, але й утриматися від насильства проти цієї особи, - пише П.Кемп.- Приниження, з іншого боку, - це таке ставлення, яке може дати іншому відчуття меншовартості, поранити самооцінку іншого і самоповагу культурної спільноти. Коли чиясь самооцінка поранена, вона може лягати в основу нездорового ставлення до іншого людського буття, тому що неможливо себе розкрити без участі іншого. Приниження руйнує наше *«життя разом»* не лише на рівні персональних стосунків, але також на рівні соціального життя» [299]. Ці думки виявилися дуже правдивими. Homo sovietikus був вічно приниженою, залежною і абсолютно незахищеною істотою. Таким було і все суспільство, яке із таких індивідів складалося. В умовах тоталітарного суспільства людина завжди перебуває в ситуації поразки від держави, в приниженому стані перед нею, що було закріплено законодавчо і постійно підтверджувалося на практиці, тому та сукупність норм, яку автори-нормативісти трактували як право на захист, була та й є, по суті, нормативістським псевдозахистом, розправою влади над людиною, що завжди була їй зобов'язана. Цьому сприяло репресивне догматичне мислення, що формувало такий світогляд [23]. Правовий захист, - перефразовуючи В.Нерсисянца, - це «плід окультуреного дерева» [21]. Більшовицька влада не була здатна виростити таке дерево, та й не прагнула, бо досягнути право як форму буття загальнолюдських цінностей неосвіченим люмпенам не так просто. Використовувати насильство було значно простіше, бо страх, як писав легіст Г.Шершеневіч, є дуже ефективним засобом регуляції суспільних відносин [305]. Радянська людина не входила в розряд цінностей,

шанованих тоталітаризмом. Весь радянський досвід не правового життя засвідчує, яким потужним чинником саме правового життя загалом і правозахисного, зокрема, є світоглядно-філософський вимір. Зневажливе ставлення до людини, «приниження іншого не є чеснотою, воно є недоліком, пороком, будучи спробою домінування над іншим, присилуючи його чи її до покори і смиренності. Проте присилувана покірність ніколи не стане справжньою смиренністю, оскільки вона мусить прийти великодушно з відповідного характеру індивіда, а не зовні, не зі страху перед іншим», - справедливо зауважується в науковій літературі [299]. Саме *правовий* захист, не маніпулятивний чи законницький, неможливий поза принципом правової рівності, поза одухотвореним раціо, поза духовно-культурним виміром суб'єктивного «я» учасника цього процесу – але це якраз і є те, що було заперечено легістською теорією правового захисту.

«... у розумінні правозахисної функції держави найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого ця функція держави характеризується як основний напрям державної діяльності», - підкреслюють науковці [175, с. 10]. Ця функція держави вийшла на передній план не випадково. Принцип правової держави передбачає, що в цій державі основна цінність – це людина з її невідчуженими правами, честю та гідністю. Отже, державоцентризм як світоглядна засада не може «обслуговувати» державно-правову діяльність в умовах демократизації засад життя, тобто, потрібен якісно інший світогляд, інша філософія правового захисту, інші засадничі принципи, поняття та категорії [252; 306; 307].

Природно-правовий дискурс ґрунтується на гуманістичних засадах, людина мислиться найвищою цінністю. З цього випливає висновок про похідний від людини характер держави, яка має виконувати сервісні функції, і найперше функцію захисту прав та свобод людини [123; 277; 307; 308; 309; 310]. Уже в класичних природно-правових вченнях акцентовано на захисті людини та її життя як найвищої цінності. Образ людини в класичних вченнях і не класичних, як правило, позитивний, вона мислиться джерелом добробуту, творчою, відкритою новаціям, діяльною, раціональною тощо. В некласичних вченнях особливо наголошується на духовно-культурному вимірі людської суб'єктивності, її

ірраціоналізмі, суб'єктивності, її багатогранності тощо (М.Гайдеггер, С.Кіркегор, П.Рікер, Ж.-П.Сартр, А.Камю, Ю.Габермас, М.Бубер та ін.). В природно-правовому світоглядно-філософському дискурсі загальнолюдські цінності трактуються водночас як правові смисли та цінності (В.Бачинін, О.Даніельян, С.Максимов, В.Селіванов, Л.Петрова, Н.Нерсисянц, С.Сливка та ін.), найважливішими серед яких є: справедливість, рівність, свобода, людська гідність, людина, її природні права, спільне благо тощо. В контексті цього мегадискурсу людина мислиться суб'єктом права, рівноцінним державі, стверджується принцип партнерства як основи їх взаємодії, людина як суб'єкт права мислиться його творцем, вона його реалізовує, розвиває, порушує, руйнує і, що важливо, захищає – це дуже важлива риса людини як суб'єкта права [75; 259; 277]. В контексті цього підходу право мислиться загально значимим, порушувати його не повинен ніхто, в т.ч. і держава, яка позбавляється монополії на захист прав людини. Захист права оголошується способом збереження основ життя і в силу цього право людини на захист права вважається обов'язком людини.

Відмова держави від захисту цього права є зрадою людини, чинником її деперсоналізації, фізичного знищення, бо держава створюється, щоб впорядковувати людські відносини, захищати людину від зазіхань на її життя і безпеку. Р. Ієрінг з хвилюванням за долю прав людини на початку XX ст., писав, що краще не уявляти собі державу, в якій не працює інститут юридичної відповідальності, в якій за правопорушення не карають [277].

Правозахисна функція держави відповідно до принципу антропоцентризму є глибоко гуманістичною. Цю функцію в контексті юснатуралістичного підходу може виконувати також і громадянське суспільство, його структури, і народ як суб'єкт права, що історія не раз засвідчувала. З огляду на появу такого суб'єкта захисту прав людини як громадянське суспільство, є сенс оперувати концептами *правозахисна функція та правозахисна діяльність громадянського суспільства* і *правозахисна функція та правозахисна діяльність держави*, яка і є суттю цієї функції. Державоцентризм як псевдогуманістичний принцип виключає громадянське суспільство як суб'єкта захисту прав людини, його правоохоронну

функцію. Юснатуралізм, навпаки, апелює до цього суб'єкта права, визнаючи принцип децентралізації правозахисної діяльності.

Правовий захист можна розуміти як застосування *правоохоронних* заходів (курсив Н.Бордун-Комар) за допомогою юрисдикційного втручання держави, тобто, з позицій державоцентризму, роблячи наголос на діяльнісному вимірі. Хоча, мовиться насправді лише про *державно-правовий* захист. П.Анісімов під захистом прав людини розуміє «комплекс гарантованих державою і міжнародним співтовариством організаційно-правових засобів, які покликані забезпечити реалізацію права людини на правовий захист та призначені для усунення перешкод на цьому шляху, а також відновлення порушених прав та покарання правопорушників» [159]. Науковці слушно підкреслюють, що «усунення перешкод» можливе і в порядку правозастосування, зокрема з використанням правоінтерпретаційної діяльності. Тобто, захист прав людини з позицій П.Анісімова є достатньо широким поняттям [159]. На наш погляд, ця позиція більш перспективна, оскільки розширює коло суб'єктів правозахисної діяльності, включаючи і міжнародні інституції та інших суб'єктів права.

Проте захист прав людини не можна вичерпати лише організаційно-правовими засобами. Існують іще нормативні засоби та процедурні заходи, без яких захист прав людини не відбудеться. Про це будемо говорити далі, коли аналізуватимемо безпосередньо механізм правового захисту. Сучасні українські правознавці все більше схиляються до трактування правового захисту не як статичного явища, а як певного виду діяльності – юрисдикційної діяльності уповноважених органів по відновленню порушених прав чи права. Це т.з. процесуальне трактування захисту прав людини (О.Бринцев, С. Гусарєв, В.Нор, М. Орзіх та ін..) [4; 150; 158; 170]. Саме цей підхід, з акцентом на правових заходах та способах розгляду та вирішення спорів, дозволяє подати правовий захист у вузькому трактуванні, відмежувати його від розширеного, наголошує Т.Пашук [55]. На наш погляд, науково коректною є позиція, згідно з якою захист прав людини є проявом охорони права загалом, на чому акцентують В. Нор, М. Орзіх, Т.Пашук, П.Рабінович.

На противагу легістському підходу, суб'єктами захисту права вважаємо також людину, народ, громадянське суспільство, державу, міжнародні інституції тощо, тобто, наголошуємо, що захист прав людини – явище загально значиме, наднаціональне і є міжнародною проблемою *глобального характеру*.

З позицій легізму захист прав людини виключає будь-який міжнародний вимір, оскільки людина з її правами та свободами не мислиться в цьому контексті загальнолюдською цінністю. Окрім цього, легізм, ототожнює право загалом із системою норм лише *державного права*.

Варто наголосити також на *діяльній суті* захисту права. Особливо виразно говорить про це, напр., Т. Пашуком у дефініції права людини на захист її прав та свобод, яке він трактує як «право на здійснення в процесі національної правозастосувальної юрисдикційної діяльності заходів щодо примусового виконання обов'язку /.../, виконання такого права, ... попередження чи припинення його порушення» [55, с. 177]. Проте, як видається, ця дефініція вказує на захист права як на суто національну проблему, в той час як міжнародний вимір її випав з його поля зору. В той же час, цей автор підкреслює, що правозахисна діяльність є юрисдикційною.

На наш погляд, більш повно ця дефініція може бути сформульована наступним чином: право людини на захист – це можливість і реальна здатність людини здійснити своє вільне волевиявлення, спрямоване на збереження непорушності її прав на засадах принципу правової рівності, в результаті використання суб'єктами правозахисної діяльності відповідно до загальнолюдських принципів права комплексу гарантованих громадянським суспільством, державою і міжнародним співтовариством правових засобів та заходів. У цю дефініцію ми вводимо критерій правності як відповідність цієї діяльності змісту та цінностям права. Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав. Ст. 63 Конституції України закріплює право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного [57].

Право на захист, - стверджують науковці, - включає в себе як право захищатися від підозри та обвинувачення, так і право захищати свої особисті та майнові інтереси [311]. Таке трактування права на захист цілком вписується в контекст природно-правового підходу. Кримінальний кодекс України акцентує, що право підозрюваного (обвинуваченого), виправданого, засудженого на захист – це сукупність наданих йому законом повноважень для спростування підозри або обвинувачення, пом'якшення покарання, а також захисту своїх особистих інтересів [312]. Ця дефініція, вказуючи на залежність права на захист від закону, що виражено словосполученням «наданих законом повноважень», вказує на законницький підхід до його розуміння. Справа в тім, що закон може таких повноважень не надати, напр., у випадку тоталітарної влади та її законодавства, проте право на захист у людини залишається і в цьому випадку – люди вдаються до насильства, як останнього засобу, виступаючи проти гноблення та фізичного знищення.

Право людини на захист – це її вільне волевиявлення відповідно до принципів права, спрямоване на збереження непорушності її прав, проте це вільне волевиявлення стає можливим лише в результаті використання суб'єктами захисту національних (державних і недержавних) та міжнародних засобів та заходів. В контексті сказаного вище, можна виокремити *державно-правовий захист права людини*, який здійснюється державою, її компетентними органами, та *громадянсько-правовий захист прав людини*, який здійснює громадянське суспільство, його структури як суб'єкти захисту прав людини. В літературі увага зосереджена на тому, що право на захист - це право на отримання людиною сприяння держави у здійсненні її права, яке виявляється у використанні саме державними органами певних заходів, у втручанні держави у здійснення примусового виконання обов'язку [55, с. 177]. Наші науковці досліджують *державно-правовий захист прав людини*, зазвичай, з позицій законницького типу праворозуміння, вважаючи, що це: різновид соціальної діяльності, який реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі на підставі та відповідно до закону, а в деяких (окремих) випадках – у відповідній

процесуальній формі; і здійснюється ця діяльність з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини [175, с. 11]. В цьому випадку правові основи захисту прав людини зведено до суто законодавчого підґрунтя. На наш погляд, такими *основами захисту мають бути правові, а не законодавчі засади*, оскільки законодавство само може змістовно порушувати права людини. В такому випадку, спираючись на нього, держава здійснить не захист права, а, навпаки, посприє порушенню прав людини.

Думається, що філософсько-правова наука має відрізнити державно-правовий захист прав людини та псевдоправовий, свавільний, позірно правовий. Звернімо увагу на наступне визначення цього концепту: «Під державно-юридичним захистом права людини слід розуміти правозастосувальну юрисдикційну діяльність національних компетентних органів, спрямовану або на примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або на відновлення такого права, або на попередження чи припинення його порушення» [55, с. 177]. З позицій законницького підходу – ця дефініція правильна. Проте українці знають, що «правозастосувальна юрисдикційна діяльність національних компетентних органів» може бути такою лише по формі. За суттю своєю вона може бути псевдоправовою, законницькою, узаконеним насильством держави над людиною. А тому варто, очевидно, додати, що *правозахисна діяльність має бути такою за суттю*, тобто здійснюватись відповідно до принципів права, особливо загальнолюдських. Це приклад виразно засвідчує, яку вагу має для захисту прав людини світоглядне підґрунтя.

В іншому джерелі бачимо аналогічне трактування: “гарантування дії суб’єктивних прав зводиться до вчинення юрисдикційним органом держави певних владних дій, спрямованих на забезпечення уповноваженій особі можливості реалізації належного їй права і на примус зобов’язаних осіб до здійснення певних дій на користь уповноваженого” [175, с. 12]. Отже, під захистом прав людини тут теж розуміється юрисдикційна діяльність держави та використання нею примусу з метою здійснення певних дій на користь уповноваженого суб’єкта. Таке трактування правозахисної діяльності дає державі

зелене світло на зловживання, оскільки воно *омінає критерій правності як відповідності цієї діяльності правовим смислам, цінностям, принципам права*. Тому, даючи дефініцію державно-юридичного захисту права людини, варто зацентувати, що це *правозастосовна за суттю*, а не лише по формі, юрисдикційна діяльність національних державних органів, тобто, здійснювана відповідно до принципів права та його смислів. Тобто, найперше акцентуємо на основах, відповідно до яких державна діяльність отримує підстави для статусу правозахисної.

Таке уточнення дасть нам можливість відрізнити *державно-юридичний захист права людини від державно-свавільного, позірного, псевдоправового «захисту»*, якого в нинішній Україні немало. І тим критерієм, який дозволяє відрізнити ці явища, *є критерій правності – тобто, здійснення цієї державної діяльності не лише відповідно до «букви закону», а найперше – до «духу права», його смислів, принципу правової рівності, загальнолюдських принципів права*.

Що стосується дефініювання *громадянсько-правового захисту прав людини*, то, можна запропонувати наступне - це діяльність громадянського суспільства, його структур з використанням як правових, так і неправових засобів, спрямована на реалізацію прав людини і примус зобов'язаних осіб до здійснення певних дій на користь уповноваженого, що увідповіднена принципам права, його смислам та цінностям – тут змінюється лише суб'єкт.

Саме *правові*, а не лише законницькі, засади цієї діяльності – це надзвичайно важливий аспект цієї проблеми, який не завжди усвідомлюється нашими науковцями, вихованими на засадах законницького світогляду. Напр., у питанні засад державно-правової діяльності В. Вишковська наголошує, що їх призначення обумовлене наступним: 1) вони закріплюють основи здійснення правозахисної діяльності; 2) спрямовують розвиток і функціонування правозахисної системи; 3) впливають на суспільні відносини через механізм правового регулювання; 4) формують правосвідомість громадян; 5) виступають важливим *критерієм законності* дій суб'єктів правозахисної діяльності (курсив - Н.Бордун-Комар) [175, с. 14]. На наш погляд, ці принципи повинні спрямовувати

правозахисну діяльність не так у законне русло, (бо законність – це лише форма, яка може мати неправовий зміст), а в *правове русло*, що необхідно людині-суб'єктові права. Тобто, в нинішніх українських умовах дуже важливо говорити не просто про законність діяльності суб'єктів правозахисної діяльності («беркутівці» під час Революції Гідності теж діяли відповідно до закону, захищаючи злочинну владу від народу), а про *правозаконність*, оскільки органи влади, їх посадові особи можуть діяти на підставі закону і в той же час чинити свавілля стосовно людини та її прав, оскільки сам закон дозволяє це робити. В умовах неправової держави такі випадки можуть стати типовими. З позицій юснатуралізму акцентується, що саме принцип *правової* законності дає можливість спрямувати правозахисну діяльність в *правове русло*, зробити її правовою за суттю, а не лише по формі.

Звертаємо на цей аспект особливу увагу, оскільки в рамках законницького підходу ідея правової законності, що наповнює діяльність суб'єктів правозахисної діяльності правовим змістом і заперечує свавілля в цьому плані, залишається поза увагою дослідників. Напр., В.М. Горшенев, ототожнює «межі правозахисної діяльності» з «межами законної діяльності» [160, с. 64] - у випадку неправового закону тут і відкривається поле для зловживань, які може дозволяти неправовий закон, перетворюючи правозахисну діяльність у свавілля влади. Аналогічно, якщо під «правовим режимом» розуміти «законницький режим», то матимемо ту ж ситуацію – перетворення правозахисної діяльності у свавільну, неправову діяльність, тобто, таку, що *здійснюється в межах закону, але поза правом, оскільки закон «іноді може бути несправедливим»* [151].

На жаль, законницький підхід превалує у дослідженні правозахисної функції держави. Наші правники підкреслюють, що «сутність здійснення правозахисної функції полягає в тому, що вона є способом діяльності уповноваженого суб'єкта, який позбавлений права діяти інакше, ніж *на підставі закону або в межах наданих йому повноважень* (курсив - Н. Бордун-Комар) [149]. Стаття 19 Конституції України вказує на цю ознаку як обов'язкову. Саме тому, діяльність суб'єктів здійснення правозахисної функції держави регулюється

відповідними законами [127, с. 19], або відповідними кодексами, наприклад, Кримінально-процесуальним, Цивільно-процесуальним тощо» [149, с. 50]. Справді, виходити за межі повноважень, окреслених законом, суб'єкти правозастовної діяльності не повинні. Але який сенс дотримуватися закону, якщо він змістовно порушує права людини, розходиться з правом?

Напр., в Україні до недавнього часу діяв Кримінально-процесуальний кодекс, прийнятий в часи радянського тоталітаризму у 1963 р., який істотно розходився з принципами права, тобто, порушував права людини, мав неправовий зміст. Чи можна вважати судові процеси та винесені на його підставі рішення, у всіх випадках правовими? На наш погляд, ні. Так, по формі вони здійснювалися законно, але чи можна у змістовному плані розглядати їх як *правові* явища?

Напр., ст.9 Кримінального процесуального кодексу України визначає, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства [313]. Проте, відомо немало фактів із української правозахисної практики, коли законодавство, будучи виписаним всупереч принципам права, напр., принципів людини як найвищої цінності, дозволяло тим же працівникам прокуратури чи слідства перетворювати правозахисну діяльність у свавільну, здійснювану поза правом як формою буття загальнолюдських цінностей. Тривалий час в незалежній Україні законодавство дозволяло прокуратурі бути «державою в державі», сваволити, здійснюючи наглядову функцію, підміняючи собою суд. Тому так важливо здійснювати правовий захист відповідно до стандартів права, принципів права, а не всупереч їм [112; 192; 314; 315]. Підтримуємо позицію авторів стосовно того, що «правозахисна функція, форми та методи її здійснення /.../ у соціальних демократичних і правових державах уособлює загальнолюдські, гуманістичні форми, тобто такі, які відповідають демократичним стандартам та національним інтересам». На жаль, критерій

правності як відповідність смыслу права у нас нерідко підмінюється критерієм нормативності, а то й взагалі до уваги не береться.

В наукових джерелах читаємо, що до «методів здійснення правозахисної функції держави належать матеріально-правові та процесуальні засоби і способи, які використовуються державними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права [153; 176]. Тобто, жодного натяку на відповідність цих методів, процесуальних засобів та способів стандартам права, його принципам ми тут не спостерігаємо.

Але ж «серед процесуальних засобів та способів» можна знайти немало таких, які розходяться з принципами права та правовими цінностями, тобто, які не мають правової суті. Отже, є сенс у розробці та введенні в науковий обіг концептів *«правові засоби захисту прав людини»*, тобто, увідповіднені принципів правової рівності, смыслу права та *«неправові засоби захисту прав людини»*, тобто, неувідповіднені праву як принципів правової рівності, протиправні, свавільні.

М.Гайдегер, помітивши згубні наслідки європейського технократичного, раціоцентричного мислення, однією із форм якого є юридичний позитивізм, з тривогою писав: «Страшно /.../ що ми ще не здатні зустріти *осмислено мислячи* (курсив – Н.Бордун-Комар) те, що по суті лише розпочинається у наш вік атому» [316, с. 108]. Варто звернути увагу на концепт «омислююче мислення». Саме такого типу мислення не вистачає нині найперше владі та правникам для якісного правового реформування. Як зазначає С. Г. Кара Мурза, – стереотипи – це фільтри, крізь які людина сприймає дійсність. Користуючись стереотипами, які допомагають людині швидко, не думаючи, сприймати й оцінювати реалії життя, можна маніпулювати свідомістю людей. Вони із глибини свідомості керують всім пізнавальним процесом [317, с. 76]. Стереотипи законницького державоцентричного мислення, сформовані легістським світоглядом, дуже заважають нині українським правникам перейти від охорони букви закону до захисту права як форми буття загальнолюдських цінностей, і найперше людини та її прав як найвищої цінності.

А. Швейцер, в першій пол. XX ст., звинувачуючи позитивізм, писав: “Ми живемо під час відсутності права. /.../ Юристи допустили занепад права й справедливості. Але вони в цьому не винні. Просто в мисленні їх часу було відсутнє уявлення про те, на якому підґрунті має стверджуватися живе поняття права. Право постало жертвою відсутності світогляду, і лише на ґрунті нового світогляду воно здатне знову відродитись. Було б дурницею намагатися заперечувати зв’язок, що існує між правом і світоглядом. Світогляд є зародком усіх ідей і переконань, які зумовлюють характер поведінки індивіда та суспільства [318, с. 89-96]. Здається, тут коментарі зайві.

Зважаючи на сказане вище, можна констатувати, що для сучасного розуміння і ефективного захисту прав людини дуже важливо, щоб суб’єкти захисту мали гуманістичний світогляд та мислення. Юснатуралістичний підхід та сучасна філософія людини та її прав мають стати основою для подолання проблеми масового порушення прав людини в нинішній Україні.

2.2. Антропологічний та аксіологічний підходи до захисту прав людини

Проблема прав людини не може не бути актуальною в сучасному світі, який розвивається дуже нерівномірно, в якому інтенсивно примножуються глобальні проблеми, появилися нові форми насильства, як от економічний тиск чи гібридна війна, в якому порушення прав людини може почасти бути масовим і тотальним тощо. З огляду на стрімку інтенсифікацію процесів глобалізації, універсальність категорії прав людини видається цілком логічною. Філософія прав людини, її витoki і розвиток, нерозривно пов’язані з концепцією морального універсалізму, суть якого в існуванні загальнолюдських раціональних міжкультурних моральних істин. Універсальність прав людини, їх неподільність та взаємозалежність зумовлені цілісністю людського буття та суті тощо [80; 319; 320; 321; 322; 323].

Деякі прихильники ідеї культурного релятивізму вважають права людини суто європейським продуктом; вважають неприйнятність європейських стандартів для не європейських суспільств. Зокрема, Р. Джон Вінсент зауважує: «Права людини слід шукати в практиці різних культур...», а не в політичних смаках якоїсь однієї культури. «Часткові моралі не мають привілею на об'єктивну істину й не можуть претендувати на універсальність. Усе, що ми можемо зробити як індивіди, зацікавлені в універсальних правах людини, — зареєструвати поширеність в усьому світі «розмов про права людини...» [324]. Оскільки в різних культурах людська природа є однаковою, природні права, витоком яких вона є, не можуть не бути універсальними. І у світі не лише поширюються «розмови про права людини», у світі вони реально здійснюються людьми, де в більшій мірі, а де в меншій. Прийняття Загальної Декларації прав людини президент Міжнародної асоціації антропологів назвав помилковим, оскільки вона не відповідає принципам культурного релятивізму. Пізніше Асоціація антропологів відмовилась від цього твердження, хоча до тепер дискусії з цього приводу тривають.

Важливо відзначити, однак, що сучасна доктрина прав людини не є простим вираженням природно-правової концепції, а насправді виходить за її

межі в деяких дуже істотних аспектах. Окремі науковці [325] наголошують на відмінностях між сучасними та ранніми природно-правовими концепціями прав людини: нині їх реалізація більш залежна від держави і вимагає ефективнішого захисту, в той час як перші юснатуралісти наполягали на утримуванні держави від втручання у життя громадян; сучасні автори-юснатуралісти вивіщують колективних суб'єктів права над індивідуальними; все частіше захист та забезпечення прав людини розглядаються як вимогу міжнародних дій і турботи. Права людини – це основні моральні гарантії, належність яких людям зумовлена людським буттям безвідносно до місця проживання та культури, вони особливо значимі, тому їх дотримання та захист є обов'язковими. І це не випадково, оскільки їх реалізація є, по суті, процесом життєтворення. Права людини – це загальнолюдські принципи права крізь призму

індивідуального буття людини. А принципи права відображають фундаментальні зв'язки людського буття. Їх дотримання, реалізація, захист – це і є ствердження та захист основ життя.

В сучасному світі проблема прав людини є далеко не вирішеною, її подекуди намагаються заговорити або замовчати, бо не подолано ще спадщину тоталітарних держав. Але права людини це надто важливий атрибут людського буття, на ствердження і захист якого людство витратило неймовірно багато зусиль і принесло жертв, щоб ними нині нехтувати. Нам імпонує позиція, висловлену А.Рєпою, що «права людини – це радше відповідь на структурні перешкоди та насильство цих перешкод, з якими маємо справу сьогодні» [248]. Тому необхідне творення політики прав людини, яка не акцентує на «формальних правах» людини, а, «що постулює реальність ситуацій, в умовах яких свідомі своїх прав суб'єкти спроможні на активну громадянську дію та боротьбу» [248]. Відповідно до позиції Е.Балібара, сучасна європейська політика прав людини полягає не в «пасивному користуванні старими чи новими формальними правами», а у творенні європейськими громадяни себе самих, доланні перешкод тощо [320]. Європейськість – це динаміка, процес, творення європейського як загальнолюдського, загальнозначимого. Проблема прав людини і творення демократії взаємозалежні: боротьба за права людини - це боротьба за демократичні засади життя [326]. Права людини безумовно наскрізь пронизують мораль і політику. Нині актуальними є думки, що і права людини, і демократію, пам'ятаючи про їх взаємозалежність, треба «по-новому /.../ сьогодні перевиначити» [248]. Слушним вважаємо зауважити, що права людини в руслі демократичних рухів починаються з того, що виходять за межі інституціолізованої політики, /.../ постаючи або як природне право, або як моральні вимоги і, в кінцевому підсумку, постають як громадянські права, як необмежене право кожної людини на громадянство [320; 327; 328]. Підтримуємо позицію, відповідно до якої «найперше завдання політики прав людини» полягає саме в тому, щоб їх захистити від придушення і порушення [248].

Боротьба за право, захист прав людини – це традиція європейського правового розвитку [277] і витоки цього найперше в автономії європейського індивіда, яка сприяла розширенню і правосуб'єктності європейця [277]. К.Лефор слушно вбачає специфічність прав людини в тому, що вони «виходять за межі будь-якого партикулярного визначення, яке їм дають; і це означає, що /.../ здобуті права необхідним чином спонукають до підтримки нових прав. Демократична держава виходить за межі, які традиційно приписують правовій державі. Вона випробовує права, які ще не були в неї інкорпоровані» [329]. Очевидно, з розвитком людини розвиваються і її права, а державні інституції, дбаючи про усталеність, не завжди встигають за цією закономірністю. К.Лефор називає сучасний розвиток прав людини «універсалістським розтягненням», суть якого як в їх інтенсифікації, тобто у вимозі «рівносвободи» (Е.Балібар) в усіх суспільних відносинах, так і екстенсивним, що проявляється в геополітичному поширенні прав людини [329]. Тобто, переосмислення прав людини має здійснюватися не в сенсі обмеження, взаємовиключення, а в сенсі розширювально «взаємо-множинних потенцій (сил, могутностей, влади)», що є життєвоважливими для всіх і кожного. А тому «демократія прав людини» має бути необмеженою, хоча, звісно, на шляху у неї стоять нині розмаїті перешкоди. Але демократія це не лише права і можливість їх реалізації в даній державі. Це ще й «історичний процес поширення прав на все людство» [248; 329].

Переосмислення проблеми прав людини та їх захисту нині дуже назріла, з огляду на те, що від часу створення сучасної концепції прав людини ці права «... постійно мігрують і флюктують. Це безперервна динаміка конституювання прав, що не даються раз і назавжди, а мусять переформулюватися і переустановлюватися. Їх потрібно винаходити і відновлювати в нових історичних контекстах і за інших силових співвідношень» [248]. Українськими правниками поки що ця істина засвоєна недостатньо. Загалом, концепція правового захисту, як пише М.Аракелян, є теоретичною концепцією, яка поєднує науково обґрунтовані положення щодо правової природи, інституціоналізації та якісних характеристик правозахисту, що сприяє формуванню комплексного уявлення про зазначену

категорію» [330]. Філософсько-правовий підхід до зазначеної проблеми дозволяє збагатити і розвинути сучасне бачення правового захисту, дослідивши його так би мовити, зсередини, з позицій духовно-суб'єктивного виміру, з позицій ідеалістично-метафізичного бачення тощо.

У зв'язку з необхідністю зміни мислиннєвих парадигм, нашим правникам потрібно наповнити сучасну філософію правового захисту новими, адекватними сучасному соціальному типу людини, нинішньому рівню суспільного розвитку значеннями і смислами, відповідними ідеями, порівняно зі смислами та значеннями, пинципами легістського дискурсу. «Сучасний світ уже не той, що був раніше. Юристи, що отримали сучасну освіту, використовують інші поняття, їх світогляд і розуміння права відрізняються від прийнятих раніше», - справедливо стверджують зарубіжні автори [331].

Найперше, що дуже актуально для сучасної України, де порушення прав людини стало типовим явищем, переосмислення проблеми прав людини та їх захисту має відбуватися в плані переакцентації із закріплення формальних прав людини, на чому наголошують постійно українські правники і що реально за роки незалежності робилося, на забезпечення та захист реальних прав людини, на чому, на жаль, в нашому правознавстві акцентовано дуже недостатньо. Ми не зовсім підтримуємо авторів, які вважають, що «сучасний стан юридичної науки в контексті дослідження проблематики прав і свобод людини знаходиться на високому теоретичному рівні», і цілком підтримуємо твердження, що реальний стан забезпечення та захисту прав і свобод людини в Україні потребує докорінного удосконалення та покращення (В.Вишковська, Н.Оніщенко, М.Єльнікова та ін..).

Продуктивним, як зазначалося вище, є висвітлення правового захисту крізь призму онтології людини. Захист права є раціональною діяльністю, якій властива доцільність, продуманість, аргументованість, доказовість тощо. Судове рішення не може бути винесене без доказової бази. Раціональні аргументи потрібні і судді, і адвокату, і прокурору. Ще в XIX ст. С.Муромцев писав, що правникові треба залучити до своєї діяльності всю силу думки тисячолітнього людського досвіду

[332]. Але ця раціональність не повинна бути самодостатньою. Зараціоналізованість як права загалом, так і правового захисту може мати небажані наслідки для людини. Досвід попередньої епохи, де буква закону була важливішою від людського життя це підтверджує. Раціональність має бути одухотвореною, і це стосується всіх сфер людського буття, і права, можливо, найбільше. Раціоцентризм – це байдужість до живої людини, її прав та долі. Раціоцентричне мислення руйнує гуманістичні правові смисли, воно обезсмілене, «калькулююче» чи «облікуюче» (М.Гайдеггер), а тому безпідставно називати його правовим. Захист прав людини має пронизувати сучасна мислиннева правова парадигма, що передбачає звернення до нових гуманістичних форм раціональності (М.Гайдеггер, Ю.Габермас, П.Рікер, В.Братасюк, В.Кравець, Ю. Оборотов, О.Стовба та ін..). Мислення правового захисту має бути діалогічним, гуманістичним, осмисленим, гуманістична діяльність, а такою є діяльність *правова*, не може постати як втілення і наслідок раціоцентричного репресивного мислення. Захист прав людини потребує саме такого мислення, відповідального, передбачливого, пронизаного турботою про українців, державу, їх нинішнє і майбутнє. М.Гайдеггер акцентував, що мислення є не що інше, як відповіддю на запити буття, відозва на поклик буття, відгук на запит, спів-відповідність йому [333, с. 134-146]. Правове мислення – це відповідь на запит порушеного права, знехтуваних принципів права, приниженої людської гідності, зневаженої людини як суб'єкта права тощо.

Правове мислення, навіть критичне, яке нині жваво дискутується різними авторами, може бути частковим, бачити недоліки елементів правового світу, критично їх трактувати, «але не мислити цю правову матерію як цілісність, не бачити взаємозв'язку між її елементами, а це може мати дуже негативні наслідки для суспільства» [334] - будучи фрагментарним, воно буде механістичним, догматичним, не творчим тощо. Тому нині на часі формування цілісного, інтегрального правового мислення, гнучкого, відповідального.

В правозастосовній діяльності, на жаль, використовуються псевдоправові наративи, із такими ж псевдоправовими смислами в правозастосовній діяльності,

на кшталт: «... «закон є закон», безвідносно до того, правовий він чи ні; «буква закону», що вище від прав людини; держава як особлива цінність з її (груповим) інтересом, безвідносно до її недемократичної суті; людина як щось другорядне, похідне від держави; «маю силу - маю право», «маю гроші - маю право», бо я відношуся до «особливої» соціальної групи; «вибіркове правосуддя – вибіркова справедливість», не зважаючи на конституційні принципи верховенства права і рівності перед законом тощо» - зазначає М.Братасюк [335]. Таке псевдоправове мислення не може бути засобом захисту прав людини, оскільки воно явно годиться лише для псевдоправового захисту

Колись Р.фон Ієринг писав, що народ має вірити в своє право, довіряти йому, розуміти його, а право має розуміти свій народ [334]. Почуття права – це великий капітал для народу, який хоче правового життя. Психологічна готовність захищати своє право – запорука життєздатності, успішного правового розвитку всіх і кожного, хто його складає. Захищаючи своє право, людина із загостреним почуттям справедливості (права), захищає і право загалом, а в праві загалом – захищає і своє право також. «Буття - в - справедливості», «буття правим», «буття-в-боротьбі за право» (справедливість) - це екзистенціали, які дають людині можливість відбутися повноцінною особистістю. Бути зрілим суб'єктом права без розвиненого почуття людської гідності неможливо (Р.Ієринг, С.Головатий, О.Гришук., М.Братасюк та ін..).

Захист прав людини має дуже відчутний ідеалістично-метафізичний вимір, глибинну духовну сутність – це процес відновлення порушеної справедливості, рівної міри її, свободи, істини, добра, поваги до людської гідності тощо, тобто, процес відновлення зруйнованого, порушеного права, приниженої людської гідності і честі, бо ці ідеалістичні сутності і є його смислами. Будь-яке порушення права людини - це зневага до її гідності, яка є квінтесенцією особистого «я». Не може бути зрілим суб'єктом права людина, яка не усвідомлює цієї ідеальної втрати, завданої її самості, ядру її особистого «я». Ця метафізика має пронизувати всю правозахисну діяльність, всіх суб'єктів, які її здійснюють. Цінності є визначальним чинником у самовизначенні особистості, її самореалізації,

поведінці, ланкою, яка формує моделі поведінки людини, пов'язуючи їх із ідеалами, інтересами, розмаїтими вимогами. Наростання тенденції розбалансованості діяльності державних інституцій в українському суспільстві, загострення управлінської кризи, в т.ч. і в правовій сфері в значній мірі зумовлено руйнацією старих збанкрутілих цінностей і не сформованістю нової ціннісної шкали та заміною їх псевдоцінностями. А.-М. Лучак слушно зазначає, що в сучасній Україні після Революції гідності так і не було сформовано макронаративи національної ідентичності та соціальних вартостей. Вихід з цієї ситуації вона вбачає у зверненні до комунікативного підходу задля накопичення соціального капіталу через реалізацію довіри [336]. Слабкість правозахисної діяльності нашої держави, правозахисної політики зумовлені нехтуванням загальнолюдським ціннісним виміром права і найперше людиною з її гідністю і честю, що має бути переосмислено в гуманістичній філософії правового захисту і враховано на майбутнє політиками і правниками на практиці.

Американський неполітичний Інститут Катона (Cato Institute) зробив дослідження під назвою «The Human Freedom Index 2019», де Україна зайняла 118 місце – між В'єтнамом і Танзанією [337]. Ця «першість знизу» в рейтингу однозначно засвідчує не просто недосконалість механізмів захисту прав людини, а повну їх непридатність для правового захисту. Так, правовий захист – це комунікативний простір для всіх учасників цієї діяльності. Ця комунікація має ґрунтуватися найперше на сучасній правозахисній ідеології та на засадах спільних цінностей (М.Аракелян, О.Бандура, Є.Івашев, М.Братасюк, Т.Вільчак, Ю.Липовець [338], М.Костицький, О. Павлишин т ін..). Комунікативна площа дає можливість відчувати Іншого в правозахисній діяльності, усвідомити себе як Іншого, сформувати спільні цінності, сформувати раціональні аргументи, виробити спільну позицію у пошукові істини по справі всім суб'єктам правового захисту. В цьому плані дуже важливим є діалог всіх правозахисних інституцій, органів влади і громадян, народу. На жаль, діалогу громадянства з владою у нас не відбувається, від чого проблема захисту прав людини загострюється. Влада

боїться цього діалогу, не готова до нього, оскільки дуже розходиться із громадянами у ціннісному вимірі.

«Цінності носять суб'єктивно-об'єктивний характер, однак виступають як єдність об'єктивного і суб'єктивного, духовного і матеріального, індивідуально-особистісного та загальнолюдського, соціального і природнього», - слушно наголошує О.Петінова [339]. Це стосується і цінностей в праві. Чимало авторів відводили цінностям особливе місце в людському бутті, мислячи надприродним, ідеалістичним, феноменологічним, трансцендентальним утворенням. Напр. В. Віндельбанд, представник Фрайбурзької школи, поняття “цінність” «часто замінює категоріями “норма”, “абсолютна оцінка”, “всезагальний закон”, наділяючи їх єдиним змістом: існувати поза буттям, як вічна вимога чи загальна значимість, що знаходиться над особистістю та природньо-необхідними процесами». П.Рікер, трактує цінність як явище надемпіричне, позаприродне, «трансцендентне по відношенню до буття» і незрозуміле в емпіричній реальності. Цінності, на його думку, є самотійним буттям, що знаходиться “по ту сторону об'єктів та суб'єктів” [340].

Філософи-екзистенціалісти вважали цінності суб'єктивним явищем, серед їхніх цінностей на передньому плані людина та її свобода. Людина, будучи «проектом, закинутим у майбутнє» (Ж.-П.Сартр), приречена на свободу [385]. Ж.-П.Сартр писав, що його свобода викликає у нього тривогу тому що вона «сама позбавлена основи ...», хоча лежить в основі всіх інших цінностей, [386]. Цінності – це не що інше як сутності і смисли. Загальнолюдські цінності, які потребують захисту від зневаги, порушень, знищення – це і є смисли права. Вони життєствердні, є фундаментальними підвалинами людського буття, тому правозахисна діяльність не може бути просто захистом чи охороною закону, його «букви», як витікає із легістсько-позитивістського дискурсу. Ця діяльність глибоко гуманістична. А.Камю писав, що, все-таки, дещо має смисл – «...і це людина, тому що вона єдина істота, яка має потребу в смислі...» [387]. Чим більше правопорушень в країні, тим частковішими, слабшими, нерозвиненими є

громадяни в масовому масштабі, чим більше перешкод у них на шляху реалізації їх прав, тим слабшою і менш перспективною, нерозвиненою є країна.

Для глибшого розуміння суті правозахисної діяльності її слушно розглядати крізь призму *людиноцентристського підходу*, який є складовою антропологічної концепції правового захисту. Людиноцентризм означає, що людина з її правами та свободами, гідністю, честю є найважливішою метою правового захисту (В.Авер'янов, Ю.Білас, В.Братасюк, Д.Гудима, М.Пильгун. І.Тімуш, С.Шевчук та ін..). Центрувати на людину правову політику зобов'язані відповідно до ст.3 чинної Конституції всі органи державної влади, їх посадові особи, а також громадянство з його органами самоврядування, їх посадові особи. Звісно, центрованість на людину не випадкова, бо саме людина є найбільшим багатством будь-якої держави, оскільки вона унікум, згусток творчої енергії, джерело всього того, чим багатий народ. Тому захист її прав перестав бути лише локальним явищем, а набув загальнолюдського, міжнародного, універсального характеру.

Проблема здійснення та захисту прав людини в сучасному світі вимагає об'єднання зусиль всього людства. Статут ООН закріплює за державами обов'язок «заохочувати і розвивати повагу до прав людини та основних свобод» (ст. 1 гл. 3) [343]. До цього зобов'язують держав-підписантів низка інших міжнародно-правових актів [344; 345; 346]. Для України ця проблема є проблемою особливої ваги. Від вирішення її залежить доля країни, народу, отримання перспектив їх розвитку на майбутнє без перебільшення.

Як зазначалося вище, право на захист права закріплюється Конституцією України та національним законодавством як можливість використання особою передбачених законом примусових дій або звернутися до компетентних державних органів, органів місцевого самоврядування або міжнародних органів (організацій), членом яких є Україна, з вимогою застосування відповідних заходів та засобів до зобов'язаної особи задля здійснення нею відповідної поведінки, щоб відновити порушене право. Як результат захисту порушене право відновлюється.

16 липня 1990 р. в «Декларації про державний суверенітет України» [346] підкреслювалося, що Україна яка будується на засадах демократичності та правності, має основною метою реальне забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Ця ж ідея присутня у Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» 5 грудня 1991 р.. – тоді було чітке усвідомлення того, що проблема забезпечення та захисту прав людини є нагальною.

Оскільки права людини мають безпосереднє відношення до фундаментальних засад людського буття, до творення повноцінної людини – особистості, то «основним у характеристиці прав людини є те, що вони мають захищатися державою та законом» [149, с. 6]. Саме інститут прав людини засвідчує міру зусиль та успіхів суспільства та держави, рівень їх демократичності, окультуреності та гуманістичності, є передумовою їх захисту, формування гарантій їх забезпечення та захисту [5]. Права людини нічого не варті, якщо вони не захищені, - це ідея ще має бути належним чином засвоєна українцями. Якщо ж індивід з якихось причин позбавлений такої можливості, сам інститут прав людини стає суто декларативним. Бо права людини не мають здатності здійснюватися автоматично навіть за сприятливих умовах. Лише докладаючи зусиль, виборюючи їх, люди здійснюють правовий розвиток, творять правове суспільство і самих себе [348, с. 96].

Ми погоджуємося з думкою, що правовий захист прав людини необхідно досліджувати як практику «цілеспрямованого, належним чином організованого способу впливу на суспільні відносини» [149, с. 7]. А вплив цей може бути справді дуже відчутним. Правова держава починається з визнання невідчужуваних прав людини і закріплення їх на конституційному рівні. Закріплення в 3 ст. чинної Конституції принципу людини та її прав як найвищої цінності окреслило межу впливу державної влади на людину. Проблема втручання держави в права людини актуальна в усьому світі, а в сучасній Україні є особливо актуальною. Відсутність свавілля влади в країні – це свідчення реального верховенства права, зауважують науковці [100; 251; 349; 350; 351; 352]. І навпаки – чим більше сваволить влада, тим гірше становище прав людини і під

сумнівом верховенство права (С.Головатий, М.Козюбра, П.Рабінович, та ін..) . «Важливо ще раз підкреслити, що від принципу верховенства права неможливо відділити права людини. Захищені права людини засвідчують, що в суспільстві верховенство права працює реально, ідея права як рівної міри справедливості, свободи, істини, добра тощо для всіх суб'єктів права панує, втілюється в життя», - наголошується в наукових джерелах [353, с. 7]. Держава не може сваволити, вона обмежена правами людини [19]. Відповідно до верховенства права основоположні, невідчужувані права людини є безпосередньо діючим правом безвідносно до того, чи вони закріплені конституційно та законодавчо, чи ні тощо [11]. Українська Конституція 1996 року закріпила пріоритет людини щодо держави, прав людини стосовно державної діяльності. Теоретично норми Конституції України мають пряму дію, що є однією з вирішальних умов інтеграції її правності у практичну площину. Особливо важливою є ця функція Конституції України у питанні здійснення громадянами їх конституційних прав і свобод [11; 44; 354]. Пряма дія Конституції – елемент гарантій забезпечення та захисту прав та свобод, передумова творення правового законодавства, оскільки законодавець повинен конкретизувати конституційні положення, та формувати конституційно-процесуальні форми їх реалізації [355, с. 18-22]. Принцип прямої дії означає, що Конституція є не абстрактним переліком певних «цінностей», а волеустановленим актом народу, який має виконуватися всіма суб'єктами права, що наголошено Пленумом Верховного Суду України у Постанові № 9 від 01.11.1996 р., яка підкреслює, що норми Конституції України як норми прямої дії, мають бути застосовані судами при розгляді справ [356].

Права людини - це основний чинник упорядкування та координації суспільних відносин на засадах стандартів прав людини, які є концентрованим вираженням духовно-культурного досвіду людства у сфері права. Вони не допускають надмірного втручання влади в особистий простір особи, вибудовують координати взаємодії людини, суспільства і держави, їх відповідальність, що найперше забезпечує демократичність держави та суспільства, їх усталеність та життєздатність, - наголошують українські автори [177]. Права людини – це

фундаментальна засада розбудови правового суспільства. Українські правники зазначають, що в правових актах, які регулюють суспільні відносини у сфері захисту прав людини, залишаються невизначеними правозахисна функція держави, її суб'єкти, основні принципи. Фактично правозахисна функція держави зведена до діяльності правозахисних органів [357], що засвідчує відсутність глибокого розуміння законодавцем важливості проблеми правового захисту. Очевидно, це наслідок нестачі світоглядно-філософського бачення цієї проблеми, мислинневий спадок репресивної суті легістсько-позитивістського дискурсу.

Конституція України закріпила низку морально-правових цінностей, серед яких: сама людина, її честь і гідність людини, її недоторканність, життя і безпека (ст.3); права та свободи (ст.. 22); рівність суб'єктів права (ст.. ст.. 21, 129); вільний розвиток особистості (ст..23); справедливість (ст..95); розумність (ст..129); доброчесність (ст..129) та ін.. Закріплення загальнолюдських цінностей конституційними принципами складає фундаментальні засади здійснення та захисту прав людини, являє основу механізму правового захисту. Уже ст.. 1 Конституції закріплює такі важливі для захисту прав людини принципи, як: принцип демократизму, правності держави, принцип соціальності; ст..5 – принцип народовладдя – ці принципи мають виразний гуманістичний вимір. Ст. 8 чинної Конституції України засадою здійснення та захисту прав людини робить принцип верховенства права, який часто ототожнюють з невідчужуваними правами людини, що акцентує ще більше на його людиноцентричності. Ст. 21 закріплює принцип вільного волевиявлення та рівності у гідності та правах і принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод людини; ст.. 22 - принцип невичерпності прав та свобод;ст.. 24 – рівність конституційних прав та свобод, рівність перед законом; ст. 27 – принцип невід'ємності права на життя; ст.. 28 – принцип поваги до людської гідності та принцип заборони катувань; ст. 29 – принцип поваги до свободи та особистої недоторканності та ін.. [57] Ці цінності та принципи, як і інші положення Конституції України - це базові гарантії забезпечення та захисту прав українців, включно із юридичних інститутами і

механізмами, які реально здатні забезпечити та захистити права та свободи громадян, втілити в життя принцип верховенства права.

Важливою є ч. 2 ст. 19 Конституції, яка зобов'язує органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на основі принципів конституційності та законності [57]. В цій статті закріплено вимогу верховенства права, обмеження повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування та посадових осіб, тобто, для яких «недозволене заборонено». Чинна Конституція України в ч. 3 ст. 57 закріплює вимогу оприлюднення законів та інших нормативних актів, що визначають права й обов'язки громадян, - неопублікований нормативний акт застосовуватися не може. Ще одну аксіому закріплює.. ст. 58 Конституції, а саме: «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують, або скасовують відповідальність особи». Всі ці положення Конституції України, створюють гарантійний рівень правового захисту, мінімізуючи свавілля влади.

Чинна Конституція України містить низку положень, які безпосередньо стосуються захисту прав людини. Безумовним позитивом тут є те, що нині правозахисну функцію держави названо основною, хоча ще зовсім недавно ця функція вважалася другорядною, периферійною. Ця функція має бути зведена до: створення належних умов відновлення порушених прав людини та громадянина, забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; реального втілення в життя принципу верховенства права [358; 359; 360; 361]. Вона має низку вимірів і дуже слушно окремим напрямком діяльності держави виділено реалізацію верховенства права [149, с. 6]. Нам видається, що останній напрям – реалізація верховенства права - є основним, оскільки включає в себе три перші, бо реалізація верховенства права це і є відновлення порушених прав людини, забезпечення громадського порядку та громадської безпеки в суспільстві; підтримання правопорядку, хоча ними не вичерпується. Якнайповніша реалізація верховенства права – це і є захист прав людини в дії.

Детальніше дослідження положень Конституції України, які присвячені безпосередньо захисту прав людини, зокрема, ч. 1 ст. 55 підкреслює, що право на судовий захист має кожна людина і громадянин. Принцип справедливого судового захисту – це одна зі складових європейських стандартів прав людини.. Але проблема в тім, чи існує такий суд реально, тобто, чи існує в країні суд *по-праву*. Це актуальна проблема не лише для сучасної України. Відповідно до ч. 2 ст. 55 та ч. 2 ст. 124 юрисдикції судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, тому суд за наявності спорів не може відмовити у правосудді тощо [57]. Ч. 2 цієї ж статті гарантує кожному право на оскарження в суді порушення його прав органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб [362; 363]. В умовах транзитивного суспільства, коли ще дуже живим і поширеним є державоцентричний принцип і такий же світогляд, така гарантія є достатньо вагомим чинником захисту прав людини. Важливо лише, щоб вона реально працювала. Ч. 3 ст. 5 закріплює право кожного звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого ВРУ з прав людини, дає підстави включити його її до необхідних складових механізму захисту прав людини [57; 111].

Ч. 4 ст. 55 закріплює право кожного подати в разі порушення його прав із конституційною скаргою до Конституційного Суду України на підставах, визначених законом. Захищаючи Конституцію, цей суд тим самим має захистити конституційні цінності, право і соціальні пріоритети: народовладдя, права і свободи людини і громадянина, суверенітет і цілісність держави, демократичні засади життя, рівність громадян перед законом тощо [44]. Інститут конституційної скарги громадянина до КСУ, який з'явився аж на двадцять сьомому році української незалежності, є важливою гарантією реалізації прав людини та їх захисту, аби лиш він не був декларативним.

В ст. 55 закріплено право кожного звертатися до міжнародних судів та організацій, членом яких є Україна, за захистом своїх прав. Громадяни України активно його використовують, подаючи скарги до ЄСПЛ. Кількість цих скарг зростає, що є свідченням того, що держава Україна не виконує своїх зобов'язань

по захисту порушених прав українців національними засобами [138]. Ця стаття закріплює право кожного захищати свої права та свободи від порушень та протиправних посягань «будь-якими не забороненими законом засобами». С. Халюк наголошує, що зміст правового захисту становить діяльність держави, громадських організацій та особи зі створення юридичних умов, що сприяють безперервності процесу реалізації прав людини, а в разі зупинки процесу – його відновлення [61]. Сама особа, чиє право порушено, має і право, і водночас обов'язок захистити його, використовуючи необхідні законні засоби. Захищаючи своє порушене право, ми тим самим захищаємо право загалом. Чим активніше люди захищають свої права, тим вищий рівень розвитку права і навпаки, - про що писали відомі класики [264; 277; 364].

Основне функціональне призначення правозахисної діяльності – це боротьба за право, відновлення порушених прав, усунення перешкод у їх здійсненні, припиненні протиправних зазіхань [365]. Це боротьба за основи життя, за їх збереження, відновлення, розвиток. Звісно, ефективний захист - це результат спільної співпраці всіх суб'єктів захисту. Конституція України в ст. 59 закріплює право кожного на професійну правничу допомогу, яка надається безкоштовно у випадках, передбачених законом. Кожний має право на вільний вибір свого захисника. В правовій державі адвокатура займає чільне місце в механізмі правового захисту.

Науковці справедливо зазначають, що виникнення, розвиток і функціонування системи правового захисту залежить від рівня розвитку суспільства загалом, правового розвитку зокрема, на неї впливають економічна, соціальна, політична системи, духовно-культурна складова суспільного життя тощо [14; 46; 61; 366; 367]. Гуманістичність суспільства і держави засвідчує гуманістично наповнене законодавство, і воно є добротним підґрунтям для ефективного захисту. В цьому плані чинна українська Конституція відповідає загалом стандартам права. Зокрема, ст. 62 Конституції закріплює презумпцію невинуватості, як одну із важливих складових верховенства права [85; 89]. Ніхто не може бути притягнений до правової відповідальності поза справедливою

судовою процедурою. Щоправда, для реального дотримання презумпції невинуватості необхідно, щоб прокуратура та судова влада працювали на засадах стандартів права. Українська сучасність дає підстави вважати, що тривалий час в пострадянській Україні ч.1 ст. 62 про презумпцію невинуватості була в значній мірі декларативною [171].

Ст. 62 чинної Конституції України має виразно гуманістичне наповнення, оскільки в ч. 2 закріплено в імперативній формі принцип відсутності зобов'язання доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Ч. 4 цієї ж статті зобов'язує державу відшкодувати матеріальну та моральну шкоду особі у випадку винесення неправосудного рішення і безпідставного засудження. Ст. 61 чинної Конституції України закріплює індивідуальний підхід до проблеми притягнення до юридичної відповідальності. Для України, яка ще дуже обтяжена тоталітарною спадщиною у різних сферах життя, це дуже позитивний момент, бо немало українців ще пам'ятають, як працював принцип колективної псевдоправової відповідальності в радянську епоху [368]. Індивідуалізація права – тенденція сучасного правового розвитку [368]. І. Покровський наголошував, що право повинно не просто охороняти людину як стандартну істоту з типовими інтересами, а як самотуну істоту в усьому багатстві її проявів [369]. І ця вимога «не надумана, вона органічно випливає з природи людської особи, феномену особистості, її творчої суті, багатогранності її буття загалом і правового зокрема» [368].

Важливою в руслі нашого дослідження є ст.63 Конституції України, яка у ч.2, відповідно до міжнародних стандартів права, закріплює право на захист підозрюваного, обвинуваченого та підсудного. Ст. 29 Конституції надає право кожному заарештованому та затриманому бути невідкладно повідомленими про мотиви арешту та затримання, а також право захищати себе особисто чи користуватися допомогою захисника. Ч. 2 ст. 63 закріплює за засудженим право користуватися «всіма правами людини та громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду» [57]. Відсутність свавілля стосовно засуджених – це змістовна вимога верховенства права – на чому наголошує зокрема ЄКПЛ, яка є джерелом національного права. Українці

неодноразово вигравали суд проти держави Україна в ЄСПЛ (справа «Харченко проти України» (2011 р.); справа «Каверін проти України» (2012 р.) та ін..) за надмірне застосування насильства, приниження людської гідності. нелюдські умови тримання засуджених тощо.

Конституція України закріплює систему правового захисту, його механізм. «Під захистом суб'єктивних прав розуміють правозастосовчу діяльність органів держави, обумовлену порушенням суб'єктивних прав, мета якої полягає у відновленні або підтвердженні цих прав», - зазначають науковці [149, с. 30]. В. Васьковська дещо конкретизує визначення цього концепту, вважаючи, що захист права являє собою примусово-правову (в тому числі організаційну, матеріально-правову, процесуальну та ін.) діяльність суб'єктів правового захисту, тобто, «органів державної влади і управління, правоохоронних органів, громадських об'єднань, посадових осіб і державних службовців, а також громадян, що здійснюється законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого або порушеного права громадянина» [370]. Суб'єктів правового захисту немало і, мабуть, найперше це особа, чиє право порушено. Саме на її користь в Конституції України закріплено ті принципи та положення, про які було сказано вище. Необхідно лише, щоб вони реально застосовувалися, а не просто декларувалися.

Підсумовуючи, можемо наголосити, що захист прав людини – це спосіб збереження основ людського буття, тому має міжнародний, універсальний характер. Це багатогранна діяльність суб'єктів правового захисту, яка відображає риси людського буття, є глибоко гуманістичною за своєю суттю. Філософія правового захисту може по-різному трактуватися з позицій основних типів праворозуміння. В контексті природно-правового підходу вона має бути людиноцентричною, тобто, центрованою на людині з її правами та свободами, а не на пріоритеті держави з її груповим інтересом, втіленим у «букві закону», далеким від «духу права» Для того, щоб були відновлені порушені права, суб'єкти права свою діяльність мають ґрунтувати на конституційно-правових засадах, що відповідають стандартам права, використовувати *правові* засоби і способи.

Мовиться про систему правового захисту і її механізми, що буде висвітлено в наступних підрозділах.

Висновки до розділу 2

1. Відповідно до юснатуралістичного дискурсу в основі доктрини прав людини лежить переконання в існуванні природного морального кодексу, ґрунтованого на фундаментальних і об'єктивно зумовлених зв'язках людського буття. Природні права невід'ємні від людини, оскільки зумовлені людською природою, витікають із неї, і тому виступають гарантією її життєздатності. Невідчужуваність цих прав є свідченням того, що поза ними повноцінне людське буття неможливе. Сучасна епоха все більше усвідомлює той факт, що права людини здатні виступати найвагомішою противагою свавілля державної влади. Зневага до прав та свобод людини з боку владних інститутів та систематичне їх порушення зумовлюють соціальні потрясіння і поступово стають чинником антропологічної катастрофи.

Захист прав людини – це форма вираження ідеї права, яка відображає такі характерні риси людського буття як: раціоналізм, осмисленість, доцільність, аргументованість, доказовість, психологізм, духовно-душевну напругу, феноменальність, екзистенціальність, комунікативність тощо. Захист прав людини – це захист основ самого її буття, а, отже, і суспільного буття, оскільки людина є першопочатком його – це базова ідея юснатуралістичного дискурсу, і все більше усвідомлюється українськими правознавцями, які здійснюють відхід від легістського трактування прав людини та їх захисту. Якщо дії влади спрямовані на захист прав та інтересів людини і громадянина, держава демонструє свою здатність до самообмеження, засвідчує свою гуманістичну сутність. Українським філософам права необхідно здійснити переосмислення філософії захисту прав людини, подолавши стереотипи легістсько-позитивістського дискурсу і наповнивши її гуманістичною сутністю.

2. Захист права як втілення ідеї права, спрямований на відновлення права як порушеної справедливості, повинен ґрунтуватися на правових засадах, якими є юридичні принципи, норми, процедури, звичаї, що включають всі життєво необхідні права людини, взірцеві правові конструкції, судові прецеденти тощо, а також механізми їх гарантії, захисту та забезпечення на практиці. Ці стандарти складають ядро природно-правової доктрини, суть якої в тому, що природне право в широкому трактуванні – це специфічний закон життя, порушувати який не дано нікому. Саме в руслі юснатуралістичного типу праворозуміння сформовано принцип верховенства права, закріплений Конституцією України, що є гарантією захисту права. Юридична практика, здійснювана поза ним, перестає бути справедливою, гуманною і об'єктивною.

3. Формування сучасної, гуманістичної філософії захисту прав людини включає переосмислення поняттєвого апарату та базових положень. В існуючій правозахисній теорії, формованій на легістсько-позитивістських засадах, поняття «правові засоби» ототожнено із «законними засобами» чи «нормативними», хоча насправді це різні поняття, оскільки право та закон не є тотожними. Правові засоби захисту прав людини є всі ті засоби, які увідповіднені смислам та цінностям права, його принципам, і які використовуються для припинення правопорушення або відновлення порушених прав. Доцільно ввести у дане визначення критерій правності як *відповідність засобів захисту правовим принципам та цінностям*, що і надає цим засобам саме *правової якості*, правової сутності, а не якоїсь іншої.

4. Цілком підставно в сучасній філософії правового захисту розмежувати *державно-правові* засоби захисту прав людини, якими є всі ті засоби, що увідповіднені праву як принципів правової рівності, цінностям права, які тому і є правовими, і які використовуються державними органами та посадовими особами як суб'єктами правового захисту для припинення правопорушення або відновлення порушеного права. Відповідно, *правозахисні засоби громадянського суспільства та його структур* - засоби, увідповіднені смислам та принципам

права, його цінностям, і використовуються суб'єктами правового захисту громадянського суспільства для реалізації права людини на захист.

5. Захист права з позицій антропологічно-аксіологічного підходу постає глибоко гуманістичним феноменом, спрямованим на захист основ буття. Правозахисна діяльність виконує людинотворчу місію, оскільки стверджені та захищені права є запорукою становлення людини-особистості як повноцінного суб'єкта права. Антропологізм правового захисту полягає у притаманності йому таких рис, які складають полісутність людини як духовно-культурної істоти. Захист права – це захист загальнолюдського, універсального цінносно-сміслового підґрунтя буття людини як унікального творчого, відкритого новаціям індивіда.

6. Оскільки зневага до прав людини може спровокувати катаклізми навіть планетарного масштабу, міжнародне співтовариство напрацювало систему стандартів права, які являють собою безпосередньо права та обов'язки для держав, є основою правового розвитку і ефективним підґрунтям для захисту прав людини. Ці стандарти є сфокусованими правовими смислами, вираженням акумульованого духовно-культурного досвіду людства. Конституція України, що загалом орієнтована на сучасний образ людини, закріпила низку гуманістичних положень та принципів, що втілюють стандарти права і складають основу захисту прав людини в сучасній Україні.

РОЗДІЛ 3.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ОСНОВНИХ ПРАВОВИХ ПАРАДИГМ

В Розділі 3 досліджується гуманістичний вимір стандартів прав людини як юридичної основи захисту прав людини, розкривається системно-діяльнісна сутність механізму захисту права з позицій неklasичних підходів, обґрунтовується необхідність зміни парадигмальних підходів у його розумінні та застосуванні; з'ясовується правовий захист як форма втілення ціннісно-смыслового виміру верховенства права та роль громадянського суспільства у захисті прав людини.

3.1. Антропоцентризм європейських стандартів права як юридичних засад захисту прав людини

Критерієм розвиненості та зрілості правової системи є визнання чи, навпаки, невизнання прав людини в певному обсязі і міра їх гарантованості та захищеності. Все більш усталеною стає думка, що вона настільки є втіленням та вираженням права, наскільки ґрунтується на повазі до людської особи, а тому вся історія ствердження права - це поступове усвідомлення і зміцнення почуття власної гідності кожної людини [3; 6; 89; 371; 372]. Українські філософи права акцентують на ідеї, що людська гідність є джерелом прав людини і стандартів права [6; 372; 373]. Чим краще розвинено почуття людської гідності в представників конкретного суспільства, тим повніше будуть реалізовані і краще захищені права людини.

Дослідники зазначають, що сучасна концепція прав людини передбачає невідчужуваність, загальність, універсальність, неподільність, взаємозалежність та взаємозв'язок прав людини [56; 118; 374; 375; 376]. Проблема *захисту прав людини* від будь-яких їх порушень, і найперше державною владою, яка може стати

джерелом агресії проти індивіда, засобом і безпосереднього насильства, і засобом закону, стала на порядок денний міжнародного співтовариства після

Другої світової війни. Зважаючи на її наслідки, міжнародне співтовариство почало створювати засоби захисту прав людини.

Правозахисна діяльність, будучи вираженням і втіленням ідеї права, може бути такою, коли ґрунтується на відповідних засадах, коли опирається саме на правові, а не якісь інші критерії. Відомо, що можна позірно «захищати» людину з її правами, маніпулюючи засобами далеко не правовими. Щоб цього не відбувалося, міжнародне співтовариство напрацювало низку критеріїв, які вважаються стандартами саме *права*. В контексті легістсько-позитивістського дискурсу про ці критерії не мовиться, там правові критерії підмінено законницькими, найперше нормами законодавства, можливо, з довільним змістом, тобто, безвідносно до того, пронизані ці норми духом права чи ні. Класичний нормативізм взагалі вдавався до політичних чи економічних критеріїв, до прямого насильства тощо.

Уже Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 року [377] поклала початок конституційному закріпленню природних прав та свобод людини і громадянина та наголосила, що забезпечення цих прав має бути метою держави. До числа невідчужуваних природних прав Декларація відносила свободу, власність, безпеку та спротив пригніченню, що пізніше набуло міжнародного визнання. Презумпцію невинуватості, гарантії особистих прав громадян теж було закріплено цим актом, який став взірцем законодавчо визначених прав людини на тривалий час наперед [378].

Переживши епоху тоталітарних режимів, які поглинули людину в першій пол. XX ст., для захисту невідчужуваних прав людини міжнародне право створює *безпосередньо права та обов'язки для держав*, апелюючи до «скромної держави» (П.Круазьє), правової держави. З цього має виходити і судова практика. Права людини, будучи засадою людинотворення, загальнолюдською цінністю, природними, а, отже, невід'ємними, не можуть бути скасовані чи обмежені ні міжнародним договором, ані національним законодавством. Для

обґрунтування цієї ситуації і використовується концепція природних прав людини, яка була відроджена і розвинена відповідно до сучасних умов після Другої світової війни [90]. У ст. 21 чинної Конституції України про це сказано наступним чином: «Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [57]. Конституційні права і свободи, відповідно, гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [59], бо протилежне зумовить знову появу тоталітарних режимів та їх людиноненависницької практики. Це положення стосується і міжнародних договорів. Так, Статут ООН [343] покладає на держави обов'язок всіляко сприяти ствердженню поваги до прав людини (п. 3 ст. 1 розд. 1). Відповідно до ст. 103 Статуту будь-який договір, що принижує права людини, буде визнаний недійсним [343].

В площині міжнародного права в ситуації з правами людини на передній план виходить проблема принципів права і якості правових норм та їх застосування державами у відносинах з людьми, що так актуально для сучасної України. Тут науковці виділяють два аспекти, а саме: 1) норми, що стосуються прав людини, закріплюють права та обов'язки держав у відносинах між ними; 2) правові норми, що «регламентують обов'язки і права держав в їх відносинах з людьми» [375; 379; 380]. Міжнародне співтовариство стежить, щоб національні законодавства були увідповіднені *міжнародним стандартам у галузі прав людини*. Це прагнення не лише до системного розвитку прав людини, а й їх захисту, зумовило *формування на міжнародному рівні та закріплення міжнародно-правовими засобами стандартів прав людини, які є юридичною основою захисту прав людини* [66]. Правове буття – це певна єдність людини як суб'єкта права зі світом права. І в той же час людина завжди має справу із його небуттям як реальною можливістю смислового розпорошення буття права, руйнації його. Це відбувається при втраті людиною спорідненості з правовим буттям. Стандартами права як втіленням правових смислів має бути пронизана вся правова матерія (С.Алексєєв). Бути в праві - означає стверджувати,

примножувати, розвивати, відшукувати, зміцнювати правові смисли, цінності та ідеали, якими є стандарти права, і тим самим переборювати всілякі руйнівні тенденції, смислове розпорошення. «Без постійної турботи про це, без творчого людського зусилля й духовного осяяння в світі відбувається виснаження смислів. Унаслідок цього в бутті виникають «просвіти» й навіть смислові порожнини, куди оступаються, а то й провалюються окремі люди або навіть людські спільноти», - акцентує дуже слушно В. Нестеренко [381, с. 109]. Щоб такого провалювання в позаправове буття не відбувалося з окремими людьми і народами, вони мають дбати про те, щоб стандарти права реально втілювалися в життя.

П. 3 ст. 1 Статуту ООН виразно акцентує на тому, що задля розвитку дружніх відносин між націями, необхідно «вдаватися до міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем /.../у сприянні та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, без відмінностей за ознакою раси, статі, мови і релігії» [343]. В міжнародному житті спостерігається закономірність, відповідно до якої, чим слабша демократія, чим слабше народовладдя, тим більше проблем має країна із забезпеченням та захистом прав людини [382]. Промовистим прикладом в цьому плані є Україна. По-друге, в окремих випадках забезпечення прав людини та боротьба з їх порушеннями вимагають об'єднання зусиль держав, щоб зупинити грубі та масові порушення прав людини, що проявляються на рівні державної політики (расизм, апартеїд, геноцид, агресія, окупація, дискримінація людей за будь-якими ознаками) [2].

На міжнародному рівні створено механізми забезпечення та захисту прав людини і одним із цих засобів є закріплення в універсальних міжнародно-правових актах загальновизнаних уявлень про мінімальні стандарти поведінки з людьми в демократичному цивілізованому суспільстві, які є вираженням загального акумульованого досвіду людства, що можливий на даному етапі його історичного розвитку [2]. Держави-підписанти договорів, що стосуються прав людини, беруть на себе зобов'язання всіляко сприяти забезпеченню реалізації їх змісту на своїх територіях. Так, ст. 9 Конституції України передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є

частиною національного законодавства України [57]. Жаль, що Конституція України визнає лише ті міжнародні договори, які визнала ВРУ, що засвідчує вибірковість нашої держави у ставленні до міжнародного права. Якщо держави - члени ООН визнали стандарти щодо основних прав і свобод, що закріплені у Загальній Декларації прав людини, то їх дотримання та реалізація є обов'язковими для всіх цих держав. Звертаємо увагу на те, що визнання загальності і універсальності прав і свобод людини означає, що проблеми прав людини не є внутрішньою справою держави, а спільною проблемою всього людства і особливо тих країн, які визнали міжнародні стандарти права. Генеральна Асамблея ООН і Парламентська Асамблея Ради Європи у своїх резолюціях неодноразово підтверджують даний підхід до прав людини [56, с. 49].

М.Гайдеггер наголошував, що люди мають звернутися до нових форм гуманізму, оскільки класичний гуманізм з його вивіщенням людини на буттям збанкрутував. Його не влаштовувала бездумна апологія людини і її діяльність [316]. Міжнародні стандарти прав людини, будучи вираженням загальнолюдських цінностей та ідеалів, є втіленням нової форми гуманізму, гуманізму універсального, планетарного, оскільки він спрямований на захист не лише людини і її прав, а буття як такого. «... всякий гуманізм залишається метафізичним», - писав мислитель, але саме завдяки цій метафізичності він і є гуманізмом, поза яким повноцінне людське буття неможливе. Стандарти прав людини теж пронизані метафізичним, ідеалістичним виміром, тому, очевидно, апелюють до відповідної, так би мовити, якості людини і суспільства.

Зупинимось на окремих характеристиках міжнародних стандартів прав людини, які є загальними ще й тому, що втілюють найкращі духовно-культурні здобутки людства. За останнє десятиліття серед правників науковців та практиків сформувалася загальне уявлення про те, що права і свободи людини становлять собою *загальний комплекс, систему прав, тобто є системним явищем*, що закріплено у Віденській Декларації [383] і Програмі дій, що прийняті на Всесвітній конференції з прав людини в 1993 р., акцентують: «Всі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані» [384]. І далі акцент на

принципових вимогах у ставленні держав до прав людини: «Міжнародне співтовариство повинне ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою. Хоча значення національних і регіональних специфіки і відмінностей, історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі. *Держави, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані заохочувати і захищати усі права людини та основні свободи*» (курсив автора – Н.Бордун-Комар) [385, с.19].

Захист прав людини, як зазначалося вище, – це захист основ життя, таке трактування має стати загальноприйнятим в українському правознавстві. В науковій літературі існує думка, що права людини – це *особисті (громадянські) права* - це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. На наш погляд, розуміння прав людини як можливостей, як «надані», очевидно, державою, не відображає істини про права людини і виказує стереотип законницького мислення, несумісного з демократичними цінностями. А от те, що «вони слугують *гарантією індивідуальної автономії та свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави та інших людей*, - це цілком правильна думка. Її варто підтримати, бо це справді наукове бачення значимості прав людини [7, с. 87].

На наш погляд, дещо ефективнішим є підхід Р.Алексі, вважає, що ці права – це принципи, що лежать в основі людського буття, відображають його фундаментальні зв'язки [1; 386; 387], «феномен, що існує на універсальному рівні за межами законодавства і має тлумачення як прав соціальних та моральних» [1, с. 11]. Аналогічно мислять і окремі українські науковці [388; 389].

Природні права людини визнаються та закріплюються державою, «гарантують людині певний рівень свободи і забезпечують фактичну можливість вільно розпоряджатися собою, гарантують невтручання в індивідуальне життя», - зазначають О.Зайчук та Н.Оніщенко [7, с. 87]. Особиста свобода гарантує самоствердження, самовизначення особистості, особисту автономію, що забезпечує їй повноцінне людське існування. Правове визнання та закріплення цієї автономії надає можливість перешкодити деперсоналізації, деморалізації,

знищенню особи, - цілком слушно наголошують В.Бачинін, В.Градова, М.Костицький, Д.Гом'єн, А. Кауфман, Г. Радбрух, П. Коллер, Е-В. Бьокенфорде, А.Веллмер, Т.Погге, Т.Шу та ін.. [12; 27; 79; 142; 239; 390; 391; 392; 393].

Ми свідомо акцентуємо на первинності природних прав людини стосовно державного права, на їх зв'язку із основами людського буття, принципами права, для того, щоб підкреслити нагальну необхідність їх забезпечення та захисту. У демократичних державах існують механізми захисту прав людини, як сукупність правових засобів, процедур, інститутів тощо, які можуть бути використані для захисту порушених прав людини. Правова держава, захищаючи та охороняючи права і свободи громадян, «повинна мати систему процедур, механізмів, інститутів, що гарантують захист суб'єктивних прав людини, - пишуть харківські теоретики права. - Ці процедури, механізми, інститути не є незмінними, вони знаходяться в динаміці, удосконалюються», без них не може функціонувати правова держава.

Захищаючи права людини, правова держава має забезпечити гідність особистості як джерело суспільного багатства, як рушія історії, як найвищу цінність. Велике значення при цьому має якість державної влади, *характер взаємовідносин людини і влади*, при якому людина виступає як рівноправний партнер держави здійснює контроль за діяльністю владних структур та звільнена від жорсткої опіки цієї влади. Звісно, цей характер взаємовідносин людини і держави залежить від міри реалізації принципу народовладдя в країні, від зрілості громадянського суспільства.

Одним із головних напрямків діяльності Ради Європи, яка є елементом європейської системи захисту прав людини, є такий стандарт як принцип поваги до прав людини. Відповідно до її Статуту, свобода особи, політична свобода і верховенство права, яким прихильні держави-члени, лежать в основі «будь-якої справжньої демократії» [394]. Україна як член Ради Європи зобов'язана увідповіднити національне законодавство до європейських стандартів, зокрема, з врахуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Звісно, цього недостатньо, бо правова система лише законодавством не

вичерпується. Вона є цілісністю [112], тому дуже важливо всю цю цілісність поставити на таке підґрунтя як міжнародні стандарти права. Нерозуміння цього, на наш погляд, зумовило розбалансованість, значний розрив українського законодавства, що тривалий час «адаптовувалося» до європейських стандартів, та правозастосування, яке було налаштоване на «букву закону». Зрозуміло, що захист прав людини в таких умовах не міг бути ефективним.

Ратифікація ЄКПЛ дає можливість Україні по-новому оцінити досвід функціонування механізму захисту прав людини в межах цієї організації [379].

Правозахисна діяльність – це форма вираження права, діяльність, що спрямована на відновлення права як порушеної справедливості, і вона повинна ґрунтуватися на правових засадах. Тут слушно пригадати тлумачення Конституційним Судом України принципу верховенства права, де цілком правильно сказано, що цим принципом мають бути пронизані всі форми і прояви права, що він має працювати в усіх галузях і правозастосовній діяльності [134]. Принцип верховенства права – це *концентроване вираження стандартів права*. Науковці-юснатуралісти, наголошують, що юридична практика, заснована на інших, ніж верховенство права принципах, або при його відсутності «не може бути правильною, справедливою, гуманною чи об'єктивною», - стверджує Ж.-П.Бландіньєр [395, с. 22]. Детальніше про верховенство права як метод правового захисту ми розповімо в наступному розділі. Хартія основоположних прав Європейського Союзу зумовила утворення в Європі нової системи захисту прав людини, яка змогла створити конкуренцію вже наявній системі захисту прав людини Ради Європи [379, с. 3].

Поняття «правовий стандарт, - пише В.Темченко, - окреслює певну типову та взірцеву форму (правову модель) буття всіх правових явищ» [388]. Під стандартами прав людини розуміють визнані Європейським співтовариством і закріплені в його актах юридичні норми, механізми їх гарантії, захисту та забезпечення на практиці [118; 374] - норми, принципи, взірцеві правові конструкції, судові прецеденти тощо, які можуть міститися як у міжнародних актах, в рекомендаційних резолюціях органів Ради Європи, - конвенцій, хартій,

протоколів до них; резолюції та рекомендації Комітету Міністрів і ПАРЄ, рішеннях ЄС по правах людини [15; 100; 103; 380; 396; 397].

Прихильники «вузького» визначення зводять їх до договірних норм. Це, як правило, позиція представників легістського підходу. Так, З. Демічева європейські стандарти зводить до комплексу договірних норм, порушення яких передбачає міжнародно-правову відповідальність [398]. Широке визначення стандартів прав людини враховує розмаїття джерел правового закріплення стандартів і їх змістовне розмаїття.

С. Головатий, відомий своєю фундаментальною роботою про верховенство права, слушно підкреслює, що «...нормативна практика Європейського суду з прав людей у всіх випадках тлумачення Європейської конвенції з прав людини стоїть на позиціях доктрини природного права, а не доктрини юридичного позитивізму» [399]. У новій редакції ст. 8 Договору про Європейський Союз [117] закріплено такий елемент європейських стандартів прав людини як *принцип рівності для всіх суб'єктів права*. У ній сказано, що “у своїй діяльності Союз повинен дотримуватись принципу рівності його громадян, які отримують однакову увагу від його інституцій, органів, посадових осіб і агенцій” [400, с. 4]. Загальні принципи права Союзу закріплено у новій редакції ст. 6 Договору. В ній сказано, що основні права, які гарантовані ЄКПЛ і які впливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, становлять *загальні принципи права Союзу*. Нам імponує визначення європейських стандартів права Ю.Білас, яка, будучи прихильницею природного підходу до права, зазначила, що елементи стандартів права виражають принцип правової рівності, і лише тоді вони є підставою для розв'язання правових справ і розвитку прав загалом. Стандарти прав людини, які часто ототожнюються з правами людини, «виступають соціальними і політичними гарантіями, необхідними для захисту особи від посягань на людську гідність з боку сучасних держав та над(поза)державних утворень, можуть називатися правами людини в юснатуралістичному розумінні» [2, с. 74]

Європейські стандарти права, права людини і її основні свободи, що визнані

і реалізуються на практиці стали і підґрунтям, і *критерієм визначення міри ствердження верховенства права і рівня розвитку демократії* в європейських країнах (Т. Багрій, Д.Гудима, В. Градова, С. Головатий, В. Паліюк, С. Шевчук та ін..). Вони отримують силу норм міжнародної моралі та міжнародного права, розширюються змістовно і поглиблюються, стверджують О. Логвиненко, В. Кампо, [373; 374]. На національному рівні «Правовий стандарт має бути єдністю духу і букви права: конституційного закону, правової доктрини та судової (прецедентної) практики, що забезпечує справедливий баланс між інтересами окремої особи та суспільства», - слушно наголошує В.Кампо [374, с. 103]. Ну, ми би «конституційний закон» замінили б у цій цитаті на «правовий закон», бо конституційний теж може перекреслювати смисли права, наш досвід це підтверджує.

Концепт «європейські стандарти прав людини» має глибинний філософський сенс, який полягає у тому, що вони, акумулювавши багатотисячолітній людський морально-правовий досвід, стали вираженням природного права як Закону Життя. Науковці зазначають, що юснатуралізм як особливий спосіб філософського мислення, спрямований на обґрунтування моральної природи юридичних положень, джерелом яких є ідеали і принципи природного права [401]. Ф. Гайєк вказує на те, що загальне право складається із загальних принципів, які ілюструються та пояснюються окремими судовими справами [382, с. 124]. Ми підтримуємо думку А.М. Колодія, що головна роль у виявленні принципів права, належить не правотворчості, а юридичній практиці, яка покликана оперативно реагувати на життєві зміни [41, с. 92].

Принципи права як складова стандартів права, закріплюючи спільні життєвоважливі цінності, являючись своєрідними законами життя, застерігають від їх порушення, бо це небезпечно для самого життя. Мабуть, не випадково в ст. 20а Основного закону Федеративної Республіки Німеччини сказано, що відповідно до закону і права, держава, «усвідомлюючи відповідальність перед майбутніми поколіннями, захищає також *природні основи життя*» [402]. Конституцією ФРН визначено, що виконавча та судова гілка влади зобов'язані

захищати права людини, фундаментальні природні основи її життя, відповідно наголошено на нетотожності закону і права, бо це різні речі. Нам важливо це підкреслити, оскільки український правовий розвиток не позбувся поки що стереотипів законницького підходу, відповідно до якого норма закону має перевагу над правовими принципами. Це тривожна ситуація, оскільки норма закону може розходитися з правом, а принципами, що нехтуються, є загальнолюдські принципи права. В.М. Селіванов правильно наголошує, що основним недоліком нормативного підходу було трактування «/.../правового відношення головним чином через призму його зв'язку з юридичною нормою» [72, с. 339]. Не можемо підтримати позицію, що «... навряд чи варто орієнтувати нормозастосовувачів на презумпцію невідповідності закону «природному» праву, а не на презумпцію протилежну. І хоча остання не є неспростовною, однак її спростування може відбутися лише за реальними наслідками неухильного застосування і реалізації закону, а не за суб'єктивними позаемпіричними уявленнями про його «неправовість» [403, с. 70]. Цей автор сумнівається в правильності звернення вітчизняних авторів до природно-правового підходу, їх відходу від легістських позицій, в т.ч., очевидно, і від вивищення норми закону над принципами права, бо «визнання за останнім (тобто, природним правом- Н.Б.) ролі універсального безпосереднього критерію прийняття рішень будь-якими органами та посадовими особами – такі пропозиції видаються навряд чи підставними...» [403, с. 68]. Важко долати старе, збанкрутіле мислення, але це необхідно робити задля захисту людини.

Очевидно, що все-таки відмовитися від стереотипів легістського мислення українським правникам прийдеться, оскільки євроінтеграція України продовжується, в т.ч. і в правовому аспекті, а це означає, що треба жити за правилами європейського співтовариства, яке прийняло ЄКПЛ, в преамбулі якої міститься вказівка про те, що «Державі не дозволяється обмежувати здійснення прав і свобод в силу простого положення закону» [118] [60, преамбула, 2.87]. А поняття «закон» в тезі «передбачено законом» охоплює не тільки статути (закони, писане право), але і неписане право [ЄКПЛ, преамбула, 2.87] [118]. Останнє явно

суперечить легістському мисленню, в якому право ототожнено із законом. Статтею 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права, отже, український суддя зобов'язаний виконувати закони, в т.ч. і вищезгаданий [379]. Реалізація принципів – це найвиразніше свідчення дієвості права.

Європейські стандарти прав людини відображають погляди на права людини, правові цінності, історичні традиції, політичні погляди та ідеологію, що зумовлені особливостями саме західного типу культури, і закріплюють водночас основні правові принципи розвитку сучасної європейської цивілізації.

Національні правові системи країн, що підписали ЄКПЛ, здійснили імплементацію норми даного міжнародного правового акту, започаткувавши впровадження європейських стандартів прав людини в національне законодавство, використання їх в якості правової моделі вдосконалення правозастосовної діяльності, вдосконалення механізму захисту прав людини загалом [100]. Т.Фулей наголошує, що у разі, коли Суд визнає факт порушення прав заявника з боку держави-відповідача, така держава зобов'язана не тільки вжити заходів індивідуального характеру (напр. виплатити грошову компенсацію чи переглянути справу в судовому порядку), але і вжити конкретні заходи загального порядку, якими, відповідно до ст. 13 Закону України « Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [404] є заходи, необхідні для усунення зазначених в рішенні Суду недоліків загального характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстав для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду у Суді [16, с. 6-7]. Заходи загального характеру – це: зміни до законодавства та практики його застосування; зміни до адміністративної практики; забезпечення юридичної експертизи законопроектів; забезпечення професійної підготовки фахівців-юристів з питань європейських стандартів права тощо [16, с. 6]. Науковці зазначають, що прецедентам Європейського суду з прав людини властиві імплементаційні можливості в тому

плані, що ці прецеденти є: взірцем збалансування інтересів особи та інтересів суспільства, що виражається у конвенціональному принципі пропорційності; додатковим *критерієм* увідповіднення норм та принципів національного законодавства принципам та нормам Конвенції; в плані тлумачення та застосування норм Конвенції прецеденти теж є своєрідним взірцем; вони є також одним із чинників розвитку правосвідомості правників, чиновників і громадян [16; 454].

Європейський Суд з прав людини чи не найважливіша складова міжнародного механізму контролю за дотриманням європейських стандартів прав людини у нормотворчій та правозастосовній діяльності країн-учасниць Конвенції. ЄСПЛ чинить зворотний зв'язок на ЄКПЛ тим, що здійснює її розвиток шляхом тлумачення її положень у певних напрямках. Це дає можливість закріплені в ЄКПЛ стандарти прав людини застосовувати в соціально-політичних умовах європейського метаетносу, що постійно змінюється. Норми та принципи-стандарти носять оціночний характер і вимагають тлумачення судової влади. «Приймаються такі норми законодавцем, - пише С.Шевчук, - у випадку неспроможності повністю передбачити наслідки реалізації законів і таким чином надають необхідну гнучкість праву» [15].

Європейським стандартам прав людини, властиві загалом наступні ознаки: 1) вони інтегрально відображають природу та сутність людини, філософію її прав і свобод, виходячи із сучасного рівня розвитку права, правової науки та ідеалів правової держави; 2) вони є специфічними моделями чи програмами правового розвитку держав, вдосконалення системи та процедур здійснення різних видів публічного адміністрування, в тому числі; 3) є невід'ємною складовою механізму правового регулювання відповідного виду державної діяльності; 4) особливо значимим в плані захисту права і прав людини зокрема, є те, що європейські стандарти прав людини виступають засадами функціонування процесуально-правового механізму і мають діяти на всіх стадіях правового регулювання судочинства: у правотворчості, правореалізації і застосуванні юридичної відповідальності [15]; вони акумулюють у собі *вимоги*, які мають бути взяті до

уваги суб'єктами правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної діяльності, і застосовуватися завжди, в будь-яких обставинах і до будь-яких учасників правової діяльності; 5) вони динамічні, їм властива гнучкість, їх обов'язковість можуть визнати держави з різними культурними та правовими традиціями [16; 100; 379; 397; 405; 406].

ЄКПЛ має глибоко гуманістичну суть, вона відповідає концепції природних, невід'ємних прав і свобод людини згідно зі ст. 1 Загальної Декларації прав людини, вона стала підсумком розвитку всіх найвищих духовно-культурних досягнень найперше європейського метаетносу та й людства загалом; сформульовані в Конвенції права і свободи стосуються відносин лише між особистістю та державою, при цьому позов може бути пред'явлений тільки державі. Державні установи та посадові особи зобов'язані дотримуватися цих прав і свобод; закріплені в Конвенції та додаткових протоколах права і свободи носять універсальний характер, відповідно до принципу правової рівності гарантуються всім особам, що знаходяться під юрисдикцією держав-учасниць, в тому числі особам без громадянства або громадянам інших держав; ЄКПЛ стверджує принцип недискримінації по відношенню до закріплених у ній прав і свобод; обмеження, які дозволяються щодо зазначених в Конвенції прав, стосуються лише цілей, що передбачені Конвенцією. Неприпустимо скасовувати в разі війни або надзвичайного стану такі основоположні права і свободи як: право на життя, заборона катувань, рабства або підневільного стану, а також зворотної сили закону (ніякого покарання без закону). Конвенція встановлює право індивідуума на ефективні засоби правового захисту в національних інстанціях. Подання скарги до Європейського Суду можливе лише після вичерпання внутрішніх національних засобів правового захисту [118] відповідно до принципу субсидіарності.

Зобов'язання держав в плані забезпечення прав людини та основоположних свобод відповідно до ЄКПЛ не має територіального обмеження. Держава - порушник того чи іншого права людини несе міжнародну відповідальність в будь-якій точці світу, але при єдиній умові - це дія, що підпадає під юрисдикцію даної держави, або ж діяльність її органу або

представника [397, с. 10]. Науковці зазначають, що від вирішення проблеми дії міжнародного права в рамках конкретної національної правової системи тієї чи іншої держави-учасниці, а також питання про те, *чи можуть суди прямо, безпосередньо застосовувати* положення міжнародних договорів взагалі і ЄКПЛ зокрема, залежить те, в якій мірі національні суди держав-учасників можуть забезпечувати гарантовані ЄКПЛ права і свободи, розглядаючи справи про дію чи бездіяльність органів державної влади- (В.Буткевич, С.Гончаренко, Д.Гудима, В. Паліюк, Кампо, Г.Юдківська та ін..) [371; 372].

ЄКПЛ гарантує низку прав. Значення ст.. 2 полягає в захисті кожної людини від неправомірного позбавлення життя - це право гарантується кожному, без будь-якої дискримінації. Ця стаття включає позитивні, негативні і процедурні зобов'язання для держав-учасниць: негативні вимагають від держави утримуватися від незаконного позбавлення життя; позитивні - вживати заходи для охорони і захисту життя людей в межах своєї юрисдикції. Позитивні включають процесуальні зобов'язання держави провести ефективне офіційне розслідування незалежно від того, хто позбавив людину життя і притягнути до відповідальності винних у цьому. Держава має дотримуватися таких принципів як: вільний доступ до процедури розслідування; можливість вільної подачі скарг і ефективність системи кримінального правосуддя [312, с. 87]. Науковці зазначають, що практика суду по цій проблемі недостатньо напрацьована, і чимало аспектів цього складного питання ще не були розглянуті, що дає можливість для подачі нестандартних звернень.

Обмеження накладені ст. 6 ЄКПЛ, яка стосується виконання смертної кари, але, оскільки всі країни, що підписали ЄКПЛ, в т.ч. і Україна, ввели на це виконання мораторій, то ця проблема в принципі вважається знятою. Інші обмеження щодо позбавлення життя стосуються того, що є наслідком винятково необхідного застосування сили для захисту будь-якої особи від незаконного насильства, для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою, при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [118].

ЄКПЛ у ст. 3 Конвенції закріплює заборону катувань, а також нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, захищає фізичну недоторканність особи, яка є однією з найбільших цінностей. На наш погляд, це захист людського життя та людської гідності, яка є квінтесенцією особистісного «я». Порушення цієї статті вимагає від держави: утримуватися від заборонених дій, нести відповідальність за дії всіх своїх органів: міліції, поліції, прокуратури, спецслужб, інших правоохоронних органів, за співробітників цих органів безвідносно до того, чи вони виконують наказ або діють на свій розсуд – це так зв. негативні зобов'язання. Позитивні ж зобов'язують державу забезпечити захист від поведінки, що суперечать ст. 3, і провести розслідування всіх скарг на таке поводження з людиною. Якщо держава делегувала свої обов'язки певним особам, то вона не може зняти з себе відповідальність за дії цих осіб, що її представляють. Ст. 3 є абсолютним правом, вона застосовується незалежно від поведінки жертви, не має винятків і не може бути предметом часткового скасування (застереження) у екстремальних ситуаціях, що загрожують національній безпеці [118].

В ст. 4 Конвенції заборонено рабство і підневільний стан, примусова та обов'язкова праця, зокрема у в'язницях. Ознаками примусової чи обов'язкової праці є робота проти волі особи, і, те, що вимога про виконання роботи або надання послуги є несправедливою, принижує гідність людини, чи те, що ця робота чи послуга тягнуть за собою труднощі, яких могло б не бути [118].

Право на свободу та недоторканність особистості, що є показником розвитку демократії, закріплює ст. 5 Конвенції. Це право особи не бути підданою свавільному позбавленню волі (затриманою, арештованою, ув'язненою, взяттям під варту), і конкретні гарантії для особи, що позбавлена свободи. ЄСПЛ цільове призначення цього права вбачає у попередженні та захисті особи від свавільного позбавлення волі. Метою статті, зазначається в науковій літературі, є захист свободи в класичному розумінні, а не в більш широкому значенні, характерному для деяких інших договорів з прав людини [397, с. 60]. Ст. 5 містить вичерпний перелік випадків, коли допускається позбавлення свободи. Гарантії ст. 5 Конвенції поширюються також і на тих, хто позбавлений волі у зв'язку з

кримінальним переслідуванням і тих, хто позбавлений волі на інших підставах.

Право на справедливий і відкритий судовий розгляд ст. 6 Конвенції гарантує кожній людині при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення. Хочемо звернути увагу на низку принципів справедливого судочинства, зафіксованих цією статтею: принцип доступності суду з усіма атрибутами судової форми контролю: держава не може обмежити або скасувати судовий контроль у певних областях. Неприпустимо через ухвалення законів обмежувати дію окремих судових рішень; принцип авторитетності суду; принцип верховенства права та принципи справедливого, об'єктивного, неупередженого судового розгляду являють перепону втручанню з боку законодавця, що здійснюється задля впливу на остаточне судове рішення в процесі судочинства [394; 400].

Принципи змагальності процесу та рівності сторін є непорушними засадами діяльності ЄС [380]. Принцип обов'язковості виконання судових рішень – доки рішення не виконано судовий процес не можна вважати завершеним. Всі ці принципи – це елементи такої конструкції як принцип верховенства права, який не може бути реалізованим без справедливого суду [68]. Всі зазначені вище принципи справедливого судочинства мають бути реальними, а не формальними. При неможливості надання судової допомоги уряд має запропонувати інші засоби, що дозволили б розглянути справу в порядку судочинства. Органи, які ухвалюють попередні рішення, мають дотримуватись процедурних вимог ст. 6.

Суддя Європейського Суду від України Г.Юдківська [143] наголошує, що, якщо суди вважають себе «зобов'язаними за Конвенцією (ЄКПЛ- авт.), вони будуть тлумачити норми національного законодавства крізь призму вимог Конвенції. Втручання Європейського Суду в суть справи буде вкрай обмеженим у ситуації, коли національні судові органи в своєму аналізі використали конвенційні принципи» [143, с. 79].

Ст. 18 ЄКПЛ забороняє обмеження Високими Договірними Сторонами прав людини поза тими межами і цілями, які визначені ЄКПЛ. Неприпустимо робити обмеження прав людини безмежно, надмірно і безпідставно. Вони можливі лише

у випадку, «коли це дійсно необхідно, і тільки в такому обсязі, в якому її (держави – авт..) заходи будуть співмірними з поставленою метою. Іншими словами, у цій сфері проголошується і діє *принцип пропорційності* (розмірності, адекватності) (курсив –Н.Бордун-Комар)», - зазначається в наукових джерелах [145, с. 84-86]. Застосовувати принцип пропорційності необхідно разом із принципом субсидіарності, що закріплено у Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності від 2.10. 1997 року [104].

Принцип пропорційності недостатньо добре використовується, не дивлячись його універсальність, в українському судочинстві. Дослідники зазначають, що ЄС з прав людини «розвинув цей принцип по питанню втручання держави у право власності» і зазначав, що це втручання «має відповідати «інтересам суспільства», бути законним, справедливо врівноважуватися з вимогами захисту основних прав та свобод особи і шукати цю справедливість – це невід’ємна вимога усієї ЄКПЛ (п.78)» - це було зроблено у рішенні за позовом «Спорронг і Лоннрот» [407, с. 190-191]. Цей принцип ліг в основу всієї наступної практики застосування ст.1 Протоколу №1 до Європейської Конвенції [104, с. 323].

Ст. 7 Конвенції захищає особу від покарання за вчинення кримінального злочину, який на час його вчинення законодавчо не кваліфікувався як злочин, вона фіксує принцип, згідно з яким лише закон може визначати злочин і призначати покарання. Як засвідчує зміст даної статті, вона має глибоко гуманістичну суть.

Ст. 8 Конвенції закріплює принцип поваги до приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції. ЄСПЛ інтерпретує це право у світлі положення, що зафіксоване у п. 2 ст. 8, де сказано, що «органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права» [118]. Але, з іншого боку, Конвенція зобов’язує державу діяти таким чином, щоб дозволити всім їх учасникам вести нормальне сімейне життя [118].

Конвенцією у ст. 9 закріплено право на свободу думки, совісті і віросповідання. Державі забороняється посилається на «державну безпеку» для виправдання обмежень у здійсненні прав, що гарантуються Конвенцією [118].

Свобода вираження поглядів гарантується статтею 10 Конвенції. Свобода слова – одна з основних цінностей демократичного суспільства, умова творення особистості. Держава може обмежувати це право на законній підставі тільки тоді, коли дотримані умови, зазначені в п. 2 ст. 10. В іншому випадку – це є порушенням Конвенції [408, с. 41]. Випадки законних обмежень права на свободу вираження поглядів мають бути закріплені в законі та визнані як *необхідні* в демократичному суспільстві. Їх ділять на групи: обмеження, які допускаються владою з метою захисту інтересів суспільства (захист національної безпеки, територіальної цілісності, громадської безпеки, моралі або запобігання заворушенням чи злочинам); обмеження задля захисту права інших осіб; обмеження задля захисту авторитету та неупередженості судових органів.

Стаття 12 Конвенції гарантує право на шлюб і створення сім'ї. Відповідно до цієї статті немає жодного обмеження гарантованого права. Можна привести і інші приклади гуманістичного спрямування ЄКПЛ, проте і зазначеного достатньо, щоб побачити, наскільки цей міжнародний акт наповнений антропоцентричним виміром, наскільки він втілює гуманістичні сенси та ідеали, що закріплені в змісті його статей і є стандартами права.

Хочемо звернути увагу і на те, що судді Європейського Суду не виступають представниками держави, від якої вони обрані. Вони працюють в інтересах права. До них висувуються вимоги: високі моральних якості, професіоналізм у сфері юриспруденції своєї країни, а також знання як мінімум однієї з офіційних мов Ради Європи. З цього приводу слушно згадати думку Р.Давида про те, що "Сутність підготовки юриста не в тому, щоби він завчив напам'ять і дрібницях чинні зараз норми; /.../йому важливо зрозуміти сутність права як загальнолюдського, наднаціонального явища. Ту сутність, яку неможливо свавільно змінити розчерком пера національного законодавця» [409, с. 86]. З

цього погляду, мабуть, кожен суд може вважатися таким, що здійснює судочинство, але не кожен – що здійснює правосуддя (А.Барак) [163].

Суд працює відповідно до принципу забезпечення *відкритого* характеру усіх документів, які надходять до канцелярії у зв'язку із заявою про порушення положень Конвенції (крім документів, поданих у межах процедури дружнього врегулювання), а також такого ж *відкритого* характеру судових слухань (правила 33 і 63 Регламенту Суду). Коли палата встановила порушення Конвенції або Протоколів до неї, вона вирішує питання щодо справедливої компенсації відповідно до ст. 41 Конвенції, якщо воно готове для вирішення. У протилежному випадку палата може відкласти його повністю або частково та призначити наступну процедуру [118].

Вперше в рамках ЄКПЛ в ч.1 ст.46 Конвенції рішення міжнародного судового органу, яким є ЄС, надано обов'язкового характеру і вперше запроваджено процедуру систематичного контролю за їх виконанням з боку міжурядового органу. Ст. 46 Конвенції, в якій держави-підписанти зобов'язуються дотримуватися остаточних рішення Суду у справах, відповідно до яких вони постають сторонами, є засадничою стосовно всього механізму Конвенції і визначає істотну відмінність цього акту від інших інструментів класичного міжнародного права, наголошують В.Паліюк, Д.Гудима, П.Рабінович та ін. Все це дає підстави вважати, що в історії міжнародного правосуддя також вперше було сформовано такий механізм, який може забезпечити реалізацію і захист права [118]. ЄС з прав людини працює на засадах принципу правової рівності та справедливості - якщо в рамках національного права неможливо усунути наслідки правопорушення, або зробити це можливо лише частково, Конвенція у ст. 50 дає Суду право присудити потерпілій стороні справедливую компенсацію.

Дбаючи про запобігання новим порушенням стандартів права, закріплених ЄКПЛ та аналогічних порушень, що були вже виявлені рішеннями Суду, Суд зобов'язує державу-відповідача прийняти дієві заходи для запобігання цьому, заходи загального характеру. Дослідники вказують на принцип сумлінного

виконання міжнародних зобов'язань, на якому наголошувалося часто і в рішеннях Суду, і в резолюціях Комітету міністрів [380, с. 179].

Одним із заходів, що вимагає втручання судової влади, є *можливість перегляду справи*, що зумовило б виявлення складних проблем як в галузі кримінального, так і цивільного права внутрішнім судом у світлі рішення Суду. Ця процедура проводиться у випадку порушення матеріальних, і процесуальних норм ЄКПЛ. За допомогою прийняття адміністративних заходів (наприклад, зняття судимості), порушення матеріальних норм можуть бути ефективно виправлені, тому проводити весь процес ще раз немає необхідності.

Науковці зазначають, що можливий перегляд внутрішнього судового рішення настає коли: по-перше, наявні грубі процесуальні порушення, які нівелюють результат судового розгляду; коли ці порушення зумовлюють достатньо серйозні негативні наслідки для заявника, яких не компенсувати грошовими виплатами [407]. Показовим прикладом правових наслідків рішення Європейського суду є справа Барбера, Мессеґе і Ябардо проти Іспанії. Троє заявників були засуджені іспанськими судами до тривалих термінів тюремного ув'язнення (до 30 років) за звинуваченням у скоєнні терористичного акту. Справа розглядалась із серйозними процесуальними порушення, важливі докази не були приведені, процес був не достатньо публічним. Європейський Суд по цій справі встановив, що було порушено право заявників на справедливий розгляд, що гарантується п. 1 ст. 6 Конвенції [406] і своїм рішенням зобов'язав Іспанію, незважаючи на те, що її кримінально-процесуальне законодавство не передбачало можливість нового судового розгляду у зв'язку із порушенням Конвенції, справу переглянути, і всі три заявники в результаті перегляду були виправдані за браком доказів.

Також, у рішенні по справі Ван Мехелен та інші проти Нідерландів від 23 квітня 1997 р. Європейський суд констатував порушення ст. 6 Конвенції внаслідок того, що в основу вироку були покладені свідчення анонімних свідків-поліцейських, достовірність яких не могла бути перевірена захистом [406, с. 241]. Взявши до уваги рішення Європейського суду і відсутність в Нідерландах

правових підстав для судового перегляду даної справи, міністр юстиції достроково звільнив заявників. Вжиття заходів загального характеру, зазначають дослідники, передбачає насамперед аналіз причин, що призвели до порушення Конвенції, а також пошук шляхів усунення цих причин (С. Головатий, О.Гришук, В. Паліюк, Т.Фулей та ін.).

В науковій літературі зазначається, що нерідко трапляється, що порушення Конвенції здійснюються державними органами в результаті суворого дотримання «букви закону», що розходиться з тим чи іншим принципом Конвенції. Тоді необхідна зміна законодавства, щоб «запобігти новим порушенням Конвенції». Так, напр., було реформовано болгарський Кримінально-процесуальний кодекс в результаті виконання рішення ЄС у справі Ассен та інші проти Болгарії від 28 жовтня 1998 р. Європейським Судом було встановлено порушення п.п. 3 і 4 ст. 5 Конвенції (відсутність своєчасного судового контролю за затриманням з санкції прокурора та порушення термінів попереднього тримання під вартою) [410, с. 154]. Головним результатом реформ стало посилення судового контролю за діями прокуратури. Також було прийнято низку інших законодавчих і адміністративних заходів, а також заходів, спрямованих на підвищення обізнаності правоохоронних органів про вимоги Конвенції. Отже, ключова роль при виконанні державами рішень Європейського суду належить саме суддям. У більшості держав-учасників вищі судові інстанції вже застосовують положення Конвенції з урахуванням рішень Європейського суду і тим самим надають цим рішенням пряму дію у внутрішньому праві [406], що запобігає новим порушенням ЄКПЛ.

Розглядаючи практику виконання постанов Європейського суду з прав людини, можна зробити висновок, що прецеденти Суду роблять значний вплив на правові системи держав - учасників Ради Європи і тим самим підтримують Конвенцію як конституційний інструмент європейського правопорядку.

Отже, підсумовуючи сказане вище стосовно європейських стандартів права як засад захисту прав людини, можемо виснувати наступне:

Європейські стандарти права – це сфокусовані правові смисли, виражені в системі принципів права, норм, процедур, цінностей, інститутів тощо, які акумулювали в собі найвищі духовно-культурні загальнолюдські надбання і в силу цього отримали статус гарантій захисту прав людини; європейські стандарти права закріплено в ЄКПЛ та рішеннях ЄСПЛ. Рішення Суду носять обов’язковий для виконання характер не лише для учасників конкретного процесу, а й для всіх держав-членів Конвенції.

Виконання рішення Суду – це вжиття державою індивідуальних заходів, спрямованих на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні Суду, та заходів загального характеру, спрямованих на усунення підстави для надходження до Суду аналогічних заяв проти України у майбутньому. Це дає підстави вважати, що ЄКПЛ та Суд з його рішеннями, що спрямовані на захист природних основ життя, людини- особистості, її гідності, честі, прав і свобод, перебуваючи в постійному розвитку, є надійними правовими гарантіями, динамічними правовими феноменами, адекватними філософії сучасної людини та її буття.

Застосування ЄКПЛ – справа непроста, але необхідна. Основними причини порушення її приписів у правозахисній практиці автори називають: невідповідність мисленнєвих парадигм національного правового захисту та правового захисту ЄС, що зумовлює нерозуміння суб’єктами національного правового захисту витоків стандартів права, їх суті, значимості для захисту прав людини; явна суперечність між нормами Конвенції та національного законодавства, або ж неврегульованістю в національному законодавстві певних прав людини, закріплених у Конвенції; відмінності у здійснюваній національними суб’єктами правового захисту інтерпретації змісту прав, закріплених у Конвенції з їх тлумаченням, яке обґрунтовує та реалізовує ЄСПЛ у своїх рішеннях тощо.

Для сучасної України практика Суду, що, за свідченнями фахівців-юристів є живим дієвим механізмом захисту прав людини, являється джерелом національного права і системою вимог, яких необхідно дотримуватися і виконувати на шляху здійснення євроінтеграційних прагнень українців.

3.2. Механізм захисту прав людини як системно-діяльнісний феномен: необхідність зміни парадигмальних підходів

Кожне суспільство та держава, які визнають найвищою цінністю людину та її права, зобов'язані їх захистити, використовуючи відповідні ресурси, створюючи систему правового захисту, механізм правового захисту, належні засоби для реалізації цієї мети. Правовий захист є системним комплексним утворенням, в якому присутні суб'єкти його здійснення, правові за суттю, а не за формою лише засоби, та й сама діяльність як процес втілення духовних та фізичних зусиль суб'єктів правового захисту.

Вище зазначалося, що антропологічно-діяльнісний підхід до вивчення правового захисту дозволяє побачити, наскільки складною та багатогранною є правозахисна діяльність. Досліджуючи цей феномен, треба мати на увазі, що за будь-якою правозахисною інституцією стоять люди, а їх діяльність по захисту порушеного права відображає характеристики людського буття як такого (О.Бандура, В.Бачинін, Ю.Білас, В.Бігун, В.Братасюк, О.Павлишин, О.Данільян, М.Панов та ін..). Антропологами людського буття: вітальності, соціальності, духовності цю діяльність пронизують. В ній присутні психічні явища: уява, пам'ять, забування, вина, каяття, прощення, відчуття тощо. Особливо відчутний в цій діяльності вольовий чинник. Вільна воля, як писав Гегель, - є «вихідною точкою права» і свобода складає «її субстанцію і визначення, й система права є царством здійсненої волі» [28, с. 67]. Вольовий вимір правового захисту – це дієво-вольове прагнення суб'єкта відновити порушене право. Воля суб'єкта – це не лише його домінування над іншими, як іноді трактують волю, зокрема, представники біологізаторських концепцій людини, це ще й контроль над собою, своїми інтересами, потребами, своєю самістю, поведінкою тощо. Нині дуже важливо, щоб у правовідносинах був присутній реально вільний суб'єкт, «який свідомо та відповідально користується наданими йому правовими засобами» [411]. Вольовий чинник особливо значимий у трансформації суб'єктивного права на захист в реальність, у здійсненні його. Завдяки вольовому началу людина

змінює світ і себе саму. Вольова людина здатна захистити право, припинити правопорушення, не вольова цього не зробить. Воля робить вибір і дуже важливо, щоб він був моральним і розумним [28; 136]. Людина, що здатна до самовизначення, – це людина-особистість. Саме вона, як слушно наголошував А.Козловський, несе відповідальність за право, його здійснення, захист та розвиток [67] «Захист права людиною – особистістю – це захист основ життя і ця відповідальна робота є власною проблемою кожної особистості, бо «удар, що наноситься голим свавіллям праву, потрапляє в особистість і разом з тим наносить образу їй», - писав Р.Ієрінг [277]. І, якщо право нині живе і стверджується, /.../ то це у значній мірі завдяки духовно-душевним, інтелектуальним, а то й фізичним зусиллям людей-особистостей», - справедливо стверджує В.Братасюк [259]. Воля як чинник правозахисної діяльності чинить вплив на мотивацію людини до дії, вона пов'язана з її потребами, моделями поведінки, вибором цінностей, прийняттям рішень тощо. Саме людина-особистість як носій розумної і моральної волі (М.Козачинський, І.Кант, Гегель, Б.Кістяківський, В.Нерсисянц, А.Козловський, Д.Гудима, О.Гришук та ін.) добре усвідомлює значимість права для становлення повноцінної людської індивідуальності, тому реальний захист права можливий там, де є такі люди, і чим більше таких людей, тим, ймовірно, право буде надійно захищене.

Правовий захист як системне явище, передбачає використання правових засобів. Поняття «правові засоби захисту прав людини» дуже важливе для дослідження системи та механізму захисту прав людини, його ефективної дії. Це одне із ключових понять для його розуміння, - про це пишуть: О.Гончаренко, В.Темченко, Т.Пашук, І.Словська та ін.. Розуміння цього концепту теж залежить від того, з позицій якого світоглядно-мислинного підґрунтя ми його розглядаємо – чи з позицій позитивістсько-легістського підходу чи юснатуралістично-гуманістичного, яке смислове наповнення ми в нього вкладаємо. «Юридичними засобами захисту прав людини, - пише Т.Пашук, - є ті юридичні явища, використання яких у державно-юридичній правозахисній діяльності (чи у самотійній захисній діяльності носія таких прав) має

забезпечити задоволення потреби людини у захисті її прав» [55, с. 179]. На наш погляд, ця дефініція не зовсім вдала, оскільки поняття «юридичний» не прояснено, під ним можна розуміти як *законний засіб*, тобто, окреслений законом, але такий, що заперечує право, його смисли, так і суто *правовий*, такий що відповідає смислам права. Відомо, що «забезпечити задоволення потреби людини у захисті її прав» можна і неправовими, тобто такими, що розходяться з правом, засобами, напр., надмірним насильством, обманом тощо.

Очевидно, що зважаючи на сказане вище, під *правовими засобами захисту прав людини* треба розуміти всі ті засоби, які увідповіднені правовим смислам і цінностям, що і робить їх правовими, і використання яких спрямоване на здійснення права людини на припинення правопорушення або відновлення її порушеного права. На відміну від інших авторів, ми вводимо у дане визначення *критерій правності як відповідності засобів захисту правовим принципам та цінностям*, що і надає цим засобам саме *правової* якості, *правової* сутності, а не якоїсь іншої [19; 21; 28]. В тім то річ, що значення та смисли, які використовуються позитивістським дискурсом, є швидше законними, а не правовими, інакше, кажучи, тут здійснюється підміна понять, що властиво цьому дискурсу. В наукових джерелах виділяються наступні підходи до дослідження смислу: «менталістський» (смысл утворюється у свідомості людини), «формалістський» (джерелом і носієм смислу є мова) та комунікативний (смысл є продуктом комунікативної взаємодії свідомостей) [412, с. 9-11]. В комунікативних концепціях смысл розглядається як складна система: «Смысл – завжди результат синтезу мовних, мовленнєвих значень текстів з концептами-константами життєвого світу комунікантів.», - наголошує І.Матюшина [412]. Д.О. Леонтьєв розвиває ще діяльнісний підхід [413]. У випадку із позитивістським дискурсом маємо і менталістський, і комунікативний варіанти творення смислу. Державоцентристський підхід до розуміння смислового наповнення правових засобів тут простежується виразно: правові засоби і «узаконені» (які, нібито, теж правові) засоби є тотожними. В. Нерсисянц, відстоюючи юснатуралістичну парадигму мислення, наголошує саме на тих значеннях і смислах, які сукупно

утворюють той критерій, ту якість права, яка і робить його правом, а це не нормативність, не узаконеність, а найперше загальнолюдські цінності та смисли, формою буття яких право і є.

Т.Пашук ділить правові засоби захисту прав людини на засоби державно-правової діяльності та засоби самостійної (недержавної) правозахисної діяльності, тобто юридично значущої захисної діяльності самого суб'єкта, права якого порушуються [55, с. 179]. Очевидно, є сенс оперувати і таким концептом як: *правові засоби громадянського суспільства*, його структур, оскільки захист прав людини є основною метою цього суб'єкта суспільного розвитку, який все більше в нинішній Україні прилучається до цієї діяльності [414; 415]. Представники комунікативно-філософського підходу вважають, що «Мовленнєва дія може навмисне впливати на іншого, наприклад, для того, щоб домінувати, покоряти чи принижувати. Через те існує перлокутивна дія, яку Джон Остін визначив як *«досягнення певного ефекту тим, що мовиться про дещо»*»[416]. Філософам права треба, долаючи державоцентризм у філософії правового захисту, більше мовити, акцентувати на ролі громадянського суспільства у правовому захисті, активніше розробляти такі поняття як: правові засоби громадянського суспільства, механізм захисту права громадянського суспільства, гарантії правового захисту громадянського суспільства тощо.

Отже, *державно-правові* засоби захисту прав людини - це всі ті засоби, які увідповіднені праву як правовим принципам та цінностям, і тому є правовими, і які використовуються державними органами та посадовими особами як суб'єктами правового захисту. Відповідно, *правозахисні засоби громадянського суспільства* та його структур - це всі ті засоби, які увідповіднені праву, його принципам та цінностям, і які, аналогічно використовуються структурами громадянського суспільства як суб'єктами правового захисту для якнайповнішого здійснення права людини на припинення правопорушення або відновлення порушеного права.

В науковій літературі розроблено поняття механізму правового захисту, і ми підтримуємо позицію, що це поняття є динамічною характеристикою. Проблема

механізму реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина, його окремим компонентам приділяють увагу такі філософи права як: В.Братасюк, Д.Гудима, О.Грищук, М.Костицький, У.Олійник, О.Яремко, М.Попадинець, О.Павлишин, А.Романова та ін..[3; 6; 17; 18; 43; 49; 417] теоретики права та представники галузевих наук: І. Головань, І.Словська, Т.Заворотченко, А. Колодій, О.Негодченко, Н.Мушак, Н. Оніщенко, М.Орзіх, Т.Пашук, А. Олійник, О.Зайчук, Н.Пархоменко, С.Гусарєв, Т.Фулей, О. та інші [91; 98; 101; 112; 174; 176; 180; 182; 238].

Проблема формування ефективного механізму захисту прав людини в сучасній Україні передбачає з'ясування таких аспектів як: складові механізму захисту прав людини, рівні системи національного захисту прав людини, шляхи вдосконалення нормативно-знакової складової механізму захисту прав людини, гуманізація юрисдикційної діяльності органів державної влади, застосування практики ЄС з прав людини в національній судовій практиці, створення ефективного громадянсько-правового захисту прав людини.

Найчастіше українські правознавці аналізують саме державний механізм захисту прав людини, оскільки громадянське суспільство як суб'єкт правового захисту лише нині починає відчутно впливати на цей процес і формувати свій механізм захисту права. Хоча, розуміння того, що захист права – це місія не лише держави, а й інших суб'єктів в українських науковців-правників визріває все більше (Т.Бойко. С.Головатий, В.Братасюк, В.Мудрак; Є.Захаров, М.Аракелян, О. Назаренко та ін..) [330; 418].

І. Словська під механізмом правозахисної діяльності в широкому сенсі розуміє сукупність уповноважених правозахисних органів та організацій, яка врегульована правовими основами, а також юридичних засобів та соціальних умов, які визначають процедуру захисту (поновлення) прав і свобод людини та громадянина [174]. Тобто, в цьому трактуванні названо «правозахисні органи та організації», без прикметника «державні», що вказує на їх і державний, і недержавний статус. В даному випадку поняття «механізм захисту прав людини» та поняття «система захисту прав людини» є тотожними.

В структурному плані державний механізм захисту є системним явищем, являє собою «єдину узгоджено функціонуючу систему взаємопов'язаних між собою елементів...», які роблять реальними можливості для захисту порушених прав та свобод [153, с. 14]. Дане визначення розкриває соціально-правову сутність механізму захисту як складного, цілісного явища правової дійсності. Згадана вище І.Словська серед елементів механізму захисту прав людини не зазначає суб'єктів захисту, яких в цей механізм включає В.Вишковська. Думається, що це відбиток легістської парадигми мислення, де людині відводиться периферійне місце в правовій сфері загалом із-за монополізму влади (В.Нерсисянц, В.Авер'янов, М.Панов, В.Бачинін, Л.Петрова, М.Козюбра, В.Селіванов, П.Пацурківський, С. Максимов та ін..) [10].

Досліджуючи поняття «механізм правового захисту» в широкому сенсі, О.Негодченко називає три складові цього механізму: охорона прав; захист прав; юридична допомога постраждалій людині [180, с. 491], хоча, як нам видається, тут мовиться про три напрями чи різновиди правозахисної діяльності а не складові цього механізму. Т.Наливайко у своєму трактуванні виразно пов'язує правовий захист із «відповідними державними органами», а також включає в цей механізм «процесуальний режим реалізації правоохоронних відносин» та мету захисту [157, с. 95]. Нам імпонує трактування концепту державно-юридичного механізму захисту прав людини Т. Пашука, де акцентовано на «динамічному взаємозв'язку носія права» та «відповідного державного органу», що вказує на сервісну функцію держави, яка має виконувати функцію правового захисту [55, с. 95]. Зрозуміло, що цей динамічний взаємозв'язок можливий лише в правовій державі (Б.Кістяківський, М.Козюбра, Н.Оніщенко, У.Олійник, А.Романова, С.Шевчук, О.Петришин, М.Попадинець та ін..). Найчастіше автори, досліджуючи механізм здійснення правозахисної функції держави, називають три елементи, що складають єдину систему: нормативно-правовий, організаційно-правовий та процесуально-правовий [153, с. 14].

Г. Шмельова формулюючи поняття механізму забезпечення прав людини, відносить до нього національне законодавство; процедури реалізації прав

людини; юридичні засоби охорони прав людини; юридичні засоби захисту прав людини [169]. Тут ми знову не бачимо суб'єктів правозахисної діяльності, а без них, звісно, дана конструкція повною не буде. Більш детально науковці дослідили конституційно-правовий механізм захисту прав людини, до якого віднесено: систему державної влади, функцією якої є захист прав людини; процедури захисту, конституційне право людини на захист, яке реалізується з допомогою держави і за цією процедурою [40; 157; 176; 183]. Отже, до цього механізму включено конституційне право суб'єкта на захист. Цим же автором до юридичного механізму захисту не включено нормативно-знакову складову, яку називають інші автори. Оскільки чимало українських правознавців мислять в межах позитивістської парадигми, то не дивно, що тут не зазначено такого суб'єкта правового захисту як громадянське суспільство. У Конституції України воно представлене місцевими громадами, які, безумовно, мають право брати участь у захисті прав своїх громадян всіма допустимими способами. Держава не завжди виступає захисником прав людини. «Ніхто із політичних сил та політиків останніх десятиліть не ставив собі за мету реальне ствердження та захист прав українців», - пише М.Братасюк. Тому Україна і має таке тотальне порушення прав людини. Цитована вище авторка продовжує: «Права людини / .../ – це форма існування загальнолюдських цінностей, які втілюють правові смисли та ідеали, крізь призму індивідуального буття особистості. Права людини слугують гарантією індивідуальної автономії та свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави та інших людей. Правове визнання та закріплення цієї автономії надає можливість не лише забезпечити усвідомлене ставлення до неї суб'єктів, а й перешкодити деперсоналізації, деморалізації, знищенню особи» [419]. Громадяни, представники громадянського суспільства тому і стають на захист права, що свідомі його значущості для кожного.

Правники-конституціоналісти досліджують, зокрема, механізм забезпечення реалізації політичних прав і свобод людини і вважають, що це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних засобів

і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист політичних прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина [157; 176].

Науковці зазначають, що основним елементом механізму забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина є їх гарантії, як специфічні правові засоби [176, с. 20]. «Найсуттєвішими серед гарантій є «юридичні» гарантії, які, будучи забезпеченими засобами правового впливу, створюють фундаментальну базу для захищеності суб'єктивних прав», - пише Р.Стефанчук [420, с. 54]. В.Васецький вважає, що правові гарантії реалізації права, до яких він відносить і юридичну відповідальність – «це встановлені державою із наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи та норми, які забезпечують здійснення зазначених прав та свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту» [152, с. 17]. Отже, тут під юридичними гарантіями розуміються лише принципи та норми, що, на наш погляд, звужує поняття. Більш продуктивним є широкий підхід у розумінні юридичних гарантій. С.Сабікенов гарантією захисту прав людини вважає правозастосовну діяльність лише органів держави [421, с. 62]. Нам імпонує позиція А. Мучника, зроблена в межах сучасної гуманістичної парадигми, який вважає, що саме «пристрасний захист прав іншої людини – найбільша гарантія захисту своїх прав» [306, с. 450]. А право загалом існує для того, щоб впорядкувати людське буття і забезпечити якість його для всіх і кожного (В.Бачинін, Ю.Білас, О.Гвоздік, В.Градова, В.Нерсисянц, М.Костицький, О.Павлишин, Дж.Ролз, С.Сливка, Р.Дворкін та ін..).

Гарантії прав і свобод людини у науці конституційного права розглядають або одним з основних принципів конституційно-правового статусу особи, або як елемент правового статусу людини. Нам же цікава позиція, яка визначає гарантії в широкому розумінні як *систему правових засобів* (норми, принципи, умови, вимоги), які покликані забезпечити реалізацію та захист прав та свобод людини як суб'єкта права [179, с. 50]. Напр., П. Рабінович і М. Хавронюк вважають, що «Гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина - це умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист

зазначених прав, є порукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» [56, с. 246]. Цю позицію підтримують такі автори як: Т. Заворотченко, О.Кушніренко, Т.Слінько, А.Колодій, О.Онуфрієнко, А.Олійник, В.Погорілко, В.Федоренко, С.Сабикенов та ін..

Гарантії захисту прав людини і механізм захисту прав людини виявляються категоріями синонімічними і однопорядковими. Правові гарантії, чи правові засоби захисту прав людини, що в сукупності складають механізм правового захисту в широкому сенсі, діляться науковцями на групи: нормативно-правові засоби захисту прав і свобод людини й громадянина; організаційно-правові засоби та процедурні [175, с. 14]. У держави як суб'єкта правового захисту всі ці засоби наявні, але питання полягає в тому, якої вони якості? Чи вони захищають невідчужувані природні права людини, чи волю держави, яка розходиться з правом, але закріплена нормами законодавства?

Нині, на жаль, в Україні із системою чи механізмом захисту прав людини в широкому сенсі склалася ситуація, яку правознавці оцінюють наступним чином: «Юридичні механізми, які діяли в минулому зруйновані, нові ще не сформовані, а ті що діють, недосконалі. В таких умовах правовий статус людини і громадянина, закріплений в Конституції України, не має реального підґрунтя. А це загрожує перетворенням суб'єктивних прав у декларацію, відірвану від реального життя» [153]. З'ясувалося, що правозахисні органи не можуть на належному рівні забезпечувати функцію захисту прав людини, не дивлячись на те, що упродовж тривалого часу держава була монополістом у сфері здійснення захисту прав та свобод людини і громадянина [157; 178]. Процес творення національної системи захисту прав людини, елементами якої є низка механізмів (правосуддя, правоохоронна діяльність, законодавство, адвокатура тощо), продовжується, хоча дуже складно і затяжно.

Аналіз складових державного механізму захисту права в широкому розумінні науковці, як правило, розпочинають з такого елемента як нормативно-

знакова складова. На наш погляд, таким елементом, без якого інші складові механізму не запрацюють, є суб'єкти правового захисту, тобто, інституційно-організаційна складова. Інституційно-організаційною складовою державно-правового механізму правового захисту, є система державних органів та їх посадових осіб, які, використовуючи засоби та способи, увідповіднені правовим принципам та цінностям: припиняють порушення прав людини, сприяють процесові реалізації права; відновлюють порушене право; притягують порушників до юридичної відповідальності; застосовують державний примус – про це пишуть: Т.Пашук, В.Вишковська, І.Головін. К.Волинка, Й.Горінецький П.Онопенко, В.Васьковська та ін. [171; 178; 370; 422].

В нинішній Україні до системи суб'єктів державного правового захисту входять: суди загальної юрисдикції; Конституційний Суд України; органи прокуратури; адвокатура; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [61; 156; 422; 423; 424], поліція, СБУ, а також всі державні органи: Президент, ВРУ, Кабінет Міністрів України, департаменти, міністерства. державні адміністрації, їх посадові особи тощо. Держава не є приватним утворенням, вона є формою політичної організації всього народу, тому забезпечити цьому народу реально захист його прав і кожного, хто до нього належить вона зобов'язана. Державна система правового захисту в суб'єктному вимірі доповнюється також суб'єктами правового захисту не державними, як от адвокатура, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадські організації із правозахисною функцією тощо. Ну і, звісно, громадяни, українці як суб'єкти правового захисту.

Всі ці суб'єкти правового захисту повинні здійснювати правозахисну діяльність за суттю і змістом, а не просто нормативнозахисну, відповідати стандартам права у сфері правового захисту. Фундаментальною засадою правового захисту має бути принцип верховенства права, який в концентрованому вигляді акумулює стандарти права. Складовими його змісту є принцип правової законності [66; 123] та принцип пропорційності, який містить вимоги, адресовані не лише законодавцям - суди теж повинні керуватися цими вимогами, оскільки, використовуючи закон, вводять обмеження прав і виступають оцінювачами

обмежувальних дій нормотворців [59; 104; 425]. Цей принцип «надає достатньо великий ступінь розсуду, оскільки дозволяє судам самостійно визначати, чи є обмежувальний захід, вибраний державою, адекватним для досягнення мети» [145]. Тобто, цей принцип вимагає будь-яку адміністративну дію здійснювати із дотриманням балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи, а також цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення [426].

Вимогою до суб'єктів захисту є здійснення функцій та виконання завдань, що покладені суспільством та державою на суб'єктів правозахисної діяльності, що закріплені в чинній Конституції України і конкретизовані чинним законодавством. Хочемо наголосити на тому, що держава, її представники покликані захищати цінності, які важливі для народу та людини і громадянина. В плані захисту прав та свобод людини, необхідна тісна співпраця, а не протистояння суб'єктів державного правового захисту та громадянського суспільства. «Якою б не була держава за своєю природою, який би режим не панував - права та свободи людини, її взаємодія з державою завжди мали практичне значення, оскільки без урахування цієї взаємодії неможливо було б встановити в суспільстві порядок, необхідний для пануючої еліти або для демократично обраних представників народу», - слушно наголошує В.Васецький [152]. Додамо, що правопорядок необхідний не лише еліті, а кожному громадянину, бо реалізація природних прав, правопорядок як впорядковане буття, буття *по праву* – це і є здійснення життя і людини як повноцінної особистості, на чому наголошують: Б.Кістяківський, М.Бердяєв, Н.Бордун, С.Головатий, В.Градова, М.Братасюк, М.Попадинець, В.Селіванов та ін. [66; 72; 142; 165; 289; 417; 427.].

Кожний суб'єкт правового захисту має бути свідомим носієм ідеї права, його значимості для людини. Вся система правового захисту повинна бути цілісною, її елементи взаємоузгодженими, увідповідненими цінностям та змістом права, його духові. Саме завдяки цьому феноменологічно-глибинному усвідомленню ідеї права як форми буття загальнолюдських цінностей порушене право як справедливість, свобода, добро, рівність, повага до людини та її гідності

має шанси бути відновленим, перемогти хаос, руйнацію засад буття, безпорядок, які постійно загрожують праву буття [21; 23; 213; 199; 428]. Правозахисник – людина, що вболіває за долю буття, людського буття, яка бачить зв'язок між духовним виміром права і звичайною повсякденністю, між людиною і правом. Для нього право – це не штучне явище, залежне від законодавця, а органічний духовно-культурний феномен, загально значимий для всіх і кожного (Петрова Л., Братасюк В.; Козюбра М.; А.Козловський, та ін.). Правозахисник державний, чи громадський, сприймаючи право глибинно-екзистенціально, формує готовність до його захисту. На жаль, не так часто серед представників державної влади України зустрічаються люди, правосвідомість яких формована на гуманістичній парадигмі мислення. Залишків державоцентристської парадигми ще достатньо багато, а, отже, готовності захищати порушені права громадян, а не «букви» замовлених законів, не так багато.

Підтримуємо позицію, висловлену в науковій літературі понад десятиліття тому, але яка є актуальною і нині, що «Оскільки основним елементом правової системи є людина, то реформування правової системи має розпочатися з реформування, докорінних змін в правовій свідомості та мисленні цієї людини – і юриста - фахівця, і пересічної людини – суб'єкта права. /.../ стає зрозуміло, наскільки велику роботу належить виконати суспільству у справі творення, формування нового суб'єкта права – ніякі структурні перебудови нічого істотного в правовій системі змінити не здатні без нового суб'єкта права, що має стати найяскравішим втіленням новітньої України» [75, с. 167]. Аналогічно і у випадку правозахисної діяльності – без зрілого суб'єкта права вона неможлива, якщо можлива, то дуже частково, або ж взагалі як позірність правового захисту, що ми, на жаль, часто можемо спостерігати нині. А це свідчення того, що в цьому напрямі правове реформування України не відбулося, ця робота іще попереду.

Зрозуміло, що суб'єкти державного правового захисту повинні мати спеціальні повноваження, реалізовувати правозахисну діяльність професійно, інакше вона не буде ефективною. В цьому сенсі серйозною проблемою є реформування правової освіти, яка в нинішній Україні продовжує ґрунтуватися на принципі державоцентризму, який виключає гуманістичний вимір в праві. Це

модель освіти, яка ґрунтується на ототожненні права і закону, верховенства права та верховенства закону, в кінцевому підсумку готує кращого чи гіршого законознавця, а не правознавця. Така теорія права не може забезпечити формування сучасного правового мислення, ядром якого є принцип людини як найвищої цінності [152; 429]. В нинішній Україні необхідно змінити модель правової освіти із державоцентричної на гуманістичну, антропоцентричну, бо інакше професіоналізм державних правозахисників буде умовним – диплом про вищу правничу освіту іще не гарантує справді професійної діяльності. На жаль, поки що слабо усвідомлюється істина, що правове реформування має мати своїм стрижнем зміну не просто інституцій та законів, а найперше кодів та стереотипів мислення, формування якісно нового, гуманістичного справді правового мислення, яке не можна сформувати на легістській ідеологічній та методологічній основі [98; 430].

Ця гуманістична модель правової освіти має стверджувати людину з її правами первинною і визначальною стосовно держави та закону. «...головне завдання українського суспільства - не забувати, що держава не дарує права, вона лише закріплює їх у законі та забезпечує їх реалізацію», - слушно підкреслюють науковці [155, с. 4]. Якраз такого світогляду не вистачає представникам державної влади нинішньої України, включаючи переважну більшість тих, хто має правничу освіту, ґрунтовану на законницькій парадигмі розуміння права і його захисту. Погоджуємося із думкою, що, коли держава ігнорує *природні* права людини (курсив - Н.Бордун-Комар) на угоду «вищим цілям» чи, понад те, утискує, перешкоджає їх здійсненню чи створює умови для реалізації прав лише для певної групи осіб, прошарку, класу, її характеризують як антидемократичну» [155, с. 4]. Для низки сучасних українських правників ці права «надані державою», а сама держава – найвища цінність та авторитет - з таким псевдоправовим, світоглядом правозахисна діяльність перетворюється в *законозахисну*, спрямовану проти людини та її гідності. Глибокого розуміння цього аспекту комплексної проблеми формування національної системи правового захисту, на державному рівні, схоже, поки що немає.

В науковій літературі існує широке розуміння суб'єктів державно-правового захисту [41; 57; 149; 431; 432]. Зважаючи на таку ознаку правозахисної діяльності як юрисдикційність, а, отже, т.з. вузького розуміння правозахисної діяльності (Д.Білозьоров, Т.Пашук, І.Словська та ін.), система правозахисних державних органів та посадових осіб не включає поліцію, що, на наш погляд, не зовсім обґрунтовано, оскільки *поліція* України має своїм завданням саме захист прав та свобод людини та громадянина, приймає участь у вирішенні правового спору між людиною як суб'єктом права та іншими суб'єктами, в т.ч. і державою [433]. Хоча поліція і називається правоохоронним органом, проте їй властива правозахисна функція, тому віднесення цих органів до органів правового захисту, на наш погляд, є виправданим, оскільки захисна діяльність починається вже після порушення права чи появи припущення про його порушення. Інакше кажучи, «захист починає діяти після того, як охорона не виконала, або ж не на належному рівні здійснила свої функції», - зазначають науковці [149], тобто, права людини охороняються постійно, а захищаються в разі їх порушення.

Безпосередня правозахисна діяльність суб'єктів захисту, являє собою процесуально-правову складову механізму державного правового захисту. Ця діяльність полягає в *наданні правових послуг*, спрямованих на захист прав і свобод людини та громадянина, їх відновлення у разі порушення і виражається у державному гарантуванні прав і свобод людини суб'єктами правового захисту [370]. Ніякий орган не може зробити так багато для захисту прав людини і громадянина як суд, що є специфічною гілкою державної влади, яка покликана вирішувати всі правові конфлікти (ст.ст. 124 та 55 Конституції України). Характерними рисами судової влади науковці вважають: незалежність, самостійність, відокремленість, виключність та підзаконність [175; 425]. Суди загальної юрисдикції зобов'язані чинити правосуддя самостійно і незалежно від інших гілок влади. Ніякі інші органи державної влади і посадові особи не можуть перебирати на себе цю функцію і повноваження. Конституція України виключає створення надзвичайних та особливих судів [171, с. 6], теоретично стверджуючи принцип правової рівності для громадян України .

В сучасній Україні, на жаль, поки що не створено справедливого суду, суспільство очікує реформування судової системи в напрямі трансформації судочинства в правосуддя. Це мають бути якісні глибинні зміни у судовій владі, які мали б проводитися із орієнтацією на європейські стандарти права, врахуванням світової тенденції розвитку правосуддя, покликані подолати нинішню ситуацію із тотальним порушенням прав людини і громадянина в Україні. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [434] визначає засади організації та діяльності українського правосуддя з метою захисту інтересів людини і громадянина як суб'єктів права, прав та інтересів юридичних осіб, інших суб'єктів відповідно до принципу верховенства права; систему судів загальної юрисдикції; закон визначає правовий статус судді, народного засідателя, присяжного тощо. На жаль, низка важливих приписів цього закону «залишалися нездійсненим ідеалом для українського суспільства та держави» [149, с. 136]. Безумовно, постать судді як особливого суб'єкта правового захисту є центром судової влади. До нього висувається низка вимог, без відповідності яким, він не може здійснювати правосуддя. А.Бернюков, досліджуючи правосуддя як герменевтичний об'єкт, зазначає, що: «Головним механізмом реалізації суддівської інтерпретації виступає юридичне мислення, яке і формує складний шлях народження судового рішення по справі. При цьому вирішальне герменевтичне значення для процесу судового осмислення відіграє рівень правосвідомості судді» [63, с. 118]. Отже, відповідна якість мислення та рівень правосвідомості - невід'ємні риси судді як захисника права. Е. Мурадьян, коротко зрештовував роль судді: «Звісно ж, закони мають бути повні, але в силу багатства життя всієї різноманітності судових ситуацій передбачити і нормувати неможливо. На те і суддя» [127, с. 123]. Достатньо згадати про те, що суддя має бути моральним дзеркалом суспільства – звідси, мабуть і найважливіші вимоги до його постаті. Міцний духовний стрижень судді – найважливіша запорука ефективного захисту права.

Система захисту прав людини в нинішній Україні передбачає, що безумовному судовому оскарженню в судах загальної юрисдикції відповідно до ч.

2 ст. 55 Конституції України підлягають колегіальні та одноособові дії (бездіяльність) та рішення органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, у результаті яких порушені права і свободи людини чи створені перешкоди для їх реалізації [423, с. 183]. Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Здійснення правосуддя на засадах верховенства права є завданням суду, що об'єднує діяльність судів загальної юрисдикції. Не можемо не погодитися з позицією В.Кампо стосовно того, що доктрина верховенства права перетворює суд загальної юрисдикції з пасивного стверджувача «букви закону» на активного захисника свобод, прав, інтересів, в тому числі й від закону, якщо він суперечить конституційним або конвенційним нормам про права людини [59, 68-76]. Цей принцип є добрим засобом захисту людини від «імперіалізму закону» [416]. Г.-Г. Гадамер слушно зазначив, досліджуючи парадигми мислення, що «правовий позитивізм, який хотів би в повній мірі обмежити правову дійсність законним правом і його правильним застосуванням, не може нині знайти жодного прихильника. Розрив між всезагальністю закону і конкретним правовим положенням в окремому випадку не може бути ліквідований за самою своєю суттю» [213, с. 592]. Мислитель писав про європейських суб'єктів права, серед українських такі прихильники позитивізму не рідкість. Це, на наш погляд, нонсенс, звертатися до норм Європейської Конвенції, застосовувати європейські стандарти права з позицій законницької парадигми. «Наші знання про право постійно поповнюються за рахунок одиничних випадків, які їх визначають, і причому продуктивно. Суддя не тільки конкретно застосовує закон, але і сам своїм вироком вносить вклад в розвиток права («судове право»)), - вважає Г.-Г. Гадамер [213, с. 81-82]. Суддя із позитивістським мисленням розвиток права здійснювати не може, це прерогатива законодавця.

Як було неодноразово наголошено з трибун Ради Європи, «незважаючи на роль міжнародних механізмів, ефективний захист прав людини починається і закінчується на національному рівні» [97]. Якщо суди вважають себе

«зобов'язаними за Конвенцією (ЄКПЛ- авт.), вони будуть тлумачити норми національного законодавства крізь призму вимог Конвенції. Втручання Європейського Суду в суть справи буде вкрай обмеженим у ситуації, коли національні судові органи в своєму аналізі використали конвенційні принципи», - наголошує Г.Юдківська [143].

На жаль, в умовах транзитивного суспільства та такої ж правової системи, національна судова система не справляється із функцією правового захисту людини та громадянина. «Реалії сьогодення свідчать про глибоку кризу судової системи, пов'язану з тотальною корупцією в цьому правозахисному органі, а також про її неможливість виступати надійним гарантом захисту прав і свобод людини та громадянина. Тому найголовнішим сьогодні є завдання проведення тотального реформування судової системи та забезпечення її висококваліфікованими та порядними працівниками» [149; 178]. Але це «забезпечення висококваліфікованими та порядними працівниками» судової сфери - це вихід в духовно-етичну площину, у сферу високого інтелекту та моралі [171]. Це проблема всього суспільства, що переживає тотальну інтелектуальну та духовно-моральну кризу, української вищої школи, в т.ч. правової, яка теж поглинена цією кризою, українського політикуму, що ніяк не хоче позбуватися свого впливу у різних формах на судову гілку влади тощо. Правосуддя як бій сторін-суперників, наповнюючись неповторним моментом «серйозності» та загадковою семіотикою, дуже часто в процесі її розгортання, перетворюється у звичайне безлике змагання.» [63, с. 117]. В будь-якому разі суддя має контролювати процес.

Відповідно до ст. 43 Закону «Про Конституційний Суд України» будь-який індивід, громадянин України, іноземець або особа без громадянства, може звернутися із проханням офіційного тлумачення законів України та розділів Конституції України [435]. Посилаючись на відповідні статті Конституції, КС України захищає конституційні права і свободи, які обмежуються законами. Суд розглядає взаємозв'язок прав і свобод із конституційними правами і трактує їх як

складову певних конституційних прав. Обмеження, звуження змісту чи обсягу прав, визначених законом, вважаються обмеженням конституційних прав [171].

Керуючись положенням про те, що від основних прав походять інші права, які можна вважати складовою основних (конституційних) прав, Конституційний Суд України здійснює захист всіх прав і свобод відповідно до ч. 3 ст. 22 Конституції України щодо недопустимості звуження їх змісту чи обсягу. «При цьому, зміст і обсяг прав та свобод має порівнюватися з тим, що був у попередніх законах. Тобто, зміна якісних і кількісних ознак прав і свобод має визначатися шляхом порівняння однакових категорій, а не співставленням основного (конституційного) права з його складовою, якою часто є право, передбачене законом [149, с. 114]. КСУ прийняв низку рішень особливо значимих для захисту прав людини [134; 358; 436; 438]. На жаль, до недавнього часу в Конституції України не існувало інституту звернення громадянина України до цього Суду, що не могло не вплинути негативно на стан захисту прав людини в суспільстві.

Ми не можемо цілком підтримати позицію, що КСУ властива «сильна правозахисна функція» [149; 432]., оскільки КСУ виконує більше політичну місію, а не правозахисну [432]. При існуванні декларативного народовладдя в країні ця функція КСУ, яка справді могла багато важити для захисту прав та свобод українців, залишається переважно декларативною.

Адвокатська діяльність є однією з безумовних складових механізму правового захисту. І хоча Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [190] визначає адвокатуру України як недержавний самоврядний інститут, що забезпечує професійний захист, представництво та іншу правову допомогу, і самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури відповідно до Закону. Дослідники включають цю інституцію в державний механізм правового захисту, бо без нього він сам захист втрачає свою сутність, судовий процес як змагання рівних сторін втрачає сенс [61; 156].

Зрозуміло, що для об'єктивності вирішення правового спору необхідна безсторонність і незалежність адвокатури від державної влади, широка автономія. Оскільки правова допомога відповідно до міжнародних актів є однією

із важливих гарантій прав особи, держава, зобов'язана забезпечувати цю допомогу, зокрема і безкоштовно, враховуючи майновий стан потребуючої допомоги особи. Ця взаємодія держави і громадянського суспільства через інститут адвокатури є добрим свідченням того, що захист прав людини – це спільна справа держави і громадянства. І чим тісніша їх взаємодія, тим ефективніший цей захист [174].

Науковці наголошують, що з прийняттям Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року, правові засади незалежності адвокатської діяльності «не тільки відповідають загальноприйнятим світовим стандартам, але багато в чому перевершують їх». Не дивлячись на це, належного місця в механізмі правового захисту адвокатура України поки що не зайняла.

Як правило, до правозахисних органів держави всі дослідники відносять прокуратуру. На її ключовій ролі у кримінальному судочинстві акцентується увага у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 2000 р. №19 «Про роль служби публічного обвинувачення у системі кримінальної юстиції» [436]. Прокуратура визначається таким державним органом, який забезпечує правозастосування від імені суспільства у разі, якщо порушення закону тягне за собою кримінальне покарання, враховуючи, як права особи, так і дієвість системи кримінального правосуддя. Функції прокуратури України прописані в Конституції України. Відповідно до ст. 121 прокуратура є єдиною системою, на яку покладається: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно - розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [57].

Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. уповноважує органи прокуратури наглядати за дотриманням законів у оперативно-розшуковій діяльності під час проведення досудового розслідування, що є одним із аспектів

правового захисту [424]. Цей закон, обмежуючи функції прокуратури, покликаний тим самим гуманізувати прокурорську діяльність, перетворити цю інституцію в елемент захисту саме прав людини, а не волі влади. Завданням прокуратури є недопущення порушення прав та інтересів осіб, що перебувають в місцях позбавлення волі та інших осіб, що тимчасово обмежені у свободі, і тому нездатні самотійно захищати свої права [424].

Відповідно до пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, у прокуратури залишилось виконання функції нагляду за дотриманням і застосуванням законів в межах чинного законодавства та функція попереднього слідства до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів стосовно контролю за дотриманням законів, та до створення системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють його функціонування. Дотепер приписи зазначеного конституційного положення лишаються невиконаними. Не можемо погодитися з позицією, що в умовах неусталеного чинного законодавства України, збільшення злочинних проявів і правового нігілізму «прокуратура України повною мірою зберігає свою роль і значення як структура, правозахисна діяльність якої спрямована на зміцнення законності і правопорядку» [149, с. 145].

В результаті проведеного нами опитування з'ясувалося, що лише 11% анкетованих нами студентів-правників вважають прокуратуру найбільш ефективним органом державної влади у захисті прав людини (див. Додаток Б).

На наш погляд, прокуратура України, на жаль, не виконує своєї правозахисної місії в повній мірі. Навпаки, вона подекуди сприяє зростанню злочинності в нинішній Україні.

Науковці наголошують, що інститут омбудсмена представляє інтереси і державної влади, і громадянства, і є ланкою, яка зближує їх, працюючи на гармонію відносин у суспільстві [425, с. 294-295]. Поява цього інституту в умовах українського сьогодення є свідченням демократизації суспільного розвитку і, зокрема, правового захисту, який перестає бути монополією держави. Ст. 101 Конституції України закріплює парламентський контроль за додержанням

конституційних прав і свобод людини та громадянина за Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Ця стаття конкретизована та розвинена у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р [437].

Цей Закон до цілей парламентського контролю засобом діяльності омбудсмана відносить: захист невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина в т.ч. органами державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб; запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина; сприяння увідповідненню законодавства України про права та свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами права; розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав та свобод людини і громадянина; запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації права; сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [437]. Як бачимо, парламентський контроль у сфері прав людини спрямований на достатньо благородні цілі.

На наш погляд, нинішня українська модель омбудсмана «сильною» може вважатися дуже умовно, оскільки він не може звертатися із заявою щодо відновлення порушених прав громадян до Верховного Суду України та міжнародних організацій у разі необхідності відповідно до рекомендацій Комітету з прав людини ООН, підтриманих Генеральною Асамблеєю ООН з розвитку і вдосконалення інституту омбудсмана, вироблених в жовтні 1991 року в Парижі; не впливає реально на правотворчий процес, не ініціює реформаторські зміни; не може вносити до Верховної Ради України пропозиції щодо зміни певних законів чи прийняття нових законодавчих актів. Діяльність омбудсмана в Україні не є імперативною, а це означає, що ефективність його діяльності невисока [438, с. 3-4].

Науковці наголошують, що в нинішній олігархічній Україні права і свободи людини виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій [438, с. 4].

До механізму захисту прав людини ми відносимо поліцію України, засади діяльності якої і мета спрямовані на захист прав людини [433]. В Україні здійснено спробу переорієнтувати правоохоронну систему з етатистських, репресивно-каральних установок на цивільно-правові, гуманістичні, що дає поліції підстави стати суб'єктом правозахисної діяльності. В «Декларації про поліцію», основні положення якої були закріплені в загальному вигляді в Європейському кодексі поліцейської етики від 19.09. 2001 р. у ст. 1 основними цілями поліції в демократичному суспільстві визначені захист і дотримання основних прав і свобод людини в тому вигляді, в якому вони закріплені в Європейській конвенції з прав людини [142].

Нормативно-правова компонента механізму правового захисту прав людини держави може бути трактована як система законодавчо закріплених моделей поведінки, з допомогою яких державна влада може чинити відповідний вплив на суспільні відносини [61; 112; 439]. Вона виражена системою чинного законодавства у правозахисній сфері. Найперше - Конституцією України та законами України, указами Президента України, міжнародними договорами, в яких зафіксовано зобов'язання України в сфері захисту прав людини, іншими нормативно-правовими актами у цій сфері. Гуманістичний вимір Конституції України, зокрема її другого розділу, відзначають чимало українських конституціоналістів: О.Скрипнюк, Ю.Тодика, А. Колодій, Ю.Шемшученко та ін. Конституція України встановлює загальні принципи, тобто, засади правозахисного законодавства. Ціннісна основа правозахисної нормотворчості має бути не просто декларацією, а керівництвом до дії, непорушною вимогою для нормотворців. Цю ціннісну основу закріплює чинна Конституція України, хоча про неї дослідники даного аспекту проблеми правового захисту і його механізму, як правило, не згадують.

Окрім цього, ст. 57 Основного Закону наголошує, що закони, інші правові акти, які визначають права громадян, повинні бути доведені до відома громадянства у встановленому порядку. Відповідно до ч. 3 ст. 22 Конституції України законодавець, приймаючи нові закони або вносячи змін до існуючих, не

може звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод. Відповідно до ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина, що закріплені статтями 24-29, 40, 47, 51-63, не можна обмежувати, окрім випадків, передбачених Конституцією України - в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися часткові обмеження прав і свобод громадян, із зазначенням строку дії цих обмежень [57].

В руслі правового реформування в посттоталітарній Україні нормативно-правовий механізм захисту прав людини потроху удосконалюється. У 2012 році прийнято Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який покликаний перетворити адвокатуру України на дієвий засіб правового захисту громадян. В 2014 році прийнято Закон України «Про прокуратуру», який має сприяти гуманізації її діяльності. Продовжується практична імплементація положень Кримінального процесуального кодексу України, прийнятого нещодавно. Внесено зміни до Конституції України в плані децентралізації влади та реформування судової системи, що, безумовно, вплине на правозахисну сферу. Проте, дослідники вказують на відсутність належної експертизи законотворення і нормотворення щодо дотримання прав і свобод людини та громадянина [91; 363; 440; 441; 442].

В нинішній Україні діє немало нормативно-правових актів, які порушують принципи права, не відповідають їм, а, отже, правам людини та громадянина. Українська правова нормотворчість повинна ґрунтуватися на принципі верховенства права, який адекватно прочитується лише в контексті юридичного (природно-правового) підходу до права. Із врахуванням цього принципу варто «...по-новому підійти до визначення зовнішнього виразу права, тобто до розуміння закону і системи законодавства загалом. Необхідно визнати, що закон – це не продукт довільної діяльності держави, він повинен: по-перше, відповідати сутності й змістові права, зокрема, демократичним правовим принципам справедливості, гуманізму, демократії; по - друге, бути спрямованим на забезпечення суспільного прогресу, затвердження й забезпечення прав, свобод, і законних інтересів людини і громадянина; по - третє, відображати суспільні

відносини, що об'єктивно склалися /.../. Законодавець, зосібна й національний, має зрозуміти, що у своїй діяльності він обмежений цими закономірностями” [439].

Серед змістовно-формальних характеристик закону, насамперед, увідповідненість закону принципам права, що і робить закон юридичним явищем. Те, що суперечить принципам права, не може мати юридичної сили,- вважали римські юристи [21]. Юридичності закону надає, перш за все, його правовий зміст.

А. Нижник, досліджуючи якісний бік українського законотворення, виявляє «певну законодавчу тенденцію використання в законодавчому обігу принципу верховенства права здебільш в декларативному значенні» [439]. Про це ж пишуть: С.Головатий, І.Головань, Ю.Євтошук, Ю.Білас, В.Братасюк, М.Оніщук, С.Шевчук, Т.Чепульченко та ін. А.Нижник цілком справедливо наголошує, що для появи якісного, тобто правового законодавства необхідне «достеменне усвідомлення законодавцем змістовних засад правотворчості як цілісної системи, що продукує на підставі визнаних демократичним суспільством моральних та інших цінностей цивілізаційні рішення, які перебувають поза межами суто нормативістського підходу до права, тож набагато більше відповідають вимогам сучасного життя» [439].

«Права і свободи особи є основою, а не результатом, права країни, а правила, що складають конституційний кодекс, являють собою не джерело, а наслідок прав осіб» [157]. Л.Петрова наголошує, що очевидним є те, що в основі всієї західної конструкції прав і свобод людини та громадянина лежить «природно-правова доктрина з ідеєю існування певного незалежного від суспільства та держави комплексу основних прав і свобод» [55]. Нам цей досвід належить засвоїти. Не можемо не підтримати позицію стосовно того, що реальне утвердження принципу верховенства права як засади української правової нормотворчості є комплексною проблемою. «Її вирішення неможливе без зміни праворозуміння, без духовно-інтелектуальної еволюції як

громадянства, вихованого на засадах легізму, так і державних чиновників, зокрема тих, що займаються нормотворчістю» [19. с. 235].

Звісно, якими б гуманістичними у сфері захисту прав людини закони не були б, вони не можуть працювати автоматично. Їх мають застосовувати суб'єкти правового захисту, а для цього вони повинні бути носіями сучасного гуманістичного світогляду та мислення, бо будучи вихованими на

законницьких засадах, вони не зможуть зробити цю діяльність ефективною. Кваліфікація законознавця і кваліфікація правознавця – це різні речі. Правник – це гуманіст, бо право гуманістичне за своєю суттю. Іншої мети, окрім людини, у нього немає і бути не може.

3.3. Правозахисна політика сучасної України як втілення метафізично-аксіологічного виміру верховенства права

Здійснити в Україні принцип народовладдя зможе лише розвинене громадянське суспільство, якого нині поки що немає.

На наш погляд, правозахисна політика сучасної України має бути спрямована на створення гуманістичної доктрини та системи захисту прав людини, яка має бути такою *за суттю*, а не лише за зовнішньою формою, як це спостерігається сьогодні. На жаль, в Україні досьогодні існувала правова система, яка за зовнішньою формою нагадувала правове явище: є законодавство, суди і судочинство, прокуратура, міліція, уповноважений ВРУ з прав людини тощо, проте права в країні обмаль, порушення прав людини стали типовим явищем, тому її віднести до правових просто не було підстав. Те ж саме за аналогією стосується і системи захисту прав людини, яка є складовою правової системи: сукупність елементів, що її складають, наявна, але чому ж тоді такий критичний стан із правами людини в Україні? – Очевидно, справа не лише у зовнішній формі цих елементів та системи захисту загалом. Проблема значно глибша: *вони за суттю не наповнені правом, діяльність суб'єктів правового захисту не є*

достатньо гуманістичною. Вирішення зазначеної проблеми передбачає: формування розвиненого чисельного громадянського суспільства, яке стане суб'єктом ствердження реального народовладдя, відновлення республіканізму, наповнення його реальним змістом; зміну законницької псевдоправової доктрини захисту прав людини на гуманістичну природно-правову; визнання державною владою природних прав людини як реально діючого закону, який обмежує діяльність цієї влади; ствердження контролю народу за діяльністю органів державної влади та посадових осіб; формування незалежного правосуддя; поширення в суспільстві гуманістичного світогляду, відновлення і посилення ролі і значимості в суспільному розвитку природно-правових регуляторів суспільного життя тощо.

Кожне суспільство і його держава, які усвідомлюють, що захист прав людини є основною складовою національної безпеки загалом, прагнуть проводити гуманістичну правозахисну політику, формувати ефективну, а, отже, дієву модель правового захисту людини. Науковці зазначають, що звернення до принципу верховенства права у захисті прав людини засвідчує новий якісний підхід до проблеми використання права у процесі побудови держави, в якій права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість її діяльності (ч.2 ст. 3 Конституції України). Цей принцип справедливо трактують як вимогу зв'язаності діяльності держави правами людини [39]

У зв'язку із формуванням основ правозахисної політики, у 90-х роках було прийнято Постанову Верховної Ради України від 17 червня 1999 року «Про Засади державної політики України в галузі захисту прав людини» [443]. Відповідно до «Зasad державної політики...», принцип верховенства права визнаний принципом державної політики у галузі прав людини. Проте визнання верховенства права, за яким проголошення та реалізація прав і основних свобод людини та громадянина засновані лише *на законі* [443], викликає запитання, оскільки верховенство права в даному випадку зведено до принципу законності, а ця позиція не витримує наукової критики і засвідчує домінування законницького підходу в правозахисній політиці. В кінці 90- років трактування верховенства

права як верховенства закону було домінуючим в українському праві та політикумі. Очевидно, мало мовитись хоча б про принцип правової законності, на підставі якої мають проголошуватися і реалізовуватися права людини, відповідно до принципу правової законності, а не поза ним.

Наступна важлива засада правозахисної політики України, закріплена в Постанові від 17.06.1999 року, яка потребує переосмислення, – визнання обмеженості свободи держави та її посадових осіб, згідно з яким «дозволено все те, що прямо передбачено законом» [443] - принцип, який, ніби, покликаний захистити людину від свавілля влади, проте при пильнішому дослідженні його нескладно побачити, що в плані захисту прав людини він може працювати проти людини та її прав і свобод, оскільки законом можна закріпити і благословити свавілля і примхи державного чиновництва, і, спираючись на такий закон, порушувати права людини, бо це «прямо передбачено» законом. Нині в Україні, на жаль, є немало такого законодавчого масиву. Мабуть, від цього принципу як засади захисту прав людини варто відмовитися, а *обмежувати державу треба правами людини, як закріпленими державою, так і неписаними*, - на чому наголошують представники юс натуралістичної парадигми (Юдківська Г. Козюбра М., Головатий С., Гаєк Ф. Конституція свободи; Панов М., Бачинін В. Філософія права; Дайсі А. Вступ до конституційного права Англії; Радбрух Г. Філософія права) Зазначена Постанова націлювала державу на забезпечення та захист конституційних прав та свобод громадян. В науковій літературі існує позиція з приводу співвідношення категорій «забезпечення прав людини» і «захист прав людини». На думку А.Олійника, захист прав і свобод людини та громадянина включає в себе категорії забезпечення, гарантування та здійснення суб'єктивного права, тобто, захищаючи права людини, держава і суспільство тим самим забезпечують їх здійснення [56]. Проте цього забезпечення і захисту прав людини держава так і не здійснила, чим посприяла виходу українців на дів Майдани 2003 та 2014 років.

В аналізованій Постанові ВРУ забезпечення прав та свобод вжито у вузькому сенсі, про громадянське суспільство і його діяльність не мовиться, чого

не скажеш про Указ Президента України № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини», і саму Національну стратегію у сфері прав людини на період до 2020 року [444]. Найкращою гарантією реалізації та захисту прав людини є юридична відповідальність держави України перед своїми громадянами як фактор побудови правової держави, оскільки така держава і всебічне забезпечення і захист прав людини та громадянина – це однопорядкові сутності, зазначають В.Васецький, А.Олійник, О.Скрипнюк, М.Оніщенко, М.Козюбра, П.Рабінович та ін..[36; 42; 56; 152; 445].

Прийняття Постанови ВРУ нічого особливо не змінило в правовому захисті. По таких напрямках державної правозахисної діяльності як забезпечення верховенства прав та свобод людини у відносинах з державою; створення належних умов, вироблення механізмів і процедур повної і безперешкодної реалізації права; недопущення звуження змісту та обсягу конституційних прав та свобод; забезпечення захисту людини та громадянина від будь-яких посягань в т.ч. з боку держави; утворення ефективної судової влади; спрямування діяльності прокуратури на зміцнення демократії, верховенства права тощо ніяких відчутних дій влада не здійснила. Тут донині спостерігається ціла низка проблем, які істотно знижують ефективність правового захисту людини в сучасній Україні, сприяють тотальному порушенню невідчужуваних прав та свобод в значній мірі самою державною владою [113; 446; 447; 448; 449]

І ратифікація ЄКПЛ та інших міжнародних правових актів, і визнання міжнародної юрисдикції із захисту прав і свобод людини, зокрема рішень ЄСПЛ як джерела національного права, і запровадження інституту омбудсмена, і часткова адаптація національного законодавства до права до стандартів європейського права, і реформування судової системи зі створенням адміністративної юрисдикції тощо не дали, на жаль очікуваного результату – порушення прав людини в Україні і неефективний їх захист стали типовим явищем. Не вдалося ствердити пріоритет прав і свобод людини відносно публічної влади, що є ознакою правової держави, не вдалося подолати відчуження особистості від держави, що, звісно, вплинуло на ситуацію із правами людини, на

правозахисну політику держави, зробило її неефективною, не вдалося уникнути звуження конституційних прав та свобод громадян України, зокрема виборчого права тощо [18; 449; 450; 451].

П.Рабінович підкреслює, що сучасна історія людства є історією боротьби саме за юридичне закріплення та юридичну та юридичну інтерпретацію таких прав [452]. Ми ж хочемо підкреслити, що нині політика прав людини має постати політикою реального захисту прав людини, особливо там, «де вони обмежуються або придушуються» [248, с. 10].

Науковці зазначають, що за понад два десятки років незалежності Україна не створила ефективної правозахисної системи, натомість «... спромоглася лише на створення неповороткого, неефективного і дуже обтяжливого для суспільства державного апарату, який, своєю чергою, потребує величезних матеріальних затрат на його утримання» [453]. В кінцевому підсумку, в нинішній Україні не вдалося створити дієву систему захисту прав людини та громадянина. Державна влада, будучи не гуманістичною за суттю, десятиліттями проводить «політику приниження» (Ф.Фукуяма) українців, які прагнуть визнання їх гідності, поваги до неї. «Протилежність між визнанням і приниженням є дуже повчальною, - пише П.Кемп. - Визнати іншого – це не лише прийняти чисту екзистенцію іншого, але й утриматися від насильства проти цієї особи. Приниження, з іншого боку, – це таке ставлення, яке може поранити самооцінку іншого і самоповагу культурної спільноти»[299]. Наслідки цієї політики більш, ніж негативні – рейтинги підтримки органів влади громадянами, як правило, на мінімальному рівні, що означає, по суті, не легітимність низки органів влади.

Чи не найвразливішою ланкою в цій не ефективній системі захисту виявилася ситуація зі створення в Україні незалежного правосуддя, без якого захист прав людини та громадянина не може бути ефективним [45; 149; 454; 455; 456]. Ці невдачі із проблемою захисту прав людини в пострадянській Україні, такий відчутний провал правозахисної політики української влади були значною мірою запрограмовані, оскільки не відбулося якісної зміни системи державної влади, оскільки суть цієї влади залишилася і недемократичною, не

гуманістичною. Порушення прав людини стало тотальним, тому Майдани не були випадковими.

Народ втратив владу, відчужився від неї, принцип народовладдя залишився нереалізованим, а це зумовило тотальне безправ'я пересічного українця в країні, яка декларує себе правовою і демократичною в чинній Конституції. Є.Романенко, аналізуючи сучасну державну політику України, правильно наголошує, що «...сподівання української і міжнародної спільноти щодо втілення відповідної державної політики не справдилися, оскільки урядування ще з радянських часів переважно виконує адміністративні функції, які не узгоджені з цілями суспільства і на практиці призводить до неспроможності виробити і ефективно впровадити стратегію державної політики як концентрований план дій, спрямованих на досягнення суспільних цілей» [447]. Все це стосується і державної правозахисної доктрини, яка є невід'ємною складовою державної політики як такої. Ніякого раціонального комунікативного підґрунтя між владою і громадянами створити не вдалося. Держава Україна змінила лише зовнішні атрибути, суть же її діяльності не стала гуманістичною. Права людини та їх захист не склали для влади найвищої цінності. Відсутність реального народовладдя зумовила відсутність реальних реформ у сфері права, не ефективний захист прав людини. Слушно згадати слова К.Ясперса: «Якщо шлях веде не до розуму, комунікації, свободи в суспільстві, - то чи не веде він до протилежності: до ізоляції, винятковості, до претензії на фюрерство, до руйнівного - а значить, і до варварства?» [457].

М.Єльнікова до проблем з реалізацією прав людини в Україні, окрім низької правосвідомості, несформованості почуття власної та громадянської гідності пересічних українців, відносить також «... нерівноправність гілок та органів державної влади та недосконалість функціонування місцевого самоврядування територіальних громад у реальному житті; низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту і його виняткова залежність від особистих і групових (кланових) інтересів; відсутність чіткої структурованості громадянського суспільства і громадянського контролю за діяльністю всіх органів державної влади; високий рівень корупції на всіх рівнях

і шаблях державного і суспільного життя та відсутність політичної волі у його зменшенні; відсутність прямої обопільної залежності між людиною і громадянином та державою і суспільством без відповідальності посадових осіб, та самих громадян» [448]. В державі несправедливість у ставленні влади до громадян стала нормою, ствердилася нерівність прав та обов'язків між різними соціальними групами, сеньйоріально-васальні стосунки, що все більше закидає країну в середньовіччя. В той час, коли «рівність загальних норм закону і поведінки є єдиним видом рівності, який веде до свободи, і єдиною рівністю, яку ми можемо гарантувати без знищення свободи», - писав Ф.Гаєк [304].

Після Революції Гідності, яка засвідчила, наскільки існуюча в країні система державної влади є ворожою стосовно людини та її прав і наскільки недієвою є система їх захисту з боку держави, нова влада почала робити певні кроки щодо вирівнювання ситуації з правами людини та їх захистом. До цього спонукали і окупація Росією Криму та частини української території на Сході країни [448]. 25 серпня 2015 року Президент України видав Указ № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» [458], яким було затверджено Національну стратегію у сфері прав людини на період до 2020 року, а також передбачено оприлюднення до 1 листопада звіт Кабінету Міністрів України про виконання Плану дій за поточний рік, а до 10 грудня – публічне обговорення цього звіту за участі представників громадськості, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій тощо.

Захист прав та свобод людини і громадянина є цільовою метою, «генеральним напрямом діяльності, який має втілюватись в усіх сферах державного управління, зокрема щодо розширення кола прав» [449]. Саме правова держава має бути зв'язана правами й свободами людини і громадянина і цей принцип має «бути критерієм для усвідомлення меж втручання держави в суспільне життя, ...гарантованості усіх інших прав і свобод людини і громадянина» [459]. Відповідно до принципу верховенства права, «... сила держави, на якій вона ґрунтується, законна лише в тому випадку, якщо вона

застосовується у строгій відповідності із правом, якщо вона цілковито слугує йому» [113, с. 33].

В преамбулі Національної стратегії у сфері прав людини наголошено, що забезпечення прав та свобод людини є першочерговим завданням та основним обов'язком держави, має визначальне значення для її діяльності. Окрім цього, необхідність розроблення Стратегії зумовлена кризовим станом нинішньої України, окупацією окремих її регіонів, що збільшує ризики обмеження прав та свобод людини. Преамбула підкреслює, що запропонована Стратегія спрямована на об'єднання суспільства довкола усвідомлення цінності прав та свобод людини. «В Україні немає практично жодного права, яке б не порушувалося. З року в рік зростає кількість порушень прав людини та вчинених злочинів», - з жалем акцентує М.Єльникова [448, с. 78]. Тому виховувати суспільство в плані поваги до прав людини є одним із актуальних завдань сучасної влади. Але, видається, усвідомлення цінності прав людини необхідне владі не в меншій мірі, ніж суспільству. В даному акті стверджується, що Стратегія має зосередитись на вирішенні системних проблем, що існують у сфері захисту прав людини, а таких проблем аж надто багато. Науковці зазначають, що «...існує істотна невідповідність між сучасними правовими регуляторами, юридичними засобами та справжнім станом реалізації /.../ прав і свобод людини в Україні» [448, с. 81].

Метою зазначеної Стратегії проголошено забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника державної політики, прийняття рішень як державно-владними органами, так і органами місцевого самоврядування [444]. Реалізація Стратегії має зумовити узгоджену діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування у галузі прав людини. В кінцевому підсумку реалізація Стратегії мала зумовити створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини [444].

Напрями захисту прав людини було визначено правильно, проте у плані виконання завдань по правовому захисту державна влада не проявила особливих зусиль. М.Єльникова наголошує на наслідках такого ставлення до прав людини: «знеособлений підхід формує соціальну відчуженість особи й громадянина,

унеможливилює вироблення реальної дієвої державної політики, і тим паче її реалізацію, створює несприятливі умови для розвитку потенціалу особистості й соціуму загалом. Адже в такому разі людина виступає засобом, а не ціллю діяльності держави» [448, с. 78].

Стратегія передбачає діяльність суб'єктів правового захисту по таких напрямках як: забезпечення права на життя; протидія катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; забезпечення права на справедливий суд; забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості; забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднань; забезпечення права на участь в управлінні державними справами та у виборах; попередження та протидія дискримінації; протидія гендерному насильству, торгівлі людьми та рабству; забезпечення права на працю та соціальний захист та ін.[444].

Україна впевнено займає перше місце серед європейських країн по смертності серед населення. Середня тривалість життя пересічного українця на 10-15 років нижча від тривалості життя громадян європейських країн, за останні роки мільйони громадян покинули країну. Це сумний наслідок руйнування національної медицини, системи охорони здоров'я, фінансованої по залишковому принципу, охопленої тотальною корупцією і моральною деградацією, руйнації економіки, відсутності справедливого правосуддя, вивищення влади над громадянином, надмірне насильство, якого в країні не меншає тощо. Очевидно, що захист права українця на життя є комплексною проблемою, проте в значній мірі його можна здійснити юридичними засобами, на що, поки що, у державної влади не вистачає політичної волі. На жаль, наявна відсутність в нинішній Україні фахових політичних та державних менеджерів, відсутність у них патріотизму, що є нині чинником національної безпеки, підміна ними державного інтересу приватним індивідуальним або кланово-груповим, висока корумпованість влади на всіх її рівнях і нестача політичної волі в її подоланні; слабкість громадянського суспільства і відсутність ефективного контролю за діяльністю всіх органів

державної влади, і домінування влади над суспільством, зловживання нею цим становищем [459]. Відчуженість громадянства від влади зумовлює «відсутність прямої обопільної залежності між людиною і громадянином та державою і суспільством без відповідальності посадових осіб та самих громадян» [113, с. 41].

Н. Оніщенко з цього приводу зауважує, що: «Існуючий стан захисту прав людини і громадянина не тільки не сприяє піднесенню авторитету Конституції серед населення, а підриває їхню довіру до держави і призводить до зростання правового нігілізму» [460, с. 293]. Звісно, в цьому плані позитивом має стати завершення реформування суду, поліції та прокуратури. В цьому сенсі не так важливо зробити структурні зміни, зовнішньо-формальні, а здійснити докорінну зміну ментально-мислительних настанов для працівників цих інституцій, змінивши каральну настанову на гуманістично-профілактичну правозахисну. Це складна робота, бо формування такої ментальності не робиться за один день, це не разова акція.

Низка українських науковців, зокрема конституціоналістів, наголошують, що в Україні не забезпечено право громадян на участь в управлінні державними справами та у виборах. Це цілком органічна ситуація для країни, де народ втратив владу, де бізнесові та політичні групи (клани) здійснили, свого роду, приватизацію державно-владних органів та інституцій, а, отже, визначальним чином впливають на законодавчу діяльність, правоохоронну роботу, правосуддя тощо. Щоб захистити право громадян на участь в управлінні державою необхідно провести цілий комплекс різних перетворень, починаючи з глибинного реформування системи влади, її децентралізації та закінчуючи відповідними якісними змінами у рівні розвитку самого громадянства, його рівня готовності до творення демократії знизу [36; 43; 46; 122; 148].

Ми погоджуємося із позицію О.Соколенко, що «захист прав громадян виступає комплексною багатоплановою інтегративною ознакою та функцією сучасної держави, водночас характеризуючи її крізь призму конструкцій демократичної, правової та соціальної держави, природного права й громадянського суспільства» [449, с. 120]. Українські правознавці слушно

виділяють інтегративну функцію захисту прав людини, що має об'єднати зусилля і держави, і громадянства з метою подолання нинішнього безправ'я української людини [389]. Права людини справді здатні інтегрувати «...діяльність всіх суб'єктів правозахисної діяльності, об'єднати всі форми правозахисної діяльності, всі засоби та способи, що здатні трансформувати права людини в реальність» [113].

В аналізованій вище Постанові Верховної Ради України від 17.06.1999 року, і Національній стратегії по захисту прав людини сформувано загалом правильні засади, напрями та очікувані результати правозахисної політики сучасної України, проте вони залишаються переважно декларацією, їх, на жаль, не було доповнено ефективним планом дій щодо виконання цих правових актів, що передбачалося зробити відповідно до Указу Президента України № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини». Нині маємо вже новий варіант Указу Президента України № 119/2021 від 24.03.2021р «Про Національну стратегію у сфері прав людини» (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n13>). Хотілося б, щоб основні його засади було все-таки реалізовано.

Вище зазначалося, що проблема захисту прав людини в сучасній Україні носить комплексний характер. На наш погляд, для її вирішення необхідно всю систему правового захисту докорінно оновити, наповнивши гуманістичним змістом. Традиційно, у нас при аналізі цього питання акцент робиться на «букві закону», на законодавчу базу. На наш погляд, правовий захист не варто сприймати фрагментарно, а навпаки – його варто сприймати як цілісність, де *всі елементи тісно взаємопов'язані і тому взаємозалежні*. Ті засади правозахисної політики, про які мовилося вище, мають стосуватися всіх елементів системи захисту прав людини: і нормативно-знакової реальності, і правозахисної діяльності практичної, всіх інституцій, які покликані цю політику здійснювати. Вся правозахисна система має бути такою за суттю, а не за формою, має ґрунтуватися на праві, відповідати принципам права, розвиватися відповідно до них. Поза ними вона перестає бути правовим явищем.

Українцям необхідний суд, який може захистити особу, застосовуючи справедливість як право замість закону і всупереч закону, який порушує право як справедливість, права людини. «Верховний Суд США у рішенні справи Хенінгсен проти Блумфілд Моторс Інк. зазначив: Чи існує принцип більш знайомий і міцніше вмонтований в історію англо-американського права, ніж основна доктрина, згідно з якою суди не повинні дозволяти використовувати себе як інструмент беззаконня та несправедливості?» [63]. Суд може і повинен діяти всупереч неправовому занові і відновити справедливість, порушену при прийнятті нормативно-правового акта. Суддя, будучи неупередженим, повинен бути підкореним лише праву, яке не можна ототожнювати із законом.

Ставши членом Ради Європи і ратифікувавши ЄКПЛ, Україна, на жаль, не виконала взятий на себе обов'язок визнавати верховенство права і забезпечити його реалізацію, захистити права і свободи людини та демократичні правові цінності. Справа не лише у приведенні у відповідність до європейського внутрішнього національного законодавства, як мислиться традиційно. Право має бути живим, дух права має жити, і домінувати над буквою закону. У відповіднене європейському законодавство, може носити декларативний характер. Тобто, важливо не просто мати нормативну базу із гуманістичним змістом, а й наповнити цим гуманістичним змістом правозастосовну діяльність, зокрема судову практику.

Низка українських та зарубіжних авторів наголошують, що найбільш ефективним методом захисту прав людини є застосування в правозахисній діяльності верховенства права. Нам важливо підкреслити цю справді новачію в правозахисній діяльності пострадянської України, оскільки дана проблема безпосередньо пов'язана з юснатуралістичною доктриною, яка, на противагу легістській, будучи втіленою в принципі верховенства права, постала достатньо ефективним методом захисту людини та її прав в сучасному суспільстві.

Зазначимо, що легістська парадигма, ототожнюючи право із законом, не знає принципу верховенства права в його нинішньому трактуванні (С.Головатий, С.Андрощук, Т.Багрій, М.Козюбра, С.Шевчук). В ньому чільне місце займає принцип верховенства закону, що, в кінцевому підсумку, у правозастосуванні

зумовлює ситуацію вивіщення волі влади над людиною та її правами, тобто, сприяє порушенню прав людини замість їх захисту.

Зародившись як природне право, принцип верховенства права зберіг свою юснатуралістичну сутність, став універсальним мегапринципом права, що спроможний при реальному застосуванні його вимог в будь-якій правовій системі реально забезпечити верховенство прав людини. Хочемо наголосити, що принцип верховенства права як метод правозахисної діяльності – це не просто положення про «панування права в суспільстві...», хоча це теж правильно [151]. На жаль, в силу домінування донині в українській вправозастосовній діяльності легістського праворозуміння, яке принижує принципи права перед нормами, трактує їх як додатки до норм, принцип верховенства права теж сприймається як загальна ідея без практичної значимості. На наш погляд, це найперше – метод, сукупність *вимог до поведінки суб'єктів права, суб'єктів правозастосовної діяльності загалом і правозахисної зокрема*. «Верховенство права - це самостійний правовий механізм, який /.../має на меті захист конституційних прав та свобод людини, виходячи насамперед із засад справедливості, моральності, рівності. Цей механізм, окрім інших елементів, включає також Конституцію та закони України ...», - підкреслюють Н.Пільгун та М.Рошук [113].

Низка авторів вважають, що принцип верховенства права – це справдий мегапринцип, мегаконструкція, що змістовно включає в себе низку елементів, серед яких інші правові принципи, звичаї, правові процедури, правові норми та інститути, реалізація яких сукупно здатна забезпечити правову рівність всіх суб'єктів права, непорушність прав людини (В.Бринцев, С.Головатий, Т.Багрій, К.Нестечко, Н.Пильгун, С.Серьогін, С.Шевчук та ін..) [111; 113; 461; 462]. В нашому дослідженні ми дивимося на ці складові верховенства права як на керівництво до дії, як на вимоги, що мають бути реалізовані, як способи та певні інструменти, що спрямовані на захист прав людини.

В контексті позитивістського дискурсу лише закон є єдиним справжнім гарантом прав людини, а тому гасло «закон є закон» пронизує всю цю парадигму. Проте, як слушно пише К. Кресс, «не існує загального морального обов'язку

безумовно підпорядковуватися закону тільки тому, що він – закон», бо він може бути просто примхою влади, яка зневажає права людини [463, с. 207]. І, захищаючи права людини, суд має знайти таке правове рішення, яке відповідає критерієві справедливості [464, с. 116]. Для гуманістичної парадигми мислення «рішення має бути передусім справедливим, а потім вже законним» [465, с. 23]. А щоб цього добитися, виявляється треба застосувати цілу низку різних способів та інструментів, засобів захисту, окрім норм, і їх концентрованим втіленням є принцип верховенства права. У Рішенні по справі «Олсон проти Швеції» ЄСПЛ зазначено, що для забезпечення відповідності принципу верховенства права необхідне «існування у внутрішньому праві відповідних заходів захисту проти довільного втручання публічної влади у здійснення прав» [466].

Як засвідчує офіційне тлумачення принципу верховенства права КСУ, застосування його Верховним Судом України нормативне закріплення принципу верховенства права, його сутнісно-сміслове наповнення і значимість виводяться саме з природного права, що загалом відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку принципу верховенства права (І.Шевчук, М.Костицький, М.Братасюк, Б.Футей та ін..) [252; 453; 467; 468]. В науковій літературі підставно стверджується, що реальне послідовне втілення в життя принципу верховенства права можливе тільки за умов наявності авторитетної, незалежної та неупередженої судової влади, якій має належати центральне місце у захисті права [53; 453; 468].

Ефективність правозахисної діяльності саме *засобом застосування принципу верховенства права* покликано забезпечити якнайповніше використання стандартів судочинства, які є складовою міжнародних стандартів прав людини. Ці стандарти в значній мірі змістовно співпадають зі змістовним наповненням мегапринципу верховенства права, їх зміст і є засобами та вимогами верховенства права. Їх можна трактувати як систему правових принципів, норм, процедур та правових звичаїв, що встановлюють обов'язковий (мінімальний) рівень гарантованості прав особи в судовому процесі та способи реалізації таких прав. Для сучасного українського соціуму для подолання тотального порушення прав

людини необхідним є формування незалежної судової системи, нормативної бази регулювання судочинства відповідно до вимог стандартів права та волі судової влади їх реалізовувати.

В механізмі захисту прав людини міжнародно-правові гарантії є системою міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов та вимог, за допомогою яких здійснюють захист прав і свобод людини [469; 470; 471]. Проте аналіз судової практики показує, що суди у своїх рішеннях дуже нечасто звертаються до положень міжнародних актів з прав людини, посилення є формальними, а сама справа вирішується найперше відповідно до внутрішнього законодавства України, - наголошують науковці (І.Путрайс, Пільгун, І.Шевчук, С.Ляхівненко, Л.Москвич та ін..) [53; 471; 472; 473; 474].

Наукові джерела наголошують, що серед міжнародних стандартів діяльності судів особливе місце займають принципи авторитету суду, доступності судочинства, його своєчасності та ефективності, які визначені Системою стандартів і вимірювань успішності судів, яку було створено в США в 1987 р. Відповідно до цієї системи, доступність як стандарт діяльності суду передбачає публічність його діяльності, реальну можливість для людини звернутися до нього і бути почутою, право суб'єктам права бути присутніми в судовому процесі, брати участь у судових засіданнях, повагу до суб'єкта права з боку працівників суду, справедливий розмір судових зборів тощо. Принцип оперативності та своєчасності судової діяльності є вимогою дотримання строків здійснення процесуальних дій судом – розглядається справа в найкоротші строки без перевищення встановлених законодавцем строків її розгляду, - зазначають С.Головатий, В.Кампо та ін..[55; 66].

ЄКПЛ встановлює механізм міжнародного контролю в плані захисту прав людини, складовою якого є діяльність ЄСПЛ, що розглядає заяви будь-яких осіб, неурядових організацій або груп осіб про порушення положень Конвенції або Протоколів до неї. Загалом же, в контексті європейського правового простору чи не основною складовою системи захисту прав людини є Рада Європи, в її актах

гарантій-стандартів прав особи в судовому процесі особливе місце належить принципів авторитету суду [123; 143; 475].

Практика застосування Європейським судом із прав людини положень ЄКПЛ, є важливою для тлумачення Конвенції, уніфікованого застосування її норм державами-учасниками та істотно впливає на розвиток єдиних європейських стандартів [44; 360; 374; 469; 475]. Досвід національних судових систем теж цінний тим, що чинить власний вплив на розвиток стандартів права загалом та принципу верховенства права зокрема [55].

Що стосується правозахисної діяльності сучасної України, то специфіку застосування принципу верховенства права з урахуванням практики ЄСПЛ визначено, як відомо, Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [463]. Постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 31 травня 2006 р. № 784 [476] та інших нормативних актах. Нагадаємо, що у преамбулі до ЄКПЛ, відповідно до якої створений і функціонує Європейський Суд з прав людини, сказано, що «...уряди європейських держав /.../ є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права» [360], тобто, ЄСПЛ є явищем органічним для європейської спільноти.

Дослідники акцентують, що судова практика ЄСПЛ визначає істотні елементи та ознаки принципу верховенства права, яких необхідно непорушно дотримуватися і захищати спеціальним конвенційним механізмом. Вважається, що принцип верховенства права має кінцевою метою всебічну реалізацію прав і свобод людини засобом *реалізації вимог* до держави втілення у законодавство і правозастосування низки принципів природного права: соціальної справедливості, свободи, рівності, поваги до людської гідності тощо [462].

Для нашої правозахисної діяльності є новацією застосування вимог цього принцип, важливими є рішення ЄСПЛ з положеннями про верховенство права, про основні групи рішень, які виражають вимоги змісту цього принципу. До того

ж, в одному рішенні може міститися дві та більше складових верховенства права відповідно до їх розуміння судовою практикою ЄСПЛ [469].

На думку науковців, заслуговують на увагу наступні групи справ та рішень ЄСПЛ, які розкривають зміст, смисли та вимоги принципу верховенства права: 1) справи та рішення ЄСПЛ, що розкривають зміст, юридичне значення принципу верховенства права загалом; 2) рішення, які висвітлюють різні аспекти *вимоги доступності суду та принцип справедливого судового розгляду*; 3) рішення, що вказують на *вимоги щодо якості закону, у т. ч. щодо законного обмеження реалізації прав і свобод людини*; 4) важлива група - рішення, що встановлюють *межі дискреційних повноважень та вимоги щодо обмеження свавілля органів влади* як елемент верховенства права; 5) група рішень ЄСПЛ з *вимогою стосовно ефективного контролю реалізації прав і свобод людини, що гарантовані ЄКПЛ і сприяють реалізації принципу верховенства права* [469].

Зазначений перелік груп рішень ЄСПЛ не завершений, але він здатний бути для суддів путівником, інструментом при прийнятті судових рішень, розуміння найтиповіших моментів застосування верховенства права [469].

В першій групі рішень ЄС акцентовано на неприпустимості порушення країнами-учасницями Конвенції її положень. У справі «C.R. проти Великобританії» від 24 червня та 27 жовтня 1995 р. (англ. The Case of C.R. v. the United Kingdom) наголошується, що країни-учасниці Конвенції мають забезпечити «ефективні гарантії захисту від свавільного переслідування, обвинувачення та покарання» - зміст верховенства права, його суть спрямовані проти будь-якого свавілля стосовно людини. В цій справі зазначено, що «гарантія, визначена у ст. 7 Конвенції є важливим елементом принципу верховенства права, займає провідне місце в механізмі захисту прав людини, що створений Конвенцією, як це підкреслено в статті 15, у період війни або іншої суспільної небезпеки, порушення принципу верховенства права є недопустимим» [477]. Отже, ЄСПЛ забороняє недотримання принципу верховенства права навіть в екстремальних умовах.

Ще один приклад - справа «S.W. проти Великобританії» від 24 червня та 27 жовтня 1995 р. (англ. «The Case of S.W. v. the United Kingdom») де зазначено, що «відповідно до ст. 15 Конвенції, ніякий відступ від неї неприпустимий навіть у період війни або іншого надзвичайного стану» [477].

В наступній групі рішень ЄС розглядається: принцип доступності суду, право на справедливий суд, вимогу виконання судового рішення як невід'ємну частину судового процесу (за змістом ст. 6 ЄКПЛ (Рішення ЄСПЛ у Справі «Хорнсбі проти Греції») (Hornsby v. Greece) від 19 березня 1997 р. [477]. Право на справедливий суд, що гарантоване § 1 ст. 6 Конвенції, ЄС пропонує трактувати верховенство права як спільну цінність та спадщину держав-учасниць, що закріплено в преамбулі Конвенції. Особливо варто наголосити на спільних цінностях, які стверджуються і захищаються членами ЄС, і з поміж них такі цінності як справедливість та відкритість суду. В цій же групі рішень ЄС розвивається така вимога як *принцип правової визначеності*, який забороняє ставити під сумнів остаточні судові рішення (справа ЄСПЛ «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania) [ВП], №28342/95, п. 61, ECHR1999-VII). Переглядати остаточне судове рішення, що вступило в силу, не дано нікому, щоб повторно розглянути та винести якесь нове рішення у справі [478]. Відступити від цієї вимоги допустимо лише при зумовленості обставинами дуже істотного та неспростовного характеру. Суди вищої інстанції з їх наглядовими повноваженнями мають виправляти допущені судові помилки, але ні в якому випадку не підміняти касаційні інстанції[469].

Ще в одній групі рішень ЄС називає складовою змісту верховенства права *якість закону* як його відповідність принципів передбачуваності, який означає, що «формулювання закону повинні бути достатньо ясними та зрозумілими, щоб надати громадянам необхідну інформацію щодо обставин та умов, за яких публічну владу уповноважено до прихованого та потенційно небезпечного втручання в здійснення прав особи» («Крюслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р. (The Case of Kruslin v. France) [479]. Якість закону це точні формулювання, чіткі і детальні правила, гарантії у національному законодавстві, «відсутність

«хитрощів» і провокацій», дотримання конфіденційності відносин між підозрюваним та його адвокатом (зокрема, у кримінальних справах) [66; 116; 128; 469].

У зазначеній вище справі зроблено висновок, що «заявникові не було гарантовано мінімальний ступінь захисту, на який мають право громадяни за умов верховенства права в демократичному суспільстві». Якість закону стосується затримання осіб, їх арешту та позбавлення волі, - ці дії мають здійснюватися «відповідно до процедури, визначеної законом», які відповідно до ст. 5-1, «повинні мати законне підґрунтя в національному праві», аналогічно, як і визначення «у відповідності до закону» та «передбачено законом» у наступних частинах статей 8-11, адже вони також стосуються якості закону» (справа «Амуур проти Франції» від 24 січня, 22 лютого та 20 травня

1996 р. (The Case of Amuur v. France) [477].

Принцип верховенства права передбачає, що мають бути законодавчо закріплені межі дискреційних повноважень органів публічної влади-це сприятиме захисту від її свавілля – наступна група рішень суду присвячена цій вимозі верховенства права. Ст. 5 п. 3 ЄСПЛ наголошує: «Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту с пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного терміну чи на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання» [360]. Судовий контроль за втручанням органів виконавчої влади – невід’ємний елемент верховенства права. У рішенні ЄС по справі «Оллсон проти Швеції» зазначена необхідність «існування у внутрішньому праві відповідних заходів захисту проти довільного втручання публічної влади у здійснення прав» [466]. Для нинішньої України, де порушення прав людини з боку публічної влади є чи не нормою, це рішення є особливо значимим.

Наступна група рішень ЄС пов’язана із попередньою - вона акцентує на проблемі закріплених законодавчо судових контрольних процедур, які мають

містити механізми запобігання свавілля органів виконавчої влади в реалізації та захисті прав людини. У рішенні по справі «Грютер проти Нідерландів» зазначено, що судова влада надає найкращі гарантії незалежності, об'єктивності та дотримання відповідної процедури. У рішенні в справі «Сілвер та інші проти Об'єднаного Королівства» підкреслено, що «у законі, який залишає свободу розсуду, повинні бути визначені його межі» [477], що має сприяти об'єктивності та справедливості суду. Як бачимо, рішення Суду розвивають верховенство права як метод, поза яким справедливий суд буде сумнівним.

Вимогою верховенства права є закріплене право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, включаючи порушення, здійснювані офіційними особами, і його, відповідно до ст. 13 Конвенції, має будь-хто, чиї права та свободи, що закріплені в ЄКПЛ, порушуються [360]. Цим органом захисту, може бути будь-який орган, що забезпечить ефективні правозахисні засоби.

Наявність суб'єктивного права особи на судовий захист, що безпосередньо закріплено в ч. 3 ст. 8, ч. 1 ст. 55 Конституції України, є необхідною правовою передумовою забезпечення доступу до суду. Інша важлива *правова передумова доступного суду* - нормативне закріплення реальної рівності громадян у праві, суть якого у відсутності всіляких обмежень для суб'єкта права за будь-якими ознаками при зверненні до суду, однакові процесуальні права, застосування до них одних і тих же норм матеріального права, одні і ті ж правила судочинства. Принцип рівного доступу до суду поширюється на громадян України, іноземців, осіб без громадянства, за винятками, встановленими Конституцією, законами або міжнародними договорами України. Принцип доступності до суду як вимога верховенства права передбачає можливість звернення суб'єкта права за захистом до суду, знання своїх прав в судовому процесі, хоча на практиці українські судді це право подекуди порушують. Відповідно до цього принципу суб'єкти права мають ознайомитися із матеріалами справи, зняти копії, прослуховувати звукозапис процесу [66; 480].

Принцип ефективності правових засобів є вимогою застосування в правозахисній діяльності чіткого процесуального законодавства, увідповідненого критерію правової визначеності [481], чітка юрисдикція суду, строки подання скарги проти адмінакту, оскільки неправове процесуальне законодавство порушить право людини на захист із-за відхилення її заяви, а, отже, реальний доступ до суду в такому випадку буде неможливий [482].

Справедливий суд має бути створений відповідно до ст. 6 Конвенції на засадах правового закону, тоді він буде гарантом захисту прав людини. Він вирішує справи на основі принципу верховенства права у межах повноважень за встановленою процедурою [483]. Суд (трибунал) працює неупереджено, відповідно до вимоги незалежності; строків здійснення повноважень його членами; процедурно реалізовує гарантії, які встановлюються ст. 6 ЄКПЛ [482].

Розумність строків судочинства є змістом вимоги *ефективного правового засобу*, яким є *судовий розгляд*. Стандарти "розумного строку" – складний концепт, їх закріплено п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. При *розгляді справи упродовж розумного строку* враховуються її особливості: складність, поведінка сторін і поведінка державних органів (суду), важливість справи для заявника (див. рішення суду у справі *Krasnoshapka v. Ukraine*, no. 23786/02, § 51, від 30.11.2006), можливість більш тривалого строку розгляду [407]. Продовження державою строків розгляду понад ті, які можна трактувати як розумні, є неприпустимим, інакше знівельюються цінність та смисл права. Завантаженість середньостатистичного українського судді, особливо у судах першої інстанції, є непомірно великою, що, звісно, негативно впливає на якість їх роботи [111; 484]. Перевищення розумних строків, відповідно до ст. 6 ЄКПЛ, стосується і строків виконання судового рішення [485].

Судочинство відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України містять деякі упущення й недоліки. Логіка судового процесу має прискорювати, а не затягувати його, тому необхідно вилучити із процесуальних кодексів вимоги про виготовлення, якщо це не є необхідним, ухвал у вигляді окремих процесуальних документів і замінити

останні технологічними формулярами [486]. Законом України "Про судоустрій та статус суддів" від 7 липня 2010 р., із змінами від 10.11.2015р. [487] передбачено скорочення окремих процесуальних строків, актуальним нині є введення інституту медіації, який довів свою ефективність в європейських та особливо американській правових системах. Відповідно до Загальних принципів Європейської хартії про статус суддів, прийнятою Радою Європи в 1998 р., кожного судді стосуються вимоги незалежності, неупередженості та компетентності стосовно предмета спору.

Отже, зміст концепту «верховенства права» Євросуд розкрив через низку ознак у рішеннях по конкретних справах. До змістовних характеристик цього явища ним відноситься найперше, пріоритетність прав людини стосовно діяльності держави, їх визначальна роль стосовно неї, поширення цього принципу на діяльність усіх без винятку органів держави, усієї публічної влади. Як слушно зазначає М. Козюбра, фундаментальні права та свободи – «...це той бар'єр, який у державі, що претендує іменуватися демократичною і правовою, не може бути подолано на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою владою» [40, с. 48].

ЄСПЛ визначив уже чи не півтора десятка наступних ознак-вимог верховенства права як методу ефективного правового захисту: вимогу правової певності (legalcertainty) становища особи у визначеній ситуації; притягнення особи до юридичної відповідальності лише через справедливий суд [488]; протиправність затримання особи на невизначений і непередбачуваний час поза законом чи судом; принцип довіри до суду та авторитетності його як гаранта справедливого розсуду; справедлива процесуально-правова процедура [489]; вимога чіткого законодавчого визначення обсягу будь-якого правового розсуду й способу його здійснення; вимога судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини; принцип невтручання законодавчої влади у відправлення правосуддя; вимога безумовного визнання судового рішення і підпорядкованість йому усіх органів держави та посадовців; вимога нескасування рішення нижчого суду судом вищої інстанції, якщо воно ще не набрало чинності; вимога визнання

остаточності судового рішення, яке набрало чинності; світський характер державної влади; забезпечення державою, швидкого й ефективного розслідування справи її органами, «аби підтримувати громадську довіру у дотриманні ними верховенства права» [143; 490; 491].

Дослідники наголошують, що принцип верховенства права має сенс лише при трактуванні права не просто як сукупності державних норм, а як соціальний феномен, глибоко корінений в культурі, духовних традиціях та ментальності народу (С.Головатий, А.Дайсі, М.Козюбра, М.Патей-Братасюк; С.Андрощук, І.Путраймс, А.Пухтецька, С.Шевчук та ін..) [39; 40; 48; 471; 472]. Джон Нортон Мур зазначає, що суть верховенства права означає наступне: уряд є підконтрольним народowi та існує для нього; це поділ влади та принципи взаємозв'язку між її гілками; представницька демократія, процедурні й істотні обмеження щодо урядових дій, спрямованих проти окремих осіб (захист особистої свободи та особистої гідності); обмежений уряд і федералізм; незалежний і неупереджений розгляд судом як центральним механізмом втілення конституційних законів у життя [15, с. 109].

Нині виникає проблема належної реалізації стандартів права шляхом реалізації закріплених законодавчо правових принципів та прав особи у правозастосовчій діяльності не лише судових органів, але й органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо застосування стандартів судового розгляду, відкритим, здійсненим в межах розумного строку, незалежним, безстороннім і встановленим законом судом [492; 493].

Сила держави законна лише тоді, коли вона застосовується у строгій відповідності із правом, цілковито підпорядкована і служить йому [494]. Якісний, легітимний закон покликаний охороняти людину, її права і свободи. Мета судової влади сприяти захисту прав і свобод людини засобом справедливого вирішення спорів, утвердження принципу верховенства права. Суд - це гарант забезпечення цього принципу у разі його порушення. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про суд та статус суддів», суд на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини. Ще раз

підкреслимо, що верховенство права – це система суспільного та державного устрою, де саме право створює систему правовідносин, (що дуже важливо для сучасної України!), за якої максимально усуваються і мінімізуються підстави для свавілля чиновників, - вони можуть робити тільки те і так, що і як передбачає правовий закон [491; 495; 496].

На жаль, в нинішній Україні авторитет суду дуже невисокий із-за залежності від політиків та бізнесу, а, отже, захищеність ним прав людини бути надійною не може, реалізація принципу верховенства права є частковою.

Закон України «Про застосування практики Європейського Суду» від 23.01.2006 року наголошує, що: «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини» [404]. Але поки що рішення ЄСПЛ нечасто стають засадами прийняття рішень судів загальної юрисдикції та й Конституційного Суду України, які використовують їх фрагментарно, а то й взагалі до них не звертаються [53; 379; 453].

«Суддя стоїть на сторожі права навіть проти законів», – писав С. Дністрянський, поч.. ХХ століття [497, с. 234]. Суд стає активним захисником прав та свобод людини, навіть від закону, що заперечує права людини, саме завдяки доктрині верховенства права,- наголошує В. Кампо [59]. Дослідники вважають, що українські суди загальної юрисдикції впроваджують доктрину верховенства права фрагментарно, насамперед, із-за прагнення уникнути непорозумінь із законодавчою владою. А із-за дефіциту верховенства права держава стає неправовою і неефективною. Низка авторів вказують на те, що українські судді і далі ототожнюють принципи верховенства права та верховенства закону, і визначальним принципом у правозахисній діяльності залишається принцип верховенства закону, хоча він не є конституційним. Українські судді можуть звертатися до доктрини верховенства права лише тоді, коли норми законів не забезпечують справедливого вирішення справи [496]. Доктрина верховенства права має застосовуватися систематично при вирішенні будь-яких справ. Прецедентне право, керуючись верховенством права, що закріплене відповідними Кодексами, можуть творити адміністративні та

господарські суди, але поки що вони віддають перевагу недосконалому законодавству [462]. КСУ відступив від легістської доктрини і з позицій верховенства права виступив у Рішенні у справі про охоронюваний законом інтерес, де зазначено, що «види й зміст охоронюваних законом інтересів, що знаходяться в логічно-смісловому зв'язку з поняттям права, як правило, не визначаються в статтях закону, а тому фактично є правоохоронюваними» [498]. Отже, Суд визначив загальний принцип права про забезпечення захисту інтересів особи, що прямо не закріплені нормами державного права.

Складовою доктрини верховенства права є принцип конституційності. КСУ зазначив, що конституційні норми, які закріплюють фундаментальні засади суспільного та державного життя, стосуються усіх сфер державної діяльності, законотворчого процесу та правозастосування. Це загальний принцип права, який теж може виступати як правова презумпція.

Досліджуючи загрози принципу верховенства права в нинішній Україні, дослідники серед них називають неналежне нормативне закріплення та офіційне тлумачення його. В. Авер'янов, С. Головатий, А. Заєць, М. Козюбра, О. Петришин, П. Рабінович та ін.. сходяться на позиції, що верховенство права прочитується лише в контексті розрізнення права та закону, лише при умові звернення до природно-правового типу праворозуміння. Верховенство права відображає визнання і пріоритет людини та її прав у суспільстві, первинність їх стосовно діяльності публічної влади.

Ще одна загроза для реалізації верховенства права в нинішній Україні пов'язана з процедурами прийняття правових актів. Порушення демократичної процедури прийняття правового акту неминуче заперечуватиме верховенство права. Ю. Габермас писав наступне: «сучасний правовий устрій може бути легітимним, тільки якщо він базується на ідеї самовизначення: громадяни завжди мають бути здатними вважати себе творцями закону, об'єктом дії якого вони є. /.../Демократичне походження /.../ робить закон справедливим. Справедливість закону гарантується окремою процедурою його створення і набуття ним чинності» [303, с. 115].

Загрожує принципу верховенства права в Україні, на думку науковців, порушення конституційної законності, що проявляються і у відкритих формах і в латентних. Деюридизація конституційної реформи стала в Україні традицією, що починалася з прийняття Конституційного договору 8 червня 1995 р. і була продовжена в наступні десятиліття. Згаданим договором було зупинено більшу частину норм чинної Конституції України всупереч процедурі внесення змін до неї. Влада постійно намагається поставити народ як суб'єкта здійснення публічної влади поза дією принципів конституційності та верховенства права. Відомо, що зміни до Конституції 2004 та 2010 років та й пізніші з народом ніхто не узгоджував [500]. В умовах замкнутості, непрозорості, громадської не контрольованості судової влади, непрофесійності й корумпованості значної частини суддівського корпусу, що нині має місце в Україні, ця небезпека стає тим більш реальною.

Україна – країна політичного та соціально-економічного монополізму. Особливо тривожною є монополізація влади, яка зумовлює некомпетентність та аморальність її носіїв, в т.ч. і суддівського корпусу. Верховенство права залишиться декларацією в суспільстві, в якому морально-етичне підґрунтя суспільного життя перебуває в кризовому стані, де типовим явищем є непрофесійність й корумпованість значної частини суддівського корпусу, небезпека для прав людини стає тим більш реальною [448; 501].

Верховенство права залишиться декларацією в суспільстві, в якому морально-етичне підґрунтя суспільного життя перебуває в кризовому стані, де представники громадянського суспільства не готові жити в праві, де влада працює на вузько-корпоративні цілі. Підтримуємо тих науковців, які вважають, що аморальну владу неспроможні ввести у правове русло навіть суперважливі принципи – вимоги верховенства права, конституційності, поділу влади, законності тощо, їх же реалізують люди. Але, коли ці людини живуть поза вимогами духовно-морального виміру, тоді неписані негативні правила і традиції, які склалися практично в усіх сферах суспільного життя, часто виявляються сильнішими за гуманізм законів [113; 181; 448].

Науковці слушно наголошують, що розсуд створює для суду передумови гнучкості при прийнятті рішення по справі, але при цьому він має дотриматися принципу верховенства права, який передбачає зв'язаність держави правами людини [43; 48; 53; 62], застосування звичаїв, традицій, норм моралі та принципів справедливості, розумності, добросовісності тощо у правовому регулюванні [100; 151; 502], розрізнення закону та права [1]. Справедливе застосування норм права це найперше *недискримінаційний підхід, неупередженість, безсторонність*, що вимагає розгляду справи, не зважаючи на особу. Це – стрижень будь-якого судочинства. Справедливе суд передбачає: будь-яке судове рішення має змістовно відображати ідею права як справедливості, справедливо визначити права та обов'язки фігурантів справи; судова ухвала має відновити порушену справедливість; процедурна справедливість полягає у дотриманні процесуальних вимог [59].

З позицій юснатуралістичного підходу відповідно до принципу верховенства права суд може діяти всупереч закону, що є неприпустимим з позицій легістської парадигми, і відновити справедливість, порушену при прийнятті нормативно-правового акта. *Суддя, працюючи неупереджено, має бути підкореним лише праву, що не тотожне закону. Право на справедливий судовий розгляд* (див. рішення Суду у справі Sokurenko and Strygun v. Ukraine, no. 29458/04, § 23, від 20.07.2006) включає право на доступ до правосуддя в широкому розумінні (див. рішення Суду у справі Tserkva Sela Sosulivka v. Ukraine, no. 37878/02, §§ 50 і 53, від 28.02.2008).

Р. Циппеліус, обмірковуючи правозахисну діяльність судді, який застосовує принцип верховенства права як керівництво до дії, слушно наголошує, що «...правосуддя добудовує право шляхом уточнення, доповнення або виправлення помилок закону: воно уточнює закон, визначаючи і опрацьовуючи можливі альтернативи його тлумачення і обирає найвдалішу з них ... Правосуддя доповнює закон, «домірковуючи» його ідеї – зокрема за допомогою правила однакового поведіння там, де не вистачає того чи іншого правила, тієї чи іншої норми /.../ виправляє його там, де закон веде до несправедливих або безглузвих результатів»

[204, с. 116-117]. Суддя повинен відчувати зміст закону, прожити його особисто, оцінити відповідно до конкретного випадку, переконатися у правильності застосування норми задля досягнення справедливого рішення. Р. Циппеліус акцентує: «Власне обставиною, яка легітимізує добудову права, є його (права) спрямованість на забезпечення справедливості» [204, с. 123]. Тому і необхідне «підпорядкування не лише закону, а й праву. У цьому розумінні «право» є формою буття цінностей, добутих із загальноновизнаних, схвалених в суспільній правосвідомості норм, звичаїв і правил, ці цінності складають «основоположні уявлення суспільства про справедливість» [204, с. 116-117].

З цих же міркувань Д. Корнелл підкреслює важливість загальнолюдських цінностей при прийнятті судового рішення: «ми не можемо діяти без апеляції до Добра, коли ми інтерпретуємо юридичні речення» [503, с. 150]. Вона правильно вважає, що «юридична інтерпретація завжди здійснюється через апеляцію до ідеалу, і ця апеляція не може бути обмежена створенням допустимого стандартного значення» [503, с. 170]. Як бачимо, ця дослідниця вбачає зв'язок права з ідеалом, яким і є загальнолюдська цінність. Закон не може бути багатшим і глибшим від фундаментальних засад життя. Він всього лише схема, яка може бути дуже віддалена від життєвої конкретики, тому справедливо наголошується, що це «лише своєрідний символ для орієнтування суду під час праворозуміння» [63]. Відповідна організація судової системи, доступність правосуддя, незалежність, безсторонність та професійність суддів, справедлива судова процедура забезпечують ефективність судового захисту [55; 63; 461; 499].

Суб'єктам правозахисної діяльності необхідний сучасний правовий світогляд, який є основою правозахисної діяльності. Українцям загалом необхідний природно-правовий гуманізм як основа правосвідомості, яка має замінити законосвідомість, що так міцно зберігає свої позиції донині, особливо

в середовищі держслужбовців. Науковці зазначають, що до того часу, доки принцип державоцентризму, якому властивий пріоритет обов'язків особи перед її правами в державі, пріоритет самої держави з її волею перед людиною, на відміну від європейської правосвідомості, в основі якої лежать гуманістичні цінності,

стверджувані природно-правовим підходом до права, лежатиме в основі правозахисної діяльності, вона не зможе бути *правозахисною* в сучасному розумінні. Звідси і нерозрізнення на доктринальному рівні багатьма юристами верховенства права і верховенства закону [504]. Тобто, ефективність захисту права безпосередньо залежить від гуманізму правового мислення.

Проте, у практичній державно-владній діяльності сучасне правове мислення не гарантує реалізації верховенства права у повному обсязі. Перешкоду цьому створюють тип та якість самої державної влади, яка не готова до реформування країни, в т.ч. правового, конкуренція окремих приватних інтересів у суспільстві та державі в цілому, незрілість української політичної системи, слабкість громадянського суспільства тощо.

Отже, проблема застосування та ствердження принципу верховенства права у судовій сфері має комплексний характер і може бути вирішена тільки шляхом реформування різних сфер українського життя і найперше глибинної судово-правової реформи в Україні, здійснення якої залежить від реалізації принципу народовладдя. Здійснити в Україні принцип народовладдя зможе лише розвинене громадянське суспільство, якого нині поки що немає.

На наш погляд, правозахисна політика сучасної України має бути спрямована на створення гуманістичної доктрини та системи захисту прав людини, яка має бути такою *за суттю*, а не лише за зовнішньою формою, як це спостерігається сьогодні. На жаль, в Україні досьогодні існує правова система, яка за зовнішньою формою нагадує правове явище: є законодавство, суди і судочинство, прокуратура, міліція, уповноважений ВРУ з прав людини тощо, проте права в країні обмаль, порушення прав людини стали типовим явищем, тому її віднести до правових просто не було підстав. Те ж саме за аналогією стосується і системи захисту прав людини, яка є складовою правової системи: сукупність елементів, що її складають, наявна, але чому ж тоді такий критичний стан із правами людини в Україні? – Очевидно, справа не лише у зовнішній формі цих елементів та системи захисту загалом. Проблема значно глибша: *вони за*

суттю не наповнені правом, діяльність суб'єктів правового захисту не є достатньо гуманістичною.

Вирішення зазначеної проблеми передбачає: формування розвиненого чисельного громадянського суспільства, яке стане суб'єктом ствердження реального народовладдя, відновлення республіканізму, наповнення його реальним змістом; зміну законницької псевдоправової доктрини захисту прав людини на гуманістичну; визнання державною владою природних прав людини як реально діючого закону, який обмежує діяльність цієї влади; ствердження контролю народу за діяльністю органів влади та посадових осіб; ствердження незалежного правосуддя; поширення в суспільстві гуманістичного світогляду, провідною ідеєю якого стала б ідея державної влади як найманого працівника народу, відновлення і посилення ролі і значимості в суспільному розвитку природно-правових регуляторів суспільного життя тощо.

3.4. Громадянське суспільство як суб'єкт правозахисної діяльності

Разом із здобуттям Україною незалежності наша країна отримала реальний шанс створити міцне громадянське суспільство, яке становило б конструктивну протизавагу державному тиску і сприяло б самореалізації людини.

Сучасний зміст поняття громадянського суспільства формувався і набував нових значень упродовж віків, беручи свій початок ще у період античності. У XVIII ст. під впливом Просвітництва парадигма свободи, приватної власності і демократії стає суспільним ідеалом, втілюючись в ідею громадянського суспільства. Т. Гоббс вважав, що становище людини «за межами громадянського суспільства, яке можна назвати природнім станом, не може бути нічим іншим, як війною всіх проти всіх» [505], і тому люди схильні об'єднуватися і співіснувати у межах одного громадянського суспільства. Дж. Локк [506] вважав, що суспільство виникає до держави і є природним утворенням, а держава – штучним. Він проголосив примат інтересів особи над державою, і обґрунтував право людей на опір державі у випадку, якщо держава порушує права громадян. Т. Пейн також

уважав природною необхідністю існування громадянського суспільства. Роль уряду в житті людей Т. Пейн вважав переоціненою, оскільки більшість своїх проблем громадянське суспільство здатне вирішувати самостійно: «що досконаліша цивілізація, то менше вона потребує уряду, тому що вона сама регулює більшість своїх справ та сама визначає своє життя» [274]. Громадянським суспільством Г. Гегель вважав об'єднання незалежних приватних осіб з їх потребами, поділом праці, їх правові установи і зовнішній порядок. Основою його філософ називав приватну власність, а невід'ємними рисами вважав свободу та рівність.

В роботі А. Токвіля «Демократія в Америці» вперше було встановлено тісний зв'язок і тотожність демократії та громадянського суспільства. Саме в цих організаціях громадяни можуть набувати досвіду самоорганізації і свободи. За Токвілем, громадянське суспільство і держава не повинні протиставлятися, а взаємодоповнювати один одного. На думку В. Чушенка, «Основою суспільства є людина. /.../ зародження та розвиток суспільства є, по суті, перетворення соціально–природних начал особи в елементи суспільної дійсності. Для вираження, реалізації, захисту своїх прав люди, їх окремі групи об'єднуються» – відзначає В. Чушенко [507].

Важливими чинниками становлення громадянського суспільства є правосвідомість та правова культура. Поняття правова культура зазвичай вживається у двох значеннях: правова культура особистості і правова культура суспільства. У справі захисту прав людини ці поняття є взаємозалежними.

Правова активність для реалізації і захисту прав людини має дуже важливе значення, адже в сучасних умовах недостатньо лише знати свої права і обов'язки, потрібно ще й вміти їх відстоювати і захищати. У державах з демократичним режимом активність членів суспільства у реалізації своїх прав і свобод є необхідною умовою правового розвитку, вона заохочується і цінується, у тоталітарних суспільствах бажаною є людина- конформіст, маріонетка, пасивна участь якої зрештою зумовлює суспільну і правову деградацію. Її тоталітарне минуле, так званий «вірус насильства», що прижився в нашому народі,

зумовлюють правову пасивність сучасних українців, невміння і небажання відстоювати свої права і свободи людини і громадянина. До українців поволи приходить усвідомлення того, що відповідальність за побудову і зміцнення правової держави залежить від кожного. На жаль, українське суспільство ще не позбулось остаточно державоцентристських стереотипів мислення. У взаємовідносинах людини і держави пріоритет не належить людині. Не налагоджено ефективного діалогу органів державної влади із суспільством в особі його громадських об'єднань та неурядових правозахисних організацій.

Зрозуміло, що за таких умов права людини в Україні все ще не сприймаються як засіб обмеження влади держави. В розумінні більшості громадян досі переважає визначення прав людини як певних особистих можливостей, наданих державою. Надто повільно усвідомлюються громадянами України свої права як вимоги, претензії до держави в особі її владних органів щодо забезпечення і захисту цих можливостей. Цьому сприяють економічно–політична ситуація, тотальна корумпованість влади. Сподівання на суспільну ініціативу щодо захисту прав і свобод не дуже підставні. Як відомо, крайня бідність робить людину настільки ж мало залежною від зовнішніх чинників, як і багатство. Нашому народові треба подолати ті проблеми, які стали причиною кризового стану суспільства: зневіру, розчарування у демократичних перетвореннях, зниження рівня довіри громадян до держави та її інститутів, заперечення правових цінностей тощо.

В області захисту прав людини в Україні спостерігається низька правова обізнаність. Значна частина людей не знає, куди звертатись у випадку порушення їхніх прав, вони недостатньо знають міжнародно–правові акти з прав людини та національне законодавство у сфері захисту прав. Вдосконалення правової освіти населення передбачає здійснення заходів, спрямованих на здобуття громадянами необхідних знань, щодо реалізації та захисту їх прав. І хоча процес вивчення прав людини в деяких школах України почався ще в 90–х роках, ефекту від цього суспільство не відчувало.

Становлення громадянського суспільства є головною умовою переходу від тоталітаризму до правової держави. Ніхто і ніщо не налагодять життя в державі і не змінять людей, які самі не прагнуть змін. Економічно і юридично вільний індивід, що сам себе стверджує у світі, вільно розвиває своє творче начало, реалізує моральні цінності – це основа громадянського суспільства і основа правової держави. Вільна людина сприймає державу як інструмент. М.Фрідман слушно акцентує, що вона не готова сліпо підкорятися державі як божеству чи пану. Для вільної людини її держава є «сукупністю індивідуумів, які її складають, а не якоюсь вищою інстанцією» [508, с. 23]. Вільну людину передусім цікавить, що вона може зробити за допомогою держави для того, щоб мати змогу максимально задовольнити свої потреби.

Нині ми уже можемо говорити про наявність в Україні громадянського суспільства як соціального феномену. Проте, однією з основних проблем його функціонування є передусім стихійність, нестабільність правової та політичної активності, що в значній мірі зумовлена посттоталітарним синдромом суспільства. З цього приводу В.Речицький зауважує: «в тоталітарних країнах спонтанна політична активність громадянського суспільства носить маргінальний характер і, в цілому, стагнує, а конституції є не більш, ніж декоративною правовою оболонкою порядку» [509], оскільки тоталітаризм базується на презумпції монополії державної істини в політиці щодо усіх сфер життя. Політична активність громадянського суспільства зумовлена його пріоритетами (свободою, динамізмом, терпимістю) спрямована на вільну ініціативу і плюралізм.

Стрижневою ідеєю тоталітарного трактування права є примат держави над людиною. Громадянам відводиться принизлива роль гвинтика у злагодженому державному механізмі. Будь-які прояви правової свідомості і культури придушуються, оскільки їх розвиток може породити вільнодумство, а головною чеснотою людини є її законницька поведінка. Усі індивідуальні моральні цінності нівелюються, вважаються непотрібним пережитком минулого. По суті, держава позбавляє людину права навіть вільно мислити, а отже – втручається у

найсокровенніше - приватну сферу громадянина, яка повинна належати винятково самій людині. Тоталітарна влада маніпулює людьми методом панування та насильства.

В. Лапаєва слушно зауважує, що для позитивістів людина значима не як носій якоїсь метафізичної сутності, яка і зумовлює її правову природу, а лише як реально діючий суб'єкт, чия поведінка обумовлена веліннями публічної влади, або фактичними соціальними нормами. Саме заперечення позитивізмом метафізичної сутності людини і обумовлює довільне нормативне регулювання, що назване «правом». Людина тут мислиться значимою не сама по собі як носій самоцінної метафізичної сутності, а лише як громадянин держави, член товариства тощо [510, с. 35].

Громадянське суспільство неможливе в умовах відсутності усвідомлення кожною людиною своєї самоцінності, бо воно є суспільством зрілих особистостей: людей, які вимагають від держави реалізації своїх прав, реагують на найменші спроби їх порушення і таким чином унеможлиблюють правове свавілля. Цінність громадянського суспільства у здатності людей мислити автономно і самостійно пропонувати вирішення суспільних проблем [510].

В легістській парадигмі недоречно говорити про права людини як її претензії і вимоги до держави – коло її обов'язків перед державою значно ширше, аніж прав. Натомість держава бере на себе роль «благодійниці» і опікуна по відношенню до людини; виховує своїх зацькованих громадян методом обмежень і примусу. Є. Замятін у своїй антиутопії «Ми» показав, як Герой цього роману у певний момент доходить до усвідомлення, що «...джерело права – сила, право – функція від сили. І ось – дві шальки: на одній – грам, на іншій – тонна, на одній – «я», на іншій – «Ми», Єдина Держава. Чи не ясно: допускати, що у «я» можуть бути якісь «права» по відношенню до Держави, і допускати, що грам може врівноважити тонну, – це абсолютно одне і те ж. Звідси – розподіл: тонні – права, граму – обов'язки; і природній шлях від нікчемності до величі: забути, що ти – грам і відчути себе мільйонною часткою тонни...» [511, с. 115].

Зневага до прав та свобод людини з боку владних інститутів та систематичне їх порушення супроводжуються такими негативними явищами суспільного життя, як деформацією правосвідомості та низьким рівнем громадянського самоусвідомлення, і з часом стають причиною антропологічної кризи.

Громадянське суспільство – основа демократії та правовладдя. Сьогодні для України проблема формування громадянського суспільства є першочерговою. Інтеграція України у Європейську спільноту вимагає наявності розвинутих інститутів громадянського суспільства. Побудова основних структур громадянського суспільства є важливою у контексті взаємодії суспільства і держави, ці явища хоч і самостійні, але взаємопов'язані і взаємозалежні. Вище зазначалося, що метою громадянського суспільства як суб'єкта правового розвитку є якнайповніша реалізація прав та свобод кожного його представника. Звідси випливає, що захист прав людини – це іманентна, до того ж, програмна функція громадянського суспільства. Кожна структурна одиниця громадянського суспільства: сім'я, школа, церковна громада, партія, громадські організації та рухи різного штибу тощо можуть виконувати цю функцію в більшій чи меншій мірі.

Зокрема, громадські об'єднання можуть займатися правозахисною діяльністю доволі активно. Науковці зазначають, що «громадські організації більш конструктивно, ніж державні органи, вирішують місцеві конфлікти, краще аналізують загальні й особливі риси громади, більш ініціативні та сприятливі до змін. Громадські організації мають більшу довіру і допомогу з боку місцевих жителів» [512, с. 123]. Особливо важливим є те, що громадяни, залучені до правозахисної діяльності, стають свідомими своєї причетності до спільної справи - захисту прав людини, ствердження правопорядку, побудови правової держави тощо. Ці громадяни стають опорою демократії, суб'єктами ствердження її цінностей, активними учасниками громадського життя загалом, вони складають ядро громадянського суспільства [419; 512; 513; 514].

За результатами опитування (див.Додаток Б), понад 63% респондентів переконані, що громадянське суспільство реально здатне захищати права людини. Водночас, досить велика частина анкетованих (13% студентів юридичного факультету і 26% представників місцевого самоврядування) вважають, що громадянське суспільство в Україні ще досі не створене.

Нині українці прагнуть реалізувати євроінтеграцію. Весь гуманістичний потенціал ЄСПЛ спрямований на реалізацію та захист прав людини. Ст. 11 цього міжнародного акту закріпила право кожної людини на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами з метою захисту своїх інтересів [360]. Реалізація цих прав не може бути обмежена, за винятком тих обмежень, що «...встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [515]. Ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання» наголошує, що громадська організація це добровільне об'єднання громадян, яке створюється для *задоволення та захисту* своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних тощо спільних інтересів [516]. В суспільстві все більше визріває погляд на громадські організації як на важливого та необхідного суб'єкта розвитку новітнього українського соціуму. Волонтерський рух став потужним поштовхом розвитку громадянської активності на початку українсько-російської війни 2014 року. Громадські організації, як слушно наголошують науковці: виражають і представляють інтереси громадян; є зв'язуючою ланкою між громадянами та державою; зміцнюють комунікуючі зв'язки; здійснюють контрольну функцію за діяльністю державних органів та посадових осіб; розширюють інформаційні можливості соціуму тощо [512; 514; 515]. Не можемо не підтримати думку що «Громадянське суспільство може сприяти гуманізації державної політики, якісному перетворенню державної влади, оберненню її лицем до людини, що передбачає реалізацію прав і свобод людини і громадянина. Саме на основі цих засад має будуватися взаємодія громадянського суспільства і

держави» [515, с. 11]. Сприяти гуманізації державної політики, її якісній трансформації нині дуже важливо, проте, ця діяльність громадських утворень є поки що недостатньою, вона надто скромна і незначна.

Особливо значимою, як ми зазначали вище, має бути правозахисна функція громадянського суспільства і зокрема, громадських організацій. В них небагато поки що такого досвіду. Не забуваймо, що донедавна саме нормативне закріплення прав людини, а не їх захист, було на порядку денному в правовому просторі сучасної України. Держава Україна не розвивала цей напрям власної правової діяльності, продовжуючи традицію держави-попередниці, для якої захист прав людини ніколи не був пріоритетним. Не було налагоджено відчутного співробітництва у сфері захисту прав людини держави та правозахисних організацій, оскільки влада вважала цей напрям діяльності своєю монополією [418]. В.Мудрак з цього приводу наголошує, що «В Україні традиційно громадські організації у сфері захисту прав і свобод людини залежать від зарубіжних донорів і пов'язані більше з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, аніж із державними правозахисними інституціями» [514, с. 46]. І це, безумовно, є відчутною прогалиною в діяльності нашого громадянського суспільства, що має здійснювати правозахисну діяльність на власній основі, позбуватися залежності із-за кордону. Звісно, для цього потрібно налагоджувати тісніший діалог із державною владою, але доки вона залишатиметься олігархічною, навряд чи це буде можливим [419]. Ми підтримуємо позицію І.Кондратьєва, який, осмислюючи проблему порушення прав людини в сучасній Україні, вбачає витoki цієї проблеми в слабкості громадянського суспільства, слабкій підтримці його структур з боку держави: «Державницький (радше, *державоцентричний* – М.Б.) підхід проявляється навіть у виступах більшості українських політиків, котрі оперуючи категорією «держава Україна», нехтують поняттям «народ України», - пише справедливо цей автор. - А треба розвивати не державу, а суспільство» [298, с. 39]. Державу теж треба розвивати, але міцне громадянське суспільство як гарант захисту своїх прав

і свобод, звісно, захистить і Конституцію, і державу в разі потреби, такий досвід ми вже маємо.

Громадські організації, здійснюючи правозахисну функцію, виконують дуже велику роботу, інформуючи громадян про стан прав людини в державі, про їх порушення, про діяльність та бездіяльність державних правозахисних інституцій по їх захисту, беручи участь у судових процесах, моніторячи виконання судових рішень по різних категоріях справ, здійснюючи аналітичну роботу над законопроектами тощо. І цьому плані можна згадати роботу Української Гельсинської спілки, Харківської правозахисної групи, товариства «Меморіал», Української секції Міжнародних прав людини, Всеукраїнського комітету захисту дітей, Української асоціації «Міжнародна амністія», Українсько-Американського Бюро захисту прав людини, інформаційного агентства УНІАН, Freedom House в Україні, Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, Кримської правозахисної групи, Центру громадських свобод, Центру прав людини «Зміна» та багато ін.. Цікавими та потрібними є дослідження громадських активістів в рамках проектів «Прозоро», «Наші гроші», «Відкритий суд», руху «Чесно» тощо. Діяльність цих недержавних організацій підтримується різними структурами із 56 країн світу.

Громадянське суспільство, важливим напрямом своєї діяльності має вважати сприяння та участь у створенні дієвих ефективних механізмів захисту прав людини. Особливо важливою ділянкою роботи громадянського суспільства має бути сприяння та участь його представників у створенні незалежної судової влади. Хоча, це проблема, що носить комплексний характер, залежить від політичного чинника, від становлення українського народу як реального джерела влади, а України як реальної республіки загалом. Приєднуємося до думки М.Братасюк, що «проблема незалежного суду в Україні залежить безпосередньо від вирішення проблеми зі ствердженням в Україні зрілого громадянського суспільства, реального народовладдя, подолання народом кланово-олігархічної системи влади» [419, с. 14-16]. Звісно, в нинішніх умовах декларативного республіканізму, залежних від олігархату суду, прокуратури, правоохоронної

системи, інших державних інституцій, найважливішою функцією громадських організацій залишається інформаційна. Проте не менш важливою продовжує залишатися функція тиску громадянства на державні інституції з вимогою якісних трансформацій і їх самих, і суспільства. Цей тиск здійснюється через висунення владним структурам певних вимог в різних сферах суспільного розвитку і домагання їх виконання ними [517]. Деякий досвід у цьому плані громадськими організаціями вже напрацьований, проте він поки що скромний, він має примножуватися, оскільки виконання вимог громадян означає, що задоволено якісь конкретні інтереси, реалізовано чийсь права, а по-друге, висунення вимог і виконання їх владою – це певна співпраця, взаємодія громадських активістів та органів влади, що є необхідністю в демократичному суспільстві. Громадяни і державна влада мають співпрацювати, реалізуючи спільні проекти і сприяючи реалізації та захисту прав громадян. Загалом, автори виокремлюють такі функції правозахисних організацій як: захист прав людини; правове виховання; аналіз стану дотримання прав людини [418, с. 13]. Вони можуть здійснюватися в різних формах діяльності. Найбільш поширеними серед них є: надання правової допомоги суб'єктам права; громадський контроль за діяльністю державних органів; вивчення стану прав людини; самостійне незалежне розслідування різноманітних їх порушень; підготовка та аналіз законопроектів; участь в експертному дослідженні нормативно-правових актів; розробка власних законопроектів; просвітницька робота серед населення, пропагування правових ідей тощо [418, с. 14]. Здійснення правозахисної діяльності в усіх цих формах могло б дати доволі відчутний ефект, якби ця діяльність була скоординована, відповідно організована, підтримана державними органами.

Науковці зазначають також, що громадські організації можуть зробити чимало в плані мінімізації насильства в країні [418; 419; 517]. Будь-яке необґрунтоване насильство – це приниження людської гідності, а, отже, порушення права людини, не кажучи вже про всілякі інші наслідки. Останніми роками, зокрема у зв'язку із початком нинішньої українсько-російської війни

ця проблема в нашому суспільстві дуже загострилася. На руках в громадян знаходиться кілька млн.. одиниць вогнепальної зброї, що не може не провокувати її неконтрольоване використання. Дуже загострилася проблема насильства в сім'ї, що теж зумовлено в значній мірі низьким рівнем життя, психічним станом людей, зокрема чоловіків, які пройшли окопи на сході країни і не змогли адаптуватися до мирного життя. Та й загалом, нинішня влада в Україні традиційно вирішувало проблем, використовуючи адміністрування та пряме насильство, що не може позитивно впливати на проблему реалізації та захисту прав людини. Безпідставне, надмірне втручання держави в права людини і безпосереднє, і опосередковане, має бути систематично в полі зору правозахисних організацій.

Державна влада має бути контрольована народом, тоді вона має менше можливостей працювати з порушеннями стандартів права. Правозахисні організації мають здійснювати контроль за діяльністю державно-владних інституцій в плані дотримання цих стандартів та захисту ними прав людини. Нинішня наша державна влада не готова до партнерської співпраці з громадянським суспільством, тому контрольна функція правозахисних організацій, на наш погляд, в таких умовах просто необхідна. Демократія загалом неможлива без контролю народу за органами влади, а в сфері захисту прав людини особливо. На наш погляд, було б доречно закріпити в Конституції України статтю в наступній редакції: «Правозахисні організації здійснюють контроль за забезпеченням прав людини органами місцевого самоврядування, державними органами та їх посадовими особами, а також мають право законодавчої ініціативи».

Проводити громадські розслідування по фактах порушення прав людини, готувати висновки до законопроектів, бути представником сторони у суді, організувати семінар на тему захисту прав людини тощо повинні підготовлені інтелектуально і духовно представники громадськості.

Правозахисні організації мають працювати відповідно до принципів відкритості, недискримінації, свободи діяльності, дотримання стандартів права, незалежності від політичних партій та інших структур, незалежності від

державно-владних інституцій тощо [512; 514; 517]. Всі ці принципи важливі, нехтувати ними не можна, бо це нехтування неминуче знизить ефективність роботи, яка так потрібна нині нашому суспільству. Напр., як слушно підкреслює В.Заборовський, «/ .../ без забезпечення можливості здійснення адвокатської діяльності на засадах незалежності та наділення адвоката відповідним комплексом елементів, насамперед його професійного статусу, право особи на професійну правничу допомогу набуває не реального наповнення, а рис декларативності» [518, с. 4].

Великий внесок можуть зробити громадські організації загалом, а правозахисні зокрема, у справу формування активних громадян, агентів змін, патріотів, які здатні генерувати ідеї, готувати реформи, організовувати загал тощо[419; 513; 514]. Саме такі люди роблять зміни, що в кінцевому підсумку зумовлюють перехід країни на якісно інший, більш прогресивний правовий рівень розвитку. Особливо важливо формувати в нинішніх українських умовах громадян, здатних до захисту права, оскільки такого досвіду пострадянські українці майже не успадкували із попередньої епохи. Та й наша юридична наука традиційно трактувала суб'єкта права крізь призму лише таких понять як: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [9; 13]. Як бачимо, функція правового захисту людині як суб'єкту права не належала. Нині важливо виправляти цю ситуацію, і цим мають бути перейняті правозахисні організації, сім'я, школа, громади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи тощо. Важливо налагодити правову освіту в різних формах з наголосом на захист прав людини, знання стандартів права в різних осередках громадянського суспільства тощо. Громадянське суспільство може стати для українців доброю школою громадянської освіти загалом і правового захисту зокрема. Якщо реалізація та захист прав кожного громадянина є основною метою громадянського суспільства, то навчити громадян практично здійснювати цей захист – його чи не найважливіша місія. В цьому плані можуть бути організовані семінари, тренінги, можна працювати медіатори, велику роботу можуть проводити адвокати як фахові захисники і представники громадянського суспільства тощо [519]. В ст. 59 Конституції України [57]

закріплено право кожної фізичної особи саме на отримання професійної правничої допомоги, яка є різновидом професійної діяльності, що здійснюється адвокатом, передбачає надання правової інформації та консультацій, складання правових документів; представлення іншої особи в суді; забезпечення захисту особи від кримінального обвинувачення тощо; правова допомога може здійснюватися на оплатній чи безоплатній основі і відповідати принципам верховенства права, правової законності, «незалежності, превентивності, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності» тощо [519, с. 3-4]. Адвокатура є впливовим інструментом громадянського суспільства, одним із завдань її є збереження рівноваги між суспільними та державними інтересами та інтересами окремих громадян. Особливістю роботи адвоката є захист інтересів своїх клієнтів як професійний обов'язок згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 15 серпня 2012 р. [190]. Принагідно зауважимо: у попередньому Законі використовувався застарілий концепт «верховенства закону» [190], що свідчило те, що законодавець не виходив за межі нормативістського праворозуміння. Сутність цих принципів детальніше розкрито у правилах адвокатської етики [520].

У Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства сказано, що «порада, одержана клієнтом від адвоката, втрачає сенс, якщо останній дав її, керуючись міркуваннями власної вигоди, з будь-яких корисливих інтересів або під впливом тиску зовні» [521]. Закон стверджує, що адвокатура є незалежною від органів влади та їх посадових осіб. Проблема адвокатури набуває у нас особливо гострого звучання. У зв'язку із багаторічним пануванням в Україні репресивної ідеології та легістсько – позитивістської доктрини, професія адвоката упродовж тривалого часу не отримувала гідного визнання. Колишня радянська адвокатка Д.Камінська пише: «В системі радянської держави сталінського періоду, коли порушення радянських законів було /.../ партійною і державною політикою, сама професія адвоката, що захищає від державного обвинувачення, а в тих умовах від державного свавілля, була чужорідною. Адвокатуру терпіли як якийсь анахронізм, необхідний для

державного престижу за межами країни проте не визнавали за нею користі для внутрішнього життя країни» [522]. Престиж адвокатури нині має бути відновлено. Повинно змінитись і суспільне сприйняття професії адвоката як необхідної духовно-інтелектуальної, незалежної і моральної професії.

Але не одні лише адвокати як представники громадянського суспільства можуть надавати правничу допомогу. Цю (непрофесійну) допомогу відповідно до Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV «на оплатній основі можуть надавати суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні та юридичні особи (юридичні фірми, компанії)» [522, с. 6], відповідно до Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-XII це можуть робити нотаріуси, надаючи послуги правового характеру, а також «аудитори та аудиторські фірми в частині надання послуг правового характеру відповідно до законодавства України, патентні повірені (правові радники з питань права інтелектуальної власності), які діють відповідно до законодавства про інтелектуальну власність.

Чіткий перелік суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги передбачений Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року № 3460-VI» [522, с. 6]. Так що поле діяльності в напрямі надання правової допомоги в громадянського суспільства чимале, особливо в умовах, як зауважує І.Семенюк, «звуження сфери державного диктату» що «являє собою явну і безсумнівну тенденцію розвитку демократичних суспільних інститутів [523, с. 17]. Хочеться сподіватися, що сучасна Україна належить до таких держав, де демократичні зміни набули незворотного характеру. В цьому контексті М.Аракелян слушно наголошує, що «вивчення змісту сучасної парадигми правозахисної діяльності в сучасній Україні в контексті становлення громадянського суспільства і правової держави, пов'язано з пошуком шляхів подальшої оптимізації адвокатської діяльності, а також активності інших суб'єктів правових відносин»[330, с. 3-4], які є носіями демократичних цінностей, суб'єктами їх ствердження в реальному житті.

В державі нині триває процес децентралізації, що в плані захисту прав людини теж чинить відчутний вплив, оскільки саме на місцях громади, їх органи

самоврядування найкраще знають потреби та інтереси громадян та при відлагодженій спільній діяльності здатні реалізувати та захистити їх права. На місця йде більше фінансів, що дасть можливість реалізувати матеріальні потреби громадян, та й не лише матеріальні. В цьому контексті громадам на місцях треба активізувати свою діяльність в різних напрямках. Науковці наголошують, що основною проблемою публічного управління громадами, є «невідповідність потенційних функцій територіальної громади, реальному стану вітчизняних громад, які являють собою неконсолідовану сукупність мешканців» [417, с. 193]. В Україні існують понад 12 тис. територіальних громад, половина із них дуже не чисельні, вони не мають утворених виконавчих органів рад, хоча законодавчо це передбачено, в них немає бюджетних установ, комунальних підприємств тощо, «тому місцева рада такої територіальної громади фактично не може реалізувати надані їй законом повноваження. Також лише 30% територіальних громад в Україні фінансово самодостатні, а 70% одержують дотації із державної казни [524]. Громада та її органи влади не можуть відчутно впливати на органи державної влади, оскільки не існує достатнього нормативно-правового регулювання такої взаємодії, ні наукової розробки її. Зрозуміло, яка організаційно- ідеологічна робота має бути проведена представниками громад, щоб ця структура набула реальної здатності стати захисником прав і свобод своїх громадян. Така взаємодія необхідна задля «подолання тих соціально небезпечних процесів, які зумовлюються нереалізованістю прав і законних інтересів територіальних громад та може призводити до протистояння між органами місцевого самоврядування і органами державної влади», - зазначає М. Попадинець [417, с. 194]. Поки що єдиною формою впливу громад на державну владу з метою захисту своїх прав в Україні є асоціації місцевих рад [525; 526], діяльність яких регулюється Законом України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16.04.2009 № 1275-VI [527]. Завдяки цій асоціації місцеве самоврядування може вийти на центральні органи державної влади з метою захисту прав місцевого населення.

Зрозуміло, що реальне самоврядування можливе лише там і тоді, коли проявляється безпосередня творча ініціатива і активність, взаємодія громадян – представників громади. Нині важливо подолати їх пасивність, зробити їх агентами локальних територіальних змін. Необхідно «... розширювати права і функції самоврядування ... насамперед там, де найефективніше заявляє про себе місцева ініціатива» [524]. Реальний захист прав громадян можливий лише у тому випадку, коли є реальна відповідальність органів самоврядування на місцях. А для цього має існувати реальний контроль громади за їх діяльністю.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що громадянське суспільство загалом може успішно здійснювати функцію правового захисту. Відчутно в цьому плані можуть працювати громадські організації. Особливо важливо сформувати в сучасній Україні чисельну мережу правозахисних організацій, яких нині, явно, недостатньо. Вони можуть проводити правозахисну діяльність в таких формах як: надання громадянам правової допомоги; дослідження стану прав людини в Україні; тиск на владу, самостійне розслідування порушення прав людини; підготовка законопроектів та аналітично-експертна робота над правовими актами; правова просвіта та пропаганда правових ідей тощо.

Громадянське суспільство в нинішній Україні поки що молоде і недосвідчене, в плані правового захисту має низку важливих завдань, проте для його реалізації на рівні територіальних громад необхідна громадська ініціатива, реальна активність представників громади, їх органів самоврядування, т.з. демократія знизу, реальний контроль громадян за органами місцевої влади тощо. Від цієї діяльності кожного представника громадянського суспільства залежить доля демократії в нинішній Україні.

Висновки до розділу 3

Дослідження механізму захисту прав людини дає підстави зробити наступні узагальнення та висновки:

1. Поліметодологічний підхід дав можливість побачити, що європейські стандарти права, права людини і її основні свободи, засвідчують міру ствердження вимог верховенства права і рівень розвитку демократії в різних країнах. Приводити у відповідність зі стандартами права лише законодавство країни недостатньо, бо правова система лише законодавством не вичерпується, а є цілісністю, яку треба увідповіднити міжнародним стандартам права. Нерозуміння цього зумовило розбалансованість, значний розрив законодавства, що тривалий час «адаптовувалося» до європейських стандартів, та правозастосування, яке було налаштоване на «букву закону». Захист прав людини в таких умовах не може бути ефективним.

Національні правові системи країн-членів ЄКПЛ імплементують норми даного акту в національне законодавство як критерій вдосконалення правозахисної діяльності, вдосконалення механізму захисту прав людини.

ЄСПЛ розвиває стандарти права шляхом тлумачення положень ЄКПЛ у певних напрямках, даючи можливість застосовувати стандарти прав людини в змінюваних умовах європейського життя. Визнання ЄСПЛ факту порушення Конвенції з боку держави-відповідача, зобов'язує держави застосувати заходи індивідуального або загального порядку: забезпечити експертизу законопроектів, змінити законодавство, практику його застосування; змінити адміністративну практику тощо. Повнота забезпечення гарантованих ЄКПЛ прав і свобод національними судами держав-учасниць зумовлена визнанням дії міжнародного права національною правовою системою, можливостями безпосереднього застосування положень міжнародних права і ЄКПЛ зокрема.

2. В правозахисній діяльності сучасної України має незмірно зрости роль і значимість підпринципів, що змістовно розкривають верховенство права. Мовиться про: принцип справедливого і відкритого судового розгляду; доступності суду як судової форми контролю: держава не може обмежити або скасувати судовий контроль у певних областях; неприпустимо засобом ухвалення законів обмежувати дію окремих судових рішень; принципи авторитетності суду, верховенства права та справедливого, об'єктивного, неупередженого судового

розгляду – вони є перепорою будь-якому втручанню законодавчої влади задля впливу на остаточне судове рішення в процесі судочинства; принципи змагальності процесу та рівності сторін поза зловживання ними своїми правами – це непорушні засади діяльності ЄС; принципи обов’язковості виконання судових рішень; правової основи законодавства як передумови справедливого захисту прав людини; принцип пропорційності, що доволі частково використовується, не дивлячись його універсальність, в українському судочинстві. Всі зазначені вище принципи справедливого судочинства мають бути діяти реально, а не формально. У разі неможливості надання судової допомоги, уряду належить запропонувати інші засоби розгляду справи в порядку судочинства.

3. ЄКПЛ та Суд з його рішеннями, що спрямовані на захист природних основ життя, людини- особистості, її гідності, честі, прав і свобод є надійними, динамічними правовими феноменами, адекватними філософії сучасної людини та її буття. Реальне застосування Конвенції виявило наступні причини відступу від її приписів: розходження мисленнєвих правових парадигм, на яких ґрунтовано національну правозахисту діяльність та правовий захист в Раді Європи, що зумовлює нерозуміння національними суб’єктами правового захисту витоків і суті стандартів права, їх значимості для правового захисту, а, отже, недостатнє звернення до них в юрисдикційній діяльності; явна суперечність між національними нормами та нормами Конвенції, неврегульованістю в національному законодавстві певних конвенційних прав людини; відмінності у інтерпретації національними суб’єктами правозастосування змісту «конвенційних» прав з їх тлумаченням, яке обґрунтовує та реалізує людини у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини.

4. Правозахисна діяльність як активно-вольовий, динамічний процес із істотним суб’єктивним, духовно-душевним виміром, може бути ефективно здійснена при наявності відповідного *механізму правового захисту*, який в широкому розумінні є *системною* активно-вольовою *діяльністю* суб’єктів правового захисту, здійснюваною відповідно до принципів права, його смислів та цінностей, а також *правових за суттю* засобів та соціальних умов, які визначають

процедуру захисту (поновлення) прав і свобод людини та громадянина. Тобто, основними елементами цього механізму є діяльність суб'єктів правового захисту як державних, так і недержавних, національних та міжнародних, приватних осіб, *правові за суттю засоби* цієї діяльності та відповідні соціальні умови. Механізм захисту прав людини - це складне, багатоаспектне й, водночас, цілісне явище правової дійсності, яке, на відміну від системи правового захисту, яка втілює статику цього феномена, втілює активно-вольову його сутність. Правові гарантії, що в сукупності складають механізм правового захисту, включають в себе: нормативно-правові засоби захисту прав і свобод людини й громадянина; організаційно-правові та процедурні

5. Сучасний стан механізму захисту прав людини в Україні засвідчив, що правозахисні органи не здатні на належному рівні забезпечувати функцію захисту прав людини, не дивлячись на тривалу державну монополію в цій сфері.. Ця функція в значній мірі здійснюється *суб'єктами правового захисту громадянського суспільства*, яких слушно виділити, окрім суб'єктів *державно-правового захисту людини та громадянина*, до яких належать не лише правові інституції, а всі органи державної влади. Суб'єкти державно-правового захисту та суб'єкти правового захисту громадянського суспільства мають тісно співпрацювати.

6. Безпосередня правозахисна діяльність являє собою процесуальну складову механізму державного правового захисту. В руслі гуманістичного правового мислення, яке формується на засадах неklasичних правових дискурсів, діяльність суб'єктів державно-правового захисту повинна містити всі сутнісні ознаки, притаманні саме *правозахисній, а не просто законо- чи нормативнозахисній діяльності*, і тому повинна ґрунтуватися на стандартах права. Не буква закону має пронизувати цю діяльність, а смисли та дух права. Фундаментальною засадою правового захисту має бути принцип верховенства права, який акумулює стандарти права, хоча не тотожний їм.

7. Для захисту людини з її правами та свободами українські суди мають глибинно трансформуватися у активних захисників людини та її прав, свобод,

інтересів тощо. Саме судові належить, використовуючи принцип верховенства права як метод правосуддя, захистити людину від агресії закону, його «букви», якщо він, втілюючи волю влади, суперечить конституційним або конвенційним нормам про права людини. КСУ не властива «сильна правозахисна функція» як захист усіх прав і свобод від їх обмеження при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних, оскільки із-за недоступності до КСУ в умовах відсутності реального народовладдя ця функція є переважно декларативною.

8. В демократичній державі прокуратура має реально постати органом влади, який захищає права людини від будь-яких порушень засобом підтримання обвинувачення, здійснення нагляду за дотриманням стандартів права органами, які ведуть досудове розслідування тощо. Репресивна функція є допоміжною, а не основною, як вважається в контексті легістсько-позитивістської парадигми.

Оскільки діяльність омбудсмана в Україні носить рекомендаційний характер, ефективність його правового захисту невисока. Існуюча українська модель омбудсмана «сильною» може вважатися дуже умовно. Українцям потрібна сильна модель омбудсмана, що передбачала б імперативність його діяльності по різних напрямках правового захисту.

9. Для суб'єктів правової нормотворчості загальнолюдська ціннісна основа, закріплена Конституцією України, є програмними непорушними вимогами, які гуманізують правотворчість, людиноцентрують правозахисні норми. І громадянам, і владі необхідно мислити закон своєрідною угодою, компромісом щодо найважливіших питань суспільного життя, що сприятиме подоланню зневажливого ставлення до нього з обох сторін, що позитивно вплине на захист прав людини. Суб'єкти правотворення повинні бути носіями сучасного гуманістичного світогляду та мислення, бо будучи вихованими на законницьких засадах, вони не зможуть зробити цю діяльність ефективною.

10. Принцип «дозволено все, що не заборонено законом», що закріплений в Постанові ВРУ від 17.06.1999 року як визнання обмеженості свободи держави та її посадових осіб, і є засадою правозахисної політики сучасної України, на наш погляд, не відповідає демократичним цінностям і може спровокувати ситуацію

тотального порушення прав людини, якщо закони змістовно розходяться із правом, порушують права людини. В даній Постанові ВРУ варто було б закріпити принцип правової законності, який за суттю є втіленням та вираженням ідеї прав людини.

11. За роки незалежності в Україні не створено дієвої системи захисту прав людини та громадянина, не забезпечено пріоритету прав і свобод людини стосовно публічної влади, не подолано відчуження людини від влади, що зробило неефективною правозахисну політику держави, не вдалося уникнути звуження конституційних прав та свобод громадян України, зокрема виборчого права тощо. Найвразливішою ланкою в системі правового захисту виявилася відсутність в Україні незалежного правосуддя. Істотні невдачі із проблемою захисту прав людини в пострадянській Україні значною мірою були зумовлені відсутністю якісної глибинної зміни системи державної влади - її суть залишилася не достатньо демократичною, і не гуманістичною. Порушення прав людини стало тотальним, а правозахисна політика держави виявилася слабкою настільки, що зумовила, в кінцевому підсумку, вихід українців на два Майдани: 2004 і 2013/2014 років.

12. Політико-правову діяльність державної влади має пронизувати принцип реальної зв'язаності держави правами й свободами людини і громадянина, який є критерієм для усвідомлення меж втручання держави в приватне та суспільне життя. Усвідомлення цінності прав людини необхідне владі не в меншій мірі, ніж суспільству, бо права людини, зокрема право на захист права так і не стали цінністю реально. Відсутність в нинішній Україні реального народовладдя, зрілої національної державно-політичної еліти, фахових, патріотично налаштованих політичних та державних менеджерів, підміна ними державного інтересу приватним індивідуальним або кланово-груповим, висока корумпованість влади на всіх її рівнях і нестача політичної волі для її подолання; слабкість громадянського суспільства і як наслідок – домінування влади над суспільством - ці та інші чинники негативно вплинули на проблему захисту прав людини.

13. В правовому реформуванні в Україні не так важливо зробити структурні, зовнішньо-формальні зміни правозахисних інституцій, як здійснити докорінну зміну світоглядно-ментальних настанов для працівників цих інституцій, змінити каральну настанову на гуманістично-профілактичну правозахисну. В Постанові Верховної Ради України « Про засади правозахисної політики України» від 17.06.1999 року, Указу Президента України № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» і Національній стратегії по захисту прав людини сформовано загалом правильні засади, напрями та очікувані результати правозахисної політики сучасної України, проте вони залишаються в значній мірі на рівні декларацій, оскільки не були доповнені ефективним планом дій щодо виконання цих правових актів, що передбачалося зробити відповідно до Указу Президента України № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини».

14. Проблема неефективного захисту прав людини в сучасній Україні носить комплексний характер. Для її вирішення необхідно всю систему правового захисту *докорінно оновити, наповнивши гуманістичним змістом*. Правовий захист не варто зводити до «букви закону», а сприймати як цілісність, де всі елементи тісно взаємопов'язані і тому *взаємозалежні*. Гуманістичні засади правозахисної політики мають стосуватися всіх елементів системи захисту прав людини: і законодавства, і правозахисної діяльності практичної, всіх суб'єктів та інституцій, які покликані цю політику здійснювати. *Вся правозахисна система має бути такою за суттю, а не за формою*. Ця система має ґрунтуватися на праві, відповідати принципам права, розвиватися відповідно до них, оскільки поза ними вона перестає бути правовим явищем.

15. Найважливішим аспектом реформування суддівського корпусу має бути виявлення морально зрілих, патріотично налаштованих фахівців-правників, а не просто структурна реорганізація судової системи. Без ствердження народовладдя зміни в судовій системі будуть частковими, позірними, неістотними, справжнього незалежного правосуддя не відбудеться. Суддя, на наш погляд, буде мати свободу розсуду тоді, коли зникне бізнесовий та політичний тиск, що є нині типовим

явищем в Україні. А це, в свою чергу, стане можливим тоді, коли громадянство подолає кланово-олігархічні впливи що підмінили собою державний інтерес.

16. У змісті Закону України «Про Національну поліцію», можна побачити низку стереотипів законницького підходу, які нівелюють у значній мірі його гуманістичний вимір. Напр., п.1 ст.7 закріплює безпосередньо принцип законності, який може зумовити порушення прав людини у випадку неправового закону чи такої ж неправової норми. У п. 2 ст. 7 наголошується на принципі законності при закріпленні права національної поліції застосовувати заходи державного примусу «у порядку, передбаченому законом», замість «у порядку, що відповідає принципам права», бо законом можна передбачити і неправовий порядок використання заходів примусу.

Оскільки поняття державного примусу у ст. 17 Закону України «Про Національну поліцію» подано із легістських позицій, пропонуємо поняття державного примусу у даній статті подати в наступній редакції: «Державний примус - це система заходів впливу на суб'єктів права, яка *відповідає стандартам прав людини, принципам права, його смислам...*» і далі по тексту, тобто акцент у цьому визначенні зроблено на критерій правності як відповідності заходів принципам права, а не букві закону.

17. Неефективність системи захисту прав людини зумовлена тим, що її елементи за суттю не наповнені правом, не є достатньо гуманістичними. Вирішення зазначеної проблеми передбачає: формування розвиненого чисельного громадянського суспільства, яке стане суб'єктом ствердження реального народовладдя, відновлення республіканізму, наповнення його реальним змістом. Доречно закріпити в Конституції України статтю в наступній редакції: «Правозахисні організації здійснюють контроль за забезпеченням прав людини органами місцевого самоврядування, державними органами та їх посадовими особами, а також мають право законодавчої ініціативи».

Необхідна також зміна законницької псевдоправової доктрини на природно-правову; визнання державною владою природних прав людини як реально діючого закону, який обмежує діяльність цієї влади; ствердження

контролю народу за діяльністю органів державної влади та посадових осіб; створення незалежної судової влади; поширення в суспільстві гуманістичного світогляду, провідною ідеєю якого стала б ідея державної влади як найманого працівника народу тощо.

ВИСНОВКИ

В результаті науково-теоретичного дослідження захисту прав людини крізь призму основних типів право розуміння було зроблено наступні висновки та узагальнення:

1. Захист прав людини є захистом основ людського буття і суспільного, – ця базова ідея пронизує юснатуралістичний підхід до проблеми прав людини, і все більше усвідомлюється українськими правознавцями, які поступово здійснюють відхід від легістського трактування прав людини та їх захисту.

Захист прав людини має стати для суспільства та держави основною метою та завданням. У зв'язку із цим, *правозахисну діяльність держави належить трактувати як невід'ємну базову складову національної безпеки країни*, що в Україні, на жаль, недостатньо усвідомлено, зокрема, державною владою.

В сучасній філософії прав людини необхідно змістити акценти із закріплення прав людини, що робилося в Україні за роки незалежності, на реальний захист прав людини, що неможливо зробити без створення ефективної системи правового захисту. У дослідженні захисту права необхідно враховувати світоглядно-філософський вимір. З позицій природно-правового та антропологічного підходу захист прав людини постає як багатогранний феномен, якому властиві: раціоналізм, доказовість, аргументованість, доцільність, духовно-душевна напруга, ідеалізм, творчість, відкритість екзистенціальність, семіотичний вимір, комунікативність тощо.

2. Проблема захисту прав людини як захисту основ людського буття, стала загальнолюдською проблемою. Захист прав людини не міг бути ефективним в умовах значного розриву українського законодавства, що «адаптовувалося» до європейських стандартів, та правозахисної діяльності, налаштованої на «букву закону». Оскільки правова система законодавством не вичерпується, важливо всі її елементи увідповіднити міжнародним стандартам права, які є вираженням акумульованого правового і духовно-культурного досвіду всього людства.

Правозахисна діяльність, будучи спрямованою на відновлення права як

порушеної справедливості, з позицій природно-правової парадигми повинна ґрунтуватися не лише на нормативних, а на *правових* засадах, що включають правові цінності та смисли, природні невідчужувані права людини, взірцеві конструкції, судові прецеденти тощо, механізми їх гарантованості, захисту, практичного забезпечення. В контексті природно-правової доктрини природне право є вираженням фундаментальних зв'язків буття, тому відступи від нього на користь «букви закону», у разі розходження закону із його вимогами, матимуть негативні наслідки для правового захисту.

3.Порушення приписів та вимог ЄКПЛ в українському правовому захисті зумовлені: розходженням базових засад правозахисної діяльності ЄСПЛ та України, оскільки в Україні вона здійснюється переважно на законницьких засадах, а в ЄСПЛ - на засадах природно-правової парадигми; розходженням норм національного законодавства та норм ЄКПЛ; відмінностями національного тлумачення змісту норм Конвенції з їх тлумаченням ЄСПЛ, недостатнє застосування українськими правниками рішень Суду тощо.

Принцип верховенства права як концентроване втілення та вираження правових стандартів є найбільш ефективним методом захисту прав людини. В сучасній Україні існує нагальна необхідність реально підняти роль і значимість підпринципів верховенства права у правовому захисті, зробити їх його непорушною основою, що свідчитиме про гуманістичність правосуддя й включення правового розвитку сучасної України в європейський правовий простір, до якого завжди тяжіла своїми природно-правовими засадами українська правова традиція.

4. З позицій законницького дискурсу поняття «правові засоби» ототожнюється із поняттями «законні засоби» чи «унормовані засоби», хоча насправді це поняття нетотожні. *Правові засоби* захисту прав людини – це засоби, увідповіднені загальнолюдським правовим смислам та цінностям, принципам права, що робить їх *правовими*, і спрямовані на відновлення порушеного права. Доцільно розмежовувати засоби захисту прав людини на: *державно-правові засоби захисту прав людини*, що використовуються

державними суб'єктами правового захисту задля відновлення порушеного права, та *правові засоби захисту прав людини громадянського суспільства та його структур*, які теж є правовими за суттю, а не лише по формі, та застосовуються суб'єктами правового захисту громадянського суспільства.

5. *Механізмом захисту прав людини в широкому розумінні* підставно мислити діяльність уповноважених як національних, так і міжнародних правозахисних органів та організацій, а також приватних осіб, здійснювану з використанням правових за суттю, а не лише за формою, засобів та соціальних умов, які визначають процедуру захисту (поновлення) прав і свобод людини та громадянина. Монопольне здійснення державою правозахисної функції, засвідчило її нездатність цю функцію належно забезпечити. Окрім суб'єктів *державного правового захисту*, слушно виділити *суб'єктів правового захисту громадянського суспільства*, діяльність яких повинна містити ознаки, притаманні саме *правозахисній*, а не просто *законо- чи нормативнозахисній* діяльності.

6. Для захисту людини з її правами та свободами українська судова влада має стати незалежною, не охороняти «букву закону», а активно захищати людину з її правами, застосовуючи верховенство права з його вимогами, що є найефективнішим методом захисту прав людини. В умовах відсутності реального народовладдя, «сильна правозахисна функція» КСУ є переважно декларативною. Без ствердження народовладдя зміни в судовій системі будуть частковими. Реформування суддівського корпусу має сприяти виявленню світоглядно - морально зрілих, гуманістично та патріотично налаштованих фахівців-правників, а не зводиться до структурної реорганізації судової влади і зміни облич.

7. Саме загальнолюдські цінності роблять правотворчість гуманістичною, людиноцентричною, проте, будучи конституційною, ця основа використовується в українській правотворчості недостатньо. Тракткування закону як продукту довільної діяльності влади не сприяє ефективному захисту прав людини. Гуманістичні закони не спрацьовують автоматично, їх мають застосовувати суб'єкти правового захисту із гуманістичним світоглядом та мисленням, бо,

працюючи на законницьких засадах, вони не зможуть зробити цю діяльність ефективною.

8. Неефективність правозахисної політики в пострадянській Україні значною мірою зумовлена державоцентризмом влади, її недостатньою демократичністю і гуманістичністю, декларативним народовладдям. *Усвідомлення цінності прав людини необхідне владі не в меншій мірі, ніж суспільству.* Відсутність реального народовладдя, зрілої національної державно-політичної еліти, почуття патріотизму як чинника національної безпеки, підміна державного інтересу приватним індивідуальним або кланово-груповим, корумпованість влади; незрілість громадянського суспільства, повна відсутність його контролю за діяльністю всіх органів державної влади, і як наслідок – домінування влади над суспільством тощо, зумовили нинішню кризу правового захисту.

9. Реформовуючи механізм захисту прав людини, важливо зробити не швидкі зовнішньо-формальні зміни, а здійснити докорінну зміну світоглядно-ментальних настанов суб'єктів правового захисту, подолати парадигмальний еклектизм, остаточно змінити карально-репресивну парадигму на гуманістично-профілактичну, правозахисну. Необхідно глибинно трансформувати, наповнивши гуманістичною суттю, весь механізм правового захисту як *цілісного феномена, всі його складові, що тісно взаємопов'язані і взаємозалежні.* Правозахисний механізм має бути таким не лише за формою. Без відповідності принципам права, його цінностям та смислам, він перестає бути правовим явищем.

10. В нинішній Україні теоретично здійснено перехід до сучасної правової світоглядної парадигми, яка співіснує із законницькою, тому спостерігаємо парадигмальну еклектику в теорії, а на практиці реалізацію переважно законницького підходу та деюридизацію правовідносин, що не сприяє подоланню масового порушення прав людини. Низку стереотипів цього підходу до права, які нівелюють у значній мірі його гуманістичний вимір, можна побачити у змісті Закону України «Про Національну поліцію». Зокрема, п.1 ст.7 закріплює безпосередньо принцип законності, який може сам зумовити порушення прав людини у випадку застосування неправового закону чи неправової норми.

11. Вирішення проблеми правового захисту неможливе без формування розвиненого чисельного громадянського суспільства, як суб'єкта ствердження реального народовладдя, відновлення республіканізму з реальним змістом; зміни законницької псевдоправової доктрини на гуманістичну; визнання державною владою природних прав людини як реально діючого закону, який обмежує діяльність цієї влади; створення справедливого незалежного суду; поширення в суспільстві гуманістичного світогляду, провідною ідеєю якого стала б ідея державної влади як найманого працівника народу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексі Р. Існування прав людини. *Право України*. 2011. № 8. С. 121–130.
2. Білас Ю. Європейські стандарти прав людини в правозастосуванні сучасної України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. НАВС. Київ, 2011. 208 с.
3. Гудима Д. Права людини : антрополого-методологічні засади дослідження : дис. канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2007. 288 с.
4. Гусарев С. Система юридичної діяльності в контексті захисту прав та свобод громадян. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні*. Матеріали X регіональної наук. практ. конф. Львів, 2004. С. 17–19.
5. Грищук О. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти. Монографія. Видання друге, доповнене. Київ : Ваіте, 2020. 530 с.
6. Грищук О. Людська гідність у праві : філософські проблеми. Київ: Атіка, 2007. 432 с.
7. Загальна теорія держави та права. [відпов. ред. О.В. Зайчук; наук. ред. Н.О. Оніщенко]. Київ : Юрком Інтер, 2008. 400 с.
8. Добрянський С. Міжнародні стандарти прав людини : до характеристики деяких сучасних тенденцій розвитку. *Проблеми державотворення і захисту прав людини*. Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. ЛНУ ім. І. Франка, 13-14 лютого 2002 р. Львів, 2002. С. 22–25.
9. Осауленко О. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 334 с.
10. Максимов С. Ідея правової держави в контексті становлення та розвитку європейської правової культури. *Проблеми філософії права*. ТОМ VI-VII. 2008-2009. С. 102–111.
11. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4. 2000. С. 24–32.
12. Костицький М. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : вибр. наук. праці. Чернівці : Рута, 2009. 576 с.

13. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. 2-ге видання. Харків : Консум. 2005. 656 с.
14. Темченко В. Право у механізмі забезпечення прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С. 44–47.
15. Шевчук С. Судова правотворчість : світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
16. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві. Роздаткові матеріали. Київ, 2013. 52 с.
17. Яремко О. Контамінація раціонального та гуманістичного вимірів у генезі інституту покарання в контексті європейської правової традиції : дис... канд. юрид. наук : 12.00.12. НАВС. Київ. 2009. 221 с.
18. Колодій А., Олійник А. Права, свободи та обов'язки людина і громадянина в Україні. Київ : Правова єдність, 2008. 336 с.
19. Патеї-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права. 2010. 395 с.
20. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Київ : Український центр правничих студій, 2001. 300 с.
21. Нерсисянц В. Філософія права. Москва : Норма, 1998. 647 с.
22. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ : Реферат, 2002. 344 с.
23. Бачинин В. Філософія права и преступления. Харьков : Фолио, 1999. 607 с.
24. Бачинін В. Панов М. Філософія права. Київ, 2002. 472 с.
25. Кравець В. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів. : дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ. 2003. 179 с.
26. Липовець Ю. О. Полеміка про універсальність прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2. С. 81–85.
27. Романова А. Буття людини: природно-правовий зміст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 850. С. 570–571.
28. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. Москва : Мысль, 1990. 524 с.

29. Завадская Л. Механизм реализации права. Москва : Наука, 1992. 288 с.
30. Кельзен Г. Чистое учение о праве. *Российский ежегодник теории права*. № 2. 2009. СПб., 2011. С. 432–453.
31. Байтин М. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов: СГАП, 2001. 416 с.
32. Вышинський А. Курс уголовного процесса. Москва, 1927. 287 с.
33. Малахов В. Мифы современной общеправовой теории. Москва, 2013. 150 с.
34. Братасюк М. Світоглядно-філософський вимір права людини на захист права як фундаментальної засади збереження основ життя. *Механізми захисту прав людини: постмодерні тенденції розвитку, виклики та шляхи модернізації*. Всеукр. наук.-практ конф. (26 лютого 2021 р., м.Київ). Збірник наукових праць. Київ-Тернопіль: КНУБА, «Бескиди». 2021. 303 с. С. 192–197.
35. Ветютнев Ю. Аксиология правовой нормы. Москва. Изд-во : «Юрлитинформ», 2013. 200 с.
36. Скрипнюк О. Права та свободи людини в конституційній системі України. (частина перша). *Публічне право*. 2011. № 4. С. 6–14.
37. Регушевський Е. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини й громадянина в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ. 2004. 18 с.
38. Мамченко Н. Дуалізм природного і позитивного права: методологічні та логічні аспекти теорії. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». Том 21 (60). 2008. № 2. С. 294–300.
39. Козюбра М. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»* : юрид. науки. Т. 64. С. 3–9.
40. Принцип верховенства права має нерозривно пов'язуватись із основними невідчужуваними правами людини, в яких матеріалізується ідея справедливості. Інтерв'ю з М. Козюброю. *Законодавчий бюлетень*. Київ, IREX U-Media. 2005. 78 с.

41. Колодій А. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
42. Огородник О. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принцип законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 14–18.
43. Романова А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602.
44. Шевчук С. Доктрина верховенства права і конституціоналізму: історична генеза і співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 52–61.
45. Сущенко В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ НаУКМА*. Том 129. Юридичні науки. 2012. № 2. С. 28–31.
46. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2007. 424 с.
47. Пашинський В. Правові гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців. *Право України*. 2006. № 5. С. 61–65.
48. Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики. / За заг. ред. М.Г. Патей-Братасюк. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. 536 с.
49. Братасюк В. Правосуб'єктність індивіда в легістській доктрині. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2018. № 3 (61). С. 196–200.
- URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2018/35.pdf (дата звернення 8.12.2020).
50. Братасюк М. Співвідношення принципів та норм права крізь призму форм раціональності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 3–6.
51. Костенко О. Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму. *Право України*. 2010. № 4. С. 83–92.
52. Михайлишин В. Перспективні напрямки забезпечення прав і свобод людини та громадянина в сучасному демократичному суспільстві : адміністративно-правовий аспект. 2012.

53. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. С. 39–58.

54. Музика М. Екзистенціалізм як ірраціональний напрям у філософії права. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/341619730_ (дата звернення 13.12.2020).

55. Пашук Т. Право людини на ефективний державний юридичний захист її прав та свобод. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПрНУ / Редкол. П.М. Рабінович (голов. ред.) та інші. Серія 1. Дослідження та реферати. Випуск 15. Львів : Край, 2007. 220 с.

56. Рабінович П. Права людини і громадянина : навчальний посібник. / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. Київ : Атіка, 2004. 463 с.

57. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 1.09.20 р.)

58. Малишев Б. Судовий прецедент у правовій системі Англії : монографія. Київ, 2008. 344 с.

59. Кампо В. Судова доктрина верховенства права: український досвід в європейському контексті. *Юстиніан*. 2008. № 12. С. 116–125.

60. Добрянський С. Юридичне гарантування основоположних прав людини в Україні: можливості удосконалення. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 9-10 грудня 2011 року). Львів : Галицький друкар. 2011. С. 154–168.

61. Халюк С. Конституційна система захисту прав людини та громадянина в Україні. Конституційна реформа в Україні: досвід, проблеми, перспективи: матеріали круглого столу (25 червня 2013 р.). Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс». 2013. 188 с.

62. Авер'янов В. Реформування українського адміністративного права : необхідність оновлення науково-теоретичних засад. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. Ч. 1. Сімферополь. 2005. С. 24–30.
63. Бернюков А. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2008. 207 с.
64. Бандура О. Єдність цінностей та істини у праві : монографія. Київ : НАВС, 2000. 200 с.
65. Братасюк В. Правова реальність як форма вираження інтелектуальної традиції епохи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. НАВС. Київ. 2005. 20 с.
66. Головатий С. Верховенство права : монографія. У трьох книгах. Київ : «Фенікс». 2006. Кн. 2. Від доктрини - до принципу. 885 с.
67. Козловський А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.
68. Кравченко А. Антропологічний принцип у філософії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків. 2008. 20 с.
69. Патерило І. Право як ціннісна категорія : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 18 с.
70. Петрова Л. Фундаментальні проблеми методології права (філософсько-правовий дискурс) : монографія. Харків. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1998. 505 с.
71. Пацурківський П. Діалектика права і держави: необхідність зміни парадигмальних підходів. *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 33–38.
72. Селіванов В. Право і влада в сучасній Україні: методологічні аспекти. Київ : Видавничий дім, 2002. 723 с.
73. Удовика Л. Розширення меж правового буття людини як закономірність розвитку права. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри*. Статті учасників Другого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 1-2 грудня 2006 року). Львів : Край, 2007. С. 285–304.

74. Фальковський А. Постмодерністський образ людини та сучасні правові трансформації. *Антропология права: філософський та юридичний виміри*. Статті учасників Другого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 1-2 грудня 2006 року). Львів : Край, 2007. С. 305–311.

75. Архипов С. Субъект права : Теоретическое исследование. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 469 с.

76. Голоскоков Л. Правовые доктрины: от древнего мира до информационной эпохи. Москва : Научный мир, 2003. 317 с.

77. Kaufmann A. Problemgeschichte der Rechtsphilosophie. Munchen, 1994. S. 25–37.

78. Оноре Т. Про право. Короткий вступ. Київ : Сфера, 1997. 125 с.

79. Радбрух Г. Философия права. Москва : Международные отношения, 2004. 238 с.

80. Рікер П. Право і справедливість. Київ : Дух і літера, 2002. 216 с.

81. Stelmach J. Wspolczesna filozofia interpretacji prawniczej. Krakow : WUJa, 1995. 160 S.

82. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. Київ : Альтерпрес, 2003. 264 с.

83. Білас Ю. Гуманістичні засади європейських стандартів прав людини. // *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (Львів, 4-5 грудня 2009 року). Львів : Край. 2009. С. 31–44.

84. Братасюк В. Європейські стандарти права як засади захисту прав людини в сучасній Україні. /Medzinarodna vedecka konferencia / Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. 27-28. Novembra 2015 r. Bratislava. Slovenska republika, 259 s. S. 234–237.

85. Момот М. Реалізація принципу справедливості в правотворчій діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2011. 20 с.

86. Братасюк М., Росоляк О. Принципи та норми права в контексті самовизначення людини-особистості як суб'єкта права. *Актуальні проблеми правознавства*. Збірник наукових праць. Вип. 2. Тернопіль. ТНЕУ. 2017. С. 5–11.
87. Легін Л. Принципи законодавчого процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2011. Вип. 1. С. 72–82.
88. Бордун-Комар, Н. І. Філософсько-світоглядні засади захисту прав людини. *Наше право/ Our law : наук.-практ. журн.* 2016. № 4. С. 179–185.
89. Братасюк М. Людська гідність як джерело європейських стандартів прав людини. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. № 3. С. 85–95.
90. Гіда Є. Загальнолюдські стандарти прав людини і забезпечення їх реалізації в діяльності міліції : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 20 с.
91. Головань І. Повага і захист гідності людини в Україні: проблеми впровадження європейської моделі. *Право України*. 2015. № 2. С. 163–175.
92. Зубарева А. Співробітництво України з комітетом Організації Об'єднаних Націй із прав людини. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 9–14.
93. Капліна О. Правові стандарти Європейського суду з прав людини / О. Капліна, В. Маринів. *Вісник прокуратури*. 2007. № 8 (74). С. 65–71.
94. Луців О. «Інтегральний» підхід до з'ясування сутності верховенства права: загальна характеристика та основні різновиди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Ч. І. Том 1. Випуск 22. С. 53–57.
95. Мармазов В., Пушкар П. Захист прав та майнових інтересів у Європейському суді з прав людини: навч. практ. посібник / За ред. Оніщука М.В. Київ, 2001. 328 с.
96. Марущак Н. Право особи на повагу до гідності: міжнародно-правовий аспект. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 228–233.
97. Мутусханов А. Європейські стандарти прав людини у правовій системі України. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 8. С. 63–67.

98. Мушак Н. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях : монографія. / Під. ред. В.І. Муравйова. Київ. 2013. 282 с.

99. Оніщук М. Проблеми забезпечення прав людини в Україні: від Загальної Декларації прав людини – до сьогодні. *Право України*. 2009. № 4. С. 29–35.

100. Пухтецька А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2010. 139 с.

101. Федорова А. Захист соціальних прав у рамках Європейської конвенції з прав людини. Значення для України. *Право України*. 2012. № 11–12. С. 241–249.

102. Футей Б. Верховенство права і незалежність судочинства. *Українське право*. 2006 Число 1 (19). С. 147–154.

103. Фулей Т. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику України: підходи та виміри. *Право України*. 2015. № 2. С. 98–113.

104. Шпакович О. Принципи субсидіарності та пропорційності у праві Європейського Союзу. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 321–328.

105. Добрянський С. Юридичне гарантування прав людини інституціями Європейського Союзу: перспективи удосконалення. *Право України*. 2015. № 2. С. 151–162.

106. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: Статті учасників Міжнародного «круглого столу». С. 408–418.

107. Льошенко О. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в національну правову систему України. *Право України*. 2009. № 6. С. 76–79.

108. Паліюк В. У яких випадках українські судді зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основних свобод? Веб–портал Апеляційного суду. URL : <http://www.apcourt.kiev.gov.ua>

109. Хворостянкіна А. Європейські стандарти адміністративного процесу. *Юридичний журнал*. 2005. № 11.

URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2014> (дата звернення 14.10.2020).

110. Львова О. Ціннісні орієнтації у праві як фактор утвердження принципу верховенства права. *Правова держава*. Вип. 18. 2006. С. 80–81.

111. Серьогін С. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування : монографія. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2014. 124 с.

112. Петров Р. Європейські «спільні цінності»: імплікації для України. *Право України*. № 10. 2006. С. 110–112.

113. Пильгун Н., Рощук М. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави. *Юридичний вісник: Повітряне і космічне право*. 2012. № 4. С. 30–35.

114. Рісний М. Проблеми застосування національними державними органами норм Конвенції. *Право України*. 2000. № 11. С. 40–42.

115. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці. [пер. з англійської Тараса Завалія]. Львів : Кальварія, 2004. 280 с.

116. Оганесян С. Понятие международных стандартов прав человека. *Международное публичное и частное право*. 2008. № 2. С. 18–21.

117. Договір про Європейський Союз. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_029 (дата звернення 23.11.2020).

118. Конвенція про захист прав та основних свобод людини (ETS № 5) із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. Київ : Парлам. вид-во. 2000. 654 с.

119. Парашук Л.Г. Філософсько-правове обґрунтування принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2021. 253 с.

120. Андрійчук О. Роль загальних правових принципів у процесі застосування європейського права. *Юридичний журнал*. №3/2007.

URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2584> (дата звернення 17.10.2020).

121. Андронов І. Застосування практики Європейського Суду з прав людини при ухваленні судових рішень у цивільному процесі України. / *Medzinarodna vedecka konferencia / Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. 27-28. Novembra 2015 r. Bratislava. Slovenska republika, 259 s. S. 232–234.*

122. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія. Київ : Видавничий дім «KM AKADEMIA», 2000. 262 с.

123. Багрій Т. Проблема співвідношення принципу верховенства права та принципу законності: доктринальний аспект. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : ст. учасн. міжнар. «круглого столу», 3–5 груд. 2010 р. Львів : Галицький друкар, 2010. С. 31–38.

124. Верланов С. Стандарти економічних та соціальних прав людини у Європейському Союзі та Раді Європи: взаємозв'язок та співвідношення. *Право України*. 2008. № 7. С. 137–141.

125. Грошевий Ю., Копиленко О., Цвік М. Системний аналіз європейських стандартів щодо захисту прав людини: доктринальні підходи та судова практика. *Право України*. 2006. № 7. С. 24–28.

126. Запара С. Поняття та ознаки міжнародного стандарту. *Порівняльно-правові дослідження*. 2011. № 1. С. 96–101.

127. Мельник М. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навчальний посібник. / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. Київ : Атіка, 2002. 576 с.

128. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні*. Львів. 2007. С. 69–71.

129. Чернетченко В. Рішення Європейського Суду з прав людини у справах проти України щодо забезпечення права на захист. / *Medzinarodna vedecka konferencia/ Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. 27-28. Novembra 2015 r. Bratislava. Slovenska republika, 259 s. S. 257–259.*

130. Автономов А. Права человека, правозащитная и правоохранительная деятельность: науч. изд. Москва : Фонд «Либеральная миссия». Новое литературное обозрение, 2009. 448 с.

131. Бауринг Г. Позиция Европейского Суда по правам человека в вопросе об избирательных правах граждан в контексте латвийской практики: юридический взгляд. *Права человека. Практика Европейского Суда по правам человека*. 2008. № 6. С. 28–42.

132. Beddard R. Human Rights and Europe / Beddard R. Cambridge University Press, 1994. 308 P.

133. Шульга Р. Легитимность институтов международного правосудия в контексте современной «инфляции» прав человека: от осуждения к примирению. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (9-10 грудня 2011 року, м. Львів). Львів: Галицький друкар, 2011. С. 552–568.

134. п. 4.1 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності КУ (конституційності) положень ст. 69 ККУ, справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004].

URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04> (дата звернення 1.02.21 р.)

135. Костицький М. Верховенство права як філософська правова категорія та принцип юридичної науки. *Верховенство права у правозастосовчій діяльності* : матер. регіон. наук.-практ. конф., (присвяченій 15-ій річниці Юридичного інституту). Івано-Франківськ, 2007. 412 с.

136. Кант И. Сочинения в шести томах. Том 4, часть 2. Москва, 1965. 478 с.

137. Семенюк І. Професійні дилеми, принципи та цінності в адвокатській діяльності *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 66–68.

138. Євтошук Ю. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 19 с.

139. Довгерт А. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 83–89.
140. Зайцев Ю. До питання втілення «живого» права ЕКПЛ. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2004. № 2. С. 31–36.
141. Вовк Д. Проблема визначення та дії принципу верховенства права в Україні. *Право України*. 2003. № 11. С. 127–130.
142. Градова В. Ідея верховенства права в українській правовій традиції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2012. 248 с.
143. Юдківська Г. Деякі проблеми застосування практики Європейського Суду з прав людини в Україні. *Право України*. 2011. № 7. С. 74–79.
144. Загурський О. Забезпечення доступного і справедливого судочинства як пріоритет кримінально-процесуальної політики України. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 176–182.
145. Зінченко Ю. Історія становлення принципу пропорційності. *Держава і право. Юридичні та політичні науки*. 2009. Вип. 46. С. 83–89.
146. Ігонін Р. Підвищення ефективності виконання судових рішень в контексті трансформації державної виконавчої служби. *Держава і право*. Вип. 49. 2011. С. 184–189.
147. Роєнко М. Природа рішень Європейського суду з прав людини. *Від громадянського суспільства – до правової держави*. Тези IV Міжнародної наукової студентської конференції. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 117–120.
148. Слюсар К. Методи гарантування і захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Право України*. 2006. № 4. С. 35–39.
149. Білозьоров Д., Вишковська В. Правозахисна функція держави : сутність та механізм здійснення в Україні. Монографія. Київ, 2015. 196 с.
150. Бринцев О. До питання про систему універсальних способів захисту у сфері підприємництва. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 3 (26). С. 233–241.

151. Буроменський М. Міжнародний захист прав людини та права біженців: навчальний посібник. Київ, 2002. 160 с.

152. Васецький В. Забезпечення прав та свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві (на прикладі удосконалення інституту юридичної відповідальності). *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 16–20.

153. Вишковська В. Загальнотеоретична конструкція механізму правозахисної діяльності в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія № 18. Економіка і право. Випуск 16. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 53–58.

154. Ісакович С. Несудові засоби захисту прав дитини в Україні. *Український часопис прав людини*. 1998. № 3-4. С. 14–19.

155. Колесніченко В. Захист прав людини – найголовніша національна ідея країни. *Голос України*. 11 лютого 2012. № 27 (5277). С. 4–5.

156. Мартиненко Б. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина. *Адміністративне право і процес: шляхи вдосконалення законодавства і практики* : Збірник матеріалів науково-практичної конференції (Київ, 22 грудня 2006 року) / МВС України. КНУВС; Ред. О.М. Джужа, В.Н. Дзюба, С.Г. Стеценко, А.О. Галай. Київ, 2006. 357 с.

157. Наливайко Т. Права і свободи в Україні: конституційно-правовий механізм захисту. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 49–55.

158. Нор В. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Київ : Вища школа, 1989. 276 с.

159. Анисимов П. Права человека и правозащитное регулирование: *Проблемы теории и практики*. Волгоград: ВА МВД России, 2004. 252 с. С. 113-114.

160. Горшенев В. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. Москва : Юрист, 1972. 258 с.

161. Иванов О. Защита субъективных прав и проблема истины в гражданском процессе. *Вестник МГУ*. Серия право. 1996. № 2. С. 15–18.

162. Малєин Н. Охрана прав личности советским законодательством. Москва : Наука, 1985. 215 с.

163. Барак А. Судейское усмотрение. [пер. с англ.]. Москва : Норма, 1999. 376 с.

164. Patej-Bratasiuk M. Filozoficznoprawne aspekty besprawia w warunkach wspulczesnej Ukrainy. *Filozofia prawa wobec globalizmu. / pod redakcia Jerzego Stelmacha*. Krakow Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego. 2003. S. 223–228.

165. Бордун Н. Універсальні та регіональні інституції з прав людини як важливий механізм міжнародного захисту прав людини. *Загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти державно-правової реформи в Україні*. Матер. IV «круглого столу» (26 жовтня 2010 р.). Київ : ЮВЕТА, 2010. С. 39–47.

166. Разметаєва Ю. Реалізація та захист прав людини через інституції громадянського суспільства. *Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : статті учасників восьмого Між нар. круглого столу 7-8 груд. 2012 р. Львів : Галиц. друкар, 2013. С. 427–444.

167. Бігун В. Філософія правосуддя (до постановки проблеми) *Проблеми філософії права*. 2006-2007. Т. IV-V. С. 113–119.

168. Рішення Європейського Суду у справі «Akdenis v. Turkey» від 31.05.2001 р. <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 14.10.2020); Рішення Суду у справі «Avsar v. Turkey» від 10.07.2001 р. <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 14.10.2020); Рішення Суду у справі «Auder and Others v. Turkey» від 8.01.2004 р. <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 14.10.2020); ; Рішення Суду у справі «Camasso v. Croatia» від 13.01.2005р. <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 14.10.2020); Рішення Суду у справі «Ilhan v. Turkey» від 27.06. 2000р. <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 14.10.2020); Рішення Суду у справі Orak v. Turkey» від 14.02. 2002р. <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 14.10.2020); та ін.

169. Шмельова Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини. *Право України*. 1994. № 10. С. 49–51.

170. Орзих М. Судебная власть в механизме защиты прав человека: доктрина и практика. *Юридический вестник*. 2001. № 4. С. 116–128.

171. Головін А. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : монографія. Київ : Логос, 2012. 384 с.

172. Лапчинский М. Некоторые аспекты исследования понятия «юридические средства охраны гражданских прав». *Государство и право*. 2002. № 5. С. 88–90.

173. Онуфрієнко О. Правові засоби як основна категорія у контексті інструментальної теорії права. *Українське право*. 2003. № 1. С. 90–99.

174. Словська І. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму. *Право України*. 2001. № 9. С. 15–17.

175. Вишковська В. Правозахисна функція держави: сутність і механізм здійснення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 16 с.

176. Заворотченко Т. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. 256 с.

177. Білозьоров Є. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-прим», 2009. 190 с.

178. Волинка К. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 16 с.

179. Кушніренко О., Слінько Т. Права і свободи людини та громадянина : навч. посіб. Харків : Факт, 2001. 437 с.

180. Негодченко О. Механізм правового захисту. Міжнародна поліцейська енциклопедія у 10 т. Права людини у контексті поліцейської діяльності. Київ: Ін Юре, 2005. Т. II. 1224 с.

181. Недибалюк В. Особливості механізму реалізації права людини на повагу до її гідності. *Часопис Київського університету Права*. 2012. № 3. С. 131–135.

182. Пендяга А. Окремі проблеми механізму реалізації захисту прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. С. 33–34.

183. Погорілко В., Федоренко В. Конституційне право України: підруч. / за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. 3-тє вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.
184. Теорія держави і права : навч. посіб. / [С.К. Бостан, С.Д. Гусарєв, Н.М. Пархоменко та ін.]. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 348 с.
185. Громовчук М. Конституційна система захисту прав і свобод людини та громадянина: питання теорії. *Конституційно-правові академічні студії*. Випуск 1. 2017. Ужгород, 2017. С. 18–27.
186. Гребеньков Г. Фіолевський Д. Юридична етика: навч. пос. Київ, 2007. 211 с.
187. Бігун В. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. Київ: «Юстініан», 2006. 272 с.
188. Вербенко Ю. Яким повинен бути суддя. *Право України*. 2007. № 8. С. 145–147.
189. Калініченко О. Теоретико–правові ідеї захисту прав, свобод та обов’язків людини і громадянина. *Право України*. № 5. 2005. С. 21–24.
190. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 2509.
191. Нечипоренко А. Нормотворча діяльність у правовій державі. *Публічне право*. № 4. 2012. С. 375–382.
192. Рабінович П. Конституційне забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: можливості ефективізації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 68–78.
193. Пархоменко Н. Законодавство України на сучасному етапі: кількісний та якісний аналіз. *Публічне право*. № 3. 2012. С. 291–299.
194. Лошицький М. Поліцейське право в системі права України. *Публічне право*. № 3. 2012. С. 71–76.
195. Подорожна Т. Основні елементи кнституціоналізму в контексті правових позицій Конституційного Суду України. *Публічне право*. № 3. 2012. С. 28–34.

196. Бордун-Комар Н.І. Державна система захисту прав людини в сучасній Україні: проблема ефективності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 381–385.
197. Дешко Л., Мазур Ю. Виконання рішень національних судів: принципи Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 167–174.
198. Падалка Р. Принцип верховенства права: український досвід в європейському контексті. *Публічне право*. № 3, 2012. С. 343–349.
199. Терлецький Д. Запровадження інституту конституційної скарги в Україні у контексті модернізації конституційно-правового регулювання. *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov*. Medzinarodna vedecka konferencia. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. (27-28. Novembra 2015 r., Bratislava). Bratislava, Slovenska republika. 259 s. S. 87–91.
200. Віговський С. Загальні та спеціальні принципи контролю за діяльністю місцевих судів. *KELM*. 2020. № 4 (32) С. 25–29.
201. Бандура О. Аксіологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2. С. 45–56.
202. Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.
203. Братасюк М. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С 14–20.
204. Циппеліус Р. Юридична методологія: Пер. з нім. Київ : Реферат, 2004. 176 с.
205. Кравченко А. Антропологічний принцип у філософії права : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.12. Харків, 2008. 216 с.
206. Гвоздік О. Ідея прав людини: суперечності розвитку та реалізації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 34–42.
207. Петриківська О. Філософська антропологія як методологія синтезу знань про людину : автореф. ... канд. філософ. наук : 09.00.02. Одеса, 2007. 18 с.

208. Бігун В. Людина в праві: аксіологічний підхід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 220 с.
209. Кравець В. Природне право як ідея та ідеал позитивного права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2009. № 1. Випуск 1. С. 35–41.
210. Костицький М. Про позитивізм як методологію юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 4–9.
211. Костицький М. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
212. Рікер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права». *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 17–36.
213. Гадамер Г.-Г. Истина і метод : [у 2 т.] [пер. с нем.]. Київ : Юніверс, 2000. Т. 1 : Герменевтика I : Основи філософской герменевтики. 464 с.
214. Сайфуліна Ю. Феноменологічний підхід щодо розуміння права. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 40–44.
215. Луців А. Екзистенціалістський підхід до правової ідеології. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. № 2. С. 11–15.
216. Наставна Г. Антрополого-комунікативний підхід у системі методології наукового пізнання: природа та зміст. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 21–26.
217. Сапарова А. Запозичення в праві: філософсько-методологічні засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2015. 203 с.
218. Павлишин О. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
219. Балинська О. Семіотика права : монографія. ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
220. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 43 с.
221. Загальна теорія держави і права : підручн. для студ. вищ. юрид. навч. закл. / Цвік М. В. та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид., наук., проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. 428 с.

222. Патей-Братасюк М. Методологія сучасного правознавства: поліметодологія як тенденція його розвитку: матеріали III щорічного між дисциплін. теорет.-методол. колоквиуму «Методологічні проблеми вітчизняного правознавства». Київ: ЮВЕТА, 2010. С. 7–12.
223. Філософія права. Навч. посіб. /О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л.Заїчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
224. Керимов Д. Методология права. Предмет. Функции. Проблемы философии права. Москва : Аванта, 2000. 560 с.
225. Brozek B., Stelmach Je. *Methody prawniczy*. Krakow, 2004. 296 s.
226. Кожевников В. Методология и история права : учебн. пособ. в 2 ч. Ч. 2. Омск : Из-во Ом. гос. ун-та, 2009. 420 с.
227. Козюбра М. Право як явище культури. *Право та культура: теорія і практика*. Міжнародна науково-практична конференція 15-16 травня 1997 року. Київ : МП Леся, 1997. С. 28–30.
228. Цимбалюк М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : монографія. Київ : Атіка, 2008. 288 с.
229. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: Инфра-М, 2-е издание. 1998. 624 с.
230. Оборотов Ю. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. Т. 1. 2003. С. 41–43.
231. Братасюк М. Сучасна концепція прав людини: методологія дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. Вип. 4. 2013. С. 36–40.
232. Крук О. Проблемні питання реалізації демократичних прав і свобод людини. *Право України*. 2007. № 5. С. 20–24.
233. Мушак Н. Система європейських міжнародних організацій, які займаються питаннями захисту прав людини. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 203–209.

234. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав та свобод людини та громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.

235. Брюгер В. Образ людини у концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 136–146.

236. Глухарева Л. Права человека в системе теории права и государства : общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2004. 417 с.

237. Дворкін Р. Серйозний погляд на права. Київ : Основи, 2000. 519 с.

238. Ломанн Г. Права людини між мораллю та правом. Філософія прав людини. /За ред. Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ : Ніка- Центр, 2012. 317 с. С. 59–87.

239. Коллер П. Сфера значущості прав людини. Філософія прав людини. /За ред. Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ : Ніка- Центр, 2012. 317 с. С. 87–110.

240. Гвоздік О. Логічна досконалість законодавства та дедуктивні принципи взаємоузгодження нормативно-правових положень. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2009. № 1. С. 95–96.

241. Вовк. В. Бівалентність римської правової дійсності : монографія. Полтава : вид-во «Полтавський літератор». 2011. 352 с.

242. Костицький М. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2009. № 1. С. 22–30.

243. Сливка С. Природно-правові джерела формування позитивістської концепції. *Проблеми філософії права*. Т. 1. 2003. С. 173–176.

244. Тімуш І. Інтегральний погляд на право : моногр. Київ : Атіка, 2009. 284 с.

245. Івашев Є. Взаємозв'язок антропології та аксіології як чинник розвитку теорії прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 Київ, 2013. 247 с.

246. Братасюк М. Сучасні тенденції розвитку методології дослідження правової системи України. *Сучасні проблеми правової системи України*. Збірник

матеріалів IV Міжнародної науково-практ. конференції. (22 листопада 2012 р., м. Київ). Київ, 2012. С. 51–57.

247. Філософія прав людини /за ред.. Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ: Ніка- Центр, 2012. 317 с.

248. Рєпа А. Права людини: філософія подолання перешкод. Філософія прав людини. / За ред. Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ, Ніка- Центр, 2012. 317 с. С. 7–15.

249. Вільд А. Права людини і моральні права. Філософія прав людини. / За ред.. Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ: Ніка-Центр, 2012. 317 с. С. 110–126.

250. Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 228 с.

251. Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3-х книгах. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 1: Від ідеї до доктрини. 1747 с.

252. Братасюк М. Природно-правова парадигма як концептуальна основа сучасного правового розвитку. Доктринальні засади розвитку держави і права: національні та міжнародні тенденції : монографія. / Заг. ред. проф. Бошицького Ю. Л. Київський ун-тет права. Київ : Видавництво Ліра. К., 2014. 440 с. С. 25–41.

253. Фуллер Л. Мораль права. Київ: Сфера, 1999. 232 с.

254. Бордун Н.І. Витоки та утвердження прав людини в контексті природно-правової та позитивістської традицій. *Європейські перспективи: Науково-практичний журнал*. 2012. № 5. С. 149–154.

255. Бордун-Комар Н. І. Генеза ідеї природних прав людини в історії філософського-правової думки України. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 169–174.

256. Ллойд Д. Идея права. Москва : Югона, 2002. 416 с. С. 8.

257. Gustav Radbruch. Statutori Lawlessness and Supra-Statutori Law, Oxford Journal of Legal Studies, 26 (2006)./ Gustav Radbruch. P. 25–41.

258. Robert Alexy. The Dual Nature of Law. Ratio Juris 23 (2010). S. 167–182.

259. Братасюк В. Людина-особистість як суб'єкт права: законницький та юридичний (природно-правовий) підходи. *Публічне право*, 2011. № 4. С. 281–289.

260. Губар О. Систематизація принципів концепції прав людини. *Антропологія права : філософський та юридичний виміри : (стан, проблеми, перспективи)* : матеріали Третього всеукр. круглого столу (Львів, 23–24 листоп. 2007 р.). Львів, 2008. С. 110–124.

261. Попадинець Г. Український світоглядно-філософський гуманізм як засада розвитку національної правової культури : дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12. Київ, 2007. 230 с.

262. Пацурківський П. Соціологічна (природно-позитивна) доктрина фінансового права. *Право України*. 2005. № 6. С. 29–33.

263. Мельник В. Людиномірність банківського права сучасної України: філософсько-правове осмислення : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2013. 220 с.

264. Кистяковский Б. В защиту права. Вехи. Репринтное издание. Москва, 1991. 209 с.

265. Теорія держави і права. Шестопалова Л. (упоряд.). Київ : Прецедент, 2004. 224 с.

266. Нерсисянц В. Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до Декларации 1789 г.). Права человека в истории человечества и в современном мире. Москва, 1989. С. 17–22.

267. Кант И. Метафизика нравов. История политических и правовых учений. Хрестоматия для юрид. вузов и факультетов / Составитель и общая ред. Г.Г. Демиденко. Харьков «Факт», 1999. С. 410–435.

268. Бекназар-Юзбашев Т. Права человека и международное право. Москва : Общество «Знание» России, 1996. 296 с.

269. Юркевич П. Історія філософії права. Лекції ординарного професора П. Д. Юркевича. Москва, 1873 р. / Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник. 2-ге вид. Київ: Ред. журн. «Український світ», 2000. С. 14–528.

270. Стовба О. Екзистенціальний аналіз правової ситуації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.12; Харків, 2005. 16 с.

271. Шевцов С. Метаморфозы права. Право и правовая традиция. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики. 2014. 408 с.

272. Оріховський-Роксолан С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. История политических и правовых учений. Хрестоматия для юрид. вузов и факультетов. / Составитель и общая ред. Г.Г. Демиденко. Харьков «Факт», 1999. С. 270–286.

273. Джефферсон Т. Декларация представителей Соединенных Штатов Америки, собравшихся на общий конгресс. История политических и правовых учений. Хрестоматия для юрид. вузов и факультетов. / Составитель и общая ред. Г.Г. Демиденко. Харьков «Факт», 1999. С. 399–402.

274. Пейн Т. Права людини. Львів: Літопис, 2000. 288 с.

275. Фрейд З. Введение в психоанализ. Москва: Наука, 1991. 456 с.

276. Фромм Е. Мати чи бути? Київ: Укр.письменник, 2014. 222 с.

277. Иеринг Р. Борьба за право. Москва, 1904. 105 с.

278. Предмет і проблематика філософії. / За ред. М.А. Скринника та З.Е. Скринник). Львів, 2001. 487 с.

279. Сарабун О. Відповідальність як модус вільного самоздійснення людини у філософії екзистенціалізму : автореф. дис... канд. філос. наук ; 09.00.03. Львів, 2014. 16 с.

280. Рікер П. Сам як інший. Київ : Дух і літера, 2000. 458 с.

281. Губерський Л., Кремень В., Ільїн В. Філософія. Історія. Суспільство. Освіта. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-тет», 2011. 591 с.

282. Федоров В. Философия права: курс лекций. СПб.: ГУАП, 2006. 264 с.

283. Бердяев Н. А. Проблема человека (К построению христианской антропологии). *Путь*. 1936. № 50. С. 3–26. URL : www.philosophy.ru/library/berd/chel.html] (дата звернення 4.10.2020р.)

284. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Пер. з англ. В. Дмитрика. Львів : Кальварія, 2005. 380 с.

285. Поляков А. Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций. 2-е изд., дополненное. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 843 с.
286. Философия и методология науки : учеб. для вузов / отв. ред. : В. П. Кохановский, В. Яковлев. Ростов-на-Дону : «Феникс», 2001. 576 с.
287. Самович Ю. О формировании политико-правовых концепций прав человека. *Культура & общество* : Интернет-журнал МГУКИ / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. Электрон. журн. Москва : МГУКИ, 2006. URL : <http://elibrary.ru/item.asp?id=9321652> (останнє звернення 5.04.2021 р.)
288. Erlich E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts.* / E Erlich. B., 1913. 389 S.
289. Кістяківський Б. Право як соціальне явище. Вибране. Київ : Абрис, 1996. С. 171–189.
290. Peters A. Comparative law beyond post-modernism / A. Peters, H. Schwenke // *The International and Comparative law quarterly*. 2000. Vol. 49. Issue 4. P. 800–834.
291. Fekete B. Cultural Comparative law? / B. Fekete. P. 40-51. URL : <http://ssrn.com/abstract=2136793> (дата звернення 29.11.2020р.).
292. Fletcher G. P. The universal and the particular in legal discourse. // *Brigham young university law review*. 1987. P. 335–351.
293. Gordley G. Comparative legal research: its function in the development of harmonized law. *The American journal of Comparative law*. 1995. Vol. 43. № 3. P. 555–568.
294. Halperin J.-L. The concept of law: a western transplant? *Theoretical inquiries in law*. 2008. Vol. 10. № 2. P. 333–354.
295. Legrand P. Issues in the translatability of law. Nation, language, and the ethics of translation / ed. by S. Bermann, M. Wood. Princeton : University Press, 2005. P. 30–50.
296. Принцип верховенства права : Проблеми теорії та практики : у 2-х книгах / за заг. ред. Ю. С. Шемчушенка / книга друга : Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред.

В. Б. Авер'янов. Київ : Конус-Ю, 2008. 314 с.

297. Прилуцький С. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 1. С. 236–243.

298. Кондратьєв І. Третій шанс? Україна між Сходом та Заходом: апокаліпсис чи модель майбутнього? Збірка есе. Київ: Самміт-Книга, 2015. С. 36–41.

299. Кемп П. Переосмислення філософії як сили слова. URL : <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/view/991/1079> (дата звернення 9.12.2020).

300. Братасюк М., Шевцова А. Сучасна філософія правового захисту: необхідність зміни акцентів. *Україна в умовах реформування правової системи: українські реалії та міжнародний досвід* М-ли V Міжнародної науково-практ. конференції (16-17 квітня 2021 р., м.Тернопіль). Тернопіль. ЗУНУ, 2021. 269 с. С.18–20.

301. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях та некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ; Львів: Вид-во Львівського національного ун-ту імені Івана Франка, 2003. 520 с.

302. Нерсисянц В. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 282 с.

303. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность : монография. Москва : Academia, 1995. 245 с.

304. Гаєк Ф. Конституція свободи : монографія. Пер. з англ. Львів: Літопис, 2002. 556 с.

305. Шершеневич Г. Общая теория права: учеб. Москва, 1912. 814 с.

306. Мучник А. Философия достоинства, свободы и прав человека. Київ : Парламентское издательство, 2009. 672 с.

307. Чепульченко Т. Принцип верховенства права як відображення генези прав людини в сучасній правовій державі. URL : www.nbuv.gov.ua. (дата звернення 17.10.2020 р.).

308. Костенко О. Права людини у світлі «натуралістичної юриспруденції». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 11-12 (85-86). С. 255–258.
309. Сливка С. Природне та надприродне право: У 3-х частинах. Ч. 1; Природне право: історико-філософський погляд. Київ : Аттика, 2005. 224 с.
310. Рябошапко Л. Природне право чи юридичний позитивізм. *Віче*. 2008. № 5-6. С. 58–59.
311. Молдован А. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження). Київ, 2004. 204 с.
312. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / К82 Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий дім» Ін юре», 2003. 1196 с.
313. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
314. Городовенко В. Значення принципу верховенства права при здійсненні правосуддя. *Юридична Україна*. 2005. № 12. С. 4–8.
315. Коруч У. Проблеми реалізації міжнародно-правових норм про право на справедливий судовий розгляд в правозастосовній практиці України. *Право. Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Випуск № 23. Ч. 1. 2013. С.192–197.
316. Хайдеггер М. Отрешенность. Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позднего периода творчества. Москва : Высшая школа. 1991. С. 102–112.
317. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Київ, 2000. 264 с.
318. Швейцар А. Благоговение перед жизнью. Москва, 1991. 341 с.
319. Ломан Г., Госепат Ш. Вступ. Філософія прав людини. За ред. Ш. Госепата та Г. Доммана. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 15–32.
320. Балібар Е. Ми, громадяни Європи? Кордони, держава, народ. Київ : Курс. 2006. С. 199–323.
321. Zizek S. Against Human Rights / *New Left Review*. 2005. № 34. Р. 120–127.

322. Головченко В., Головченко О. Теоретико-прикладні аспекти правоздатності та суб'єктивних прав особи. *Право України*. 2009. № 5. С. 82–87.
323. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістовна класифікація. *Право України*. 2010. № 2. С. 18–23.
324. Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. 1128 с.
325. Nickel, James. Making Sense of Human Rights: Philosophical Reflections on the Universal Declaration of Human Rights, Berkeley; University of California Press, 1987. P. 112–124.
326. Lefort Cl «Les droits de l'Etat-providence», in Lefort Cl. Essais sur le politique. XIX-XX e siècle. Paris. Seuil. 1986. P. 61–78.
327. Арендт А. Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і Літера. 2002. 572 с.
328. Habermas, Jurgen. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt am Main Suhrkamp, 1992. P. 101–141.
329. Lefort Cl. The Politics of Human Right in The Political Forms of Modern Society. London Thompson ed. 1986. P. 258.
330. Аракелян М. Концептуальні засади правозахисної діяльності адвокатури : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2019. 42 с.
331. Рене Д., Жоффре-Спинози К. Правовые системы современности. Москва, 1998. 396 с.
332. Муромцев С. Что такое догма права? Москва, 1885. 35 с.
333. Хайдеггер М. Что значит мыслить? Разговор на проселочной дороге. Москва : Высшая школа. 1991. С. 134–146.
334. Братасюк М. Інтегральне правове мислення як чинник правового розвитку в глобалізованому світі. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*. М-ли VIII Всеукр. науково-теорет. конференції (26 листопада 2020 р. м. Київ), Київ. С. 42–44.
335. Братасюк М. Деюридизація суспільних відносин як руйнація смислового поля права. *Здобутки кафедри теорії держави та права НАВС*. М-ли семінару

(24 березня 2021 р. м. Київ). Київ, 2021. 176 с. С.76–78.

336. Лучак А.-М. Дискурсивна прагматика соцмережевої комунікації в інформаційному суспільстві : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Львів, 2016. 207 с.

337. The Human Freedom Index 2019. A Global Measurement of Personal, Civil, and Economic Freedom. Ian Vásquez and Tanja Porčnik Foreword by Fred McMahon, Project Editor. 420 p. URL: <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/human-freedom-index-files/human-freedom-index-2019.pdf> (дата звернення 4.01.2021 р.).

338. Липовець Ю. Правові цінності як ідеали та компроміси : автореф. ...дис.. канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2021. 17 с.

339. Петінова О. Проблема цінності в філософії. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 36. С. 183–188.

340. Риккерт Г. Два пути познания. Новые идеи в философии. СПб. 1912. С. 1–79.

341. J.-P.Sartre. L'etre et leneant. Paris, 1943. p.431. Р. 79.

342. A. Camus. Lettres a un ami allemand. Paris, 1945. Р. 78–79.

343. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Міжнародний документ від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 19.01.2021 р.).

344. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення 20.12. 2020 р.).

345. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. № 995_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 20.12. 2020 р.).

346. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_021 (останнє звернення 20.02.2021 р.).

347. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. К., 1990. № 31. Ст. 429.

348. Лукашева Е. Права человека. Учебник для вузов / Отв. редактор Е.А. Лукашева. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М, 1999. 573 с.

349. Костицький М. Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві. *Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В. В. Конєйчикова)* : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. С. 13–15.

350. Лозинська І. Правовий закон і стандарти правотворчості правової держави. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2419/112> (дата звернення 27.02.2021 р.).

351. Нечипоренко А. Повстання як останній засіб захисту прав людини. *Наукові записки НаУКМА*: Спеціальний випуск. 2000. Т. 18. ч. 1. С. 192–195.

352. Дем'янова О. Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві. URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/67153/> (дата звернення 17.02.2021 р.).

353. Демиденко В. Утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр справ України, 2001. 100 с.

354. Максимов С. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 4 (31). С. 27–35.

355. Гордієнко Д. Принцип верховенства права в українському законодавстві. *Роль практики Європейського Суду з прав людини у стрвдженні принципу верховенства права*: матеріали круглого столу / за ред. І.Г. Оборотова. Миколаїв, 2016. 53 с. С. 18–22.

356. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.96 р. № v0009700-96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення 3.04.2021 р.).

357. Марцеляк О. Інститут омбудсмана : теорія і практика : монографія / відп. ред. О.Ярмиш. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.

358. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення 16.12.2020р.).

359. Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105; (дата звернення 21.01.2021 р.).

360. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 20.01.2021 р.).

361. Статут Ради Європи 05.05.1949 р. URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_001(дата звернення 20.01.2021 р.).

362. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. Києво-Могилянська академія, 2007. 206 с.

363. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30–63.

364. Ильин И. О сущности правосознания. Москва: Парог, 1993. 253 с.

365. Антонюк О. Співвідношення категорій «правовий захист» і «правова охорона». *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. 2003. № 2. С. 24–35.

366. Масло Т. Способи забезпечення пропорційності у цивільному судочинстві України. *Particularitatile adaptarii legislatiei Republicii Moldova si Ucrainei la legislatia Uniunii Europene. (Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству ЕС)* М-ли міжнарод. наук. конф. (22–23 марта 2019. Chisinau), 2019. 304 р. Р. 290–293.

367. Пушкіна О. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.02. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2008. 48 с.

368. Братасюк В. Принцип індивідуалізації як засада сучасного правового розвитку. *Право та державне управління*. 2018. № 4 (33). 210 с. С. 5–11.

369. Покровский И. Основные проблемы гражданского права. М., 1917. URL: www.civil.consultant.ru (дата звернення: 19.09.2019).

370. Васьковська В. Співвідношення понять «охорона» і «захист» в механізмі забезпечення права громадянина на безпеку. *Проблеми нормативно-правового забезпечення захисту прав і свобод людини в діяльності ОВС* : Матеріали наук.-практ. конференції / МВС України. Прикарпатський юрид. ін-т. Івано-Франківськ, 2005. С. 8–11.

371. Гудима Д. Антропологічні сюжети у практиці Страсбурзького суду (на прикладі захисту прав «квірів») : *Юридичний журнал* : науково-практичне фахове видання, спецвипуск / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. Київ, 2011. № 7. С. 32–42.

372. Гончаренко С. Стаття 6 ЄКПЛ: кримінально-процесуальні права і гарантії / Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 194–271.

373. Логвиненко О. Значення декларації прав людини у становленні інституту європейських стандартів захисту прав людини. *Проблеми забезпечення прав людини в Україні в світлі декларації прав людини, присвячена 60-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини ООН* Міжнародна науково-практична конференція. (10 листопада 2008 р., Київ). Київ. 2008. С. 37–44.

374. Кампо В., Савчин М., Сергієнко Н. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний Суд України (окремі аспекти міжнародноконформного тлумачення Конституції України). *Право України*. 2010. № 10. С. 186–198.

375. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навчальний посібник / звернення до читачів Головіна А. С.

Голови Конституційного Суду України (VII.2010-VII.2013 роки) ; вст. слово і заг. ред. проф. Мартинєка П. Ф., Кампа В. М. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 376 с.

376. Паліюк В. Методика застосування положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод (деякі аспекти цього питання). *Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі*: Матеріали наук.-практ. конф. / Упоряд. О. П. Корнієнко. Київ : Видавництво «А. П. Н.», 2006. С. 38–39.

377. Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 року. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D1%96_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення 24.10.2020).

378. Конституційне законодавство зарубіжних країн: Хрестоматія: навч. посіб. / Упоряд. В.О. Ріяка, К.О. Закоморна. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 384 с.

379. Паліюк В. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Київ : Фенікс, 2004. 264 с.

380. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 г. по 2002 г. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 1072 с.

381. Нестеренко В. Вступ до філософії: онтологія людини. Київ : Абрис. 1995. 336 с.

382. Хайєк Ф. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: в 3 т. Т. 1. Правила та порядок. Київ : Сфера, 1999. 196 с.

383. Итоговый документ Венской встречи представителей государств-участников СБСЕ / Международная защита прав и свобод человека. Москва, 1990. 80 с.

384. Програма дій, що прийнята на Всесвітній конференції з прав людини в 1993 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504#Text (дата звернення 14.09.2020).

385. Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты. Москва : Московская школа прав человека, 2003. 560 с.

386. Гьоффе Отфрид. Трансцендентальний обмін – фігура легітимації прав людини? Філософія прав людини. / За редакції Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ : Ніка-Центр, 2012. 317 с. С. 32–47.

387. Тугенгард Ернест. Спір про права людини. Філософія прав людини. За редакції Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ : Ніка-Центр, 2012. 317 с. С. 48–59.

388. Темченко В. Правові та моральні аспекти механізму забезпечення громадських прав і свобод у контексті євроінтеграції : монографія. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2012. 440 с.

389. Максимов С. Необхідність філософського обґрунтування прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1. С. 31–40.

390. Дворкін Р. Свобода, самоврядування та воля народу. Чи можлива сьогодні демократія? Філософія прав людини. / За редакції Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ : Ніка-Центр, 2012. 317 с. С. 213–227.

391. Бьокенфорде Е.-В. Чи є демократія основною вимогою прав людини? Філософія прав людини / За редакції Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ: Ніка-Центр, 2012. 317 с. С. 163–172.

392. Погге Т. Права людини як моральні вимоги до глобальних інституцій. Філософія прав людини. / За редакції Штефана Госепата та Георга Ломанна. Друге видання. Київ: Ніка-Центр, 2012. 317 с. С. 282 –301.

393. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. / Переклад з англ. Т. Іванченко та О. Павличенка. Львів : Кальварія, 2002. 180 с.

394. Статут Ради Європи. / Рада Європи; Статут, Міжнародний документ від 05.05.1949 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001] (дата

звернення 17.09.2020).

395. Бландіньєр Ж.-П. Економічний вимір федералізму та регіоналізму // Організація регіональної та місцевої влади: досвід держав-членів Європейського Союзу: (Спец. доповн. вид-ня. Українсько-Європейського журналу з міжнародного та порівняльного права. Київ. 2005. С. 90–103.

396. Берестнев Ю. Европейский Суд по правам человека как контрольный механизм Конвенции о защите прав человека и основных свобод. *Новая юстиция. Журнал судебных прецедентов*. Москва. № 1. 2008 г. С. 57–66.

397. Комментарии к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ.ред. д.ю.н., проф. В.А. Туманова и д.ю.н., проф. Л.М.Энтин. Москва : Норма, 2002. 336 с.

398. Демичева З. К вопросу о понятии «Правовые стандарты Совета Европы» *Московский журнал международного права*. 2006. № 3. С. 42–52.

399. Головатий С. Верховенство права, або ж правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки. *Право України*. 2010. № 5. С. 64–75.

400. Венецька О. Лісабонський договір і єдині європейські стандарти прав людини. *Вісник Львівського університету*. Серія юрид. 2009. Вип. 49. С. 3–7.

401. Алексеев С. Восхождение к праву. Поиски и решения. Москва : Издательство НОРМА. 2001. С. 319–320.

402. Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. (с последующими изменениями и дополнениями до 20 октября 1997 г.). URL: http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm (дата звернення 23.09.2020).

403. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування. *Право України*. 2009. № 2. С. 65–70.

404. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV (в редакції від 02.12.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 21.08.2020).

405. Бондар Ю. Гідність особи як основа її правового статусу в демократичному суспільстві. Розвиток вітчизняних правових інститутів в умовах

демократичних процесів : монографія. М.Г. Патей-Братасюк, В.Д. Гвоздецький, О.Г. Мурашин та ін. /За заг. ред. М.Г. Патей-Братасюк. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с. С. 220–227.

406. Туманов В. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. Москва : Издательство НОРМА, 2001. 304 с.

407. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. Київ. 2015. 196 с. С. 190–191.

408. Чефранова Е. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 10. Право на свободу выражения своего мнения. Прецеденты и комментарии / Российская академия правосудия. Москва, 2001. 151 с.

409. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. Москва : Междунар. отношения, 1999. 316 с.

410. Вибрані справи Європейського суду з прав людини. Випуск I (видання друге). Київ : Фенікс, 2004. 224 с.

411. Пацурківський Ю. Природа волі суб'єкта в цивільному праві. *Проблеми філософії права*. Т. УІІІ-ІХ. 2010-2011. С. 378–384.

412. Матюшина І. Комунікативна природа смислу: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Одеса, 2007. 20 с.

413. Леонтьев Д. Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 2003. 448 с. С. 83–392. URL: https://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_leo_psy_smisla/1.pdf (дата звернення 11.07.2020).

414. Братасюк М. Сутність громадянського суспільства, його структура та історична місія. Громадянське суспільство та правова держава: теоретичні моделі та досвід реалізації : монографія. / За аг ред. Гвоздецького В.Д. Київ : Вид-во Європейського ун-ту 2012. 328 с. С.57–62.

415. Бойко Т. Етно-національний чинник становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аспект) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. 09.00.03. Львів, 2008. 16 с.

416. Whitman J. Western legal imperialism : thinking about the deep historical roots. *Theoretical inquiries in law*. 2008. Vol. 10. № 2. P. 305–332.

417. Попадинець М. Реалізація права в контексті правового розвитку сучасної України: аксіологічний вимір : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2020. 254 с.

418. Захаров Є. Завдання, функції, права та принципи діяльності правозахисних організацій. Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні». 15.05.2004 р. URL: <http://khpg.org/1084630553> (дата звернення 5.01.2021).

419. Братасюк М. Громадянське суспільство як суб'єкт захисту прав людини. *Конституційно-правові студії*. 2017. № 1. С. 3–7.

420. Стефанчук Р. Принципи та гарантії здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб. *Юридична Україна*. 2007. № 3. С. 48–57.

421. Сабикенов С. Некоторые вопросы защиты субъективных прав и охраняемых законом интересов советских граждан. *Проблемы государства и права*. Наука, 1974. Вып. 9. 378 с.

422. Головін А. Діяльність прокуратури щодо захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина у рішеннях Конституційного Суду України. *Голос України*. 18 вересня 2012. № 174 (5424). С. 5.

423. Француз Т. Роль і місце судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина. *Держава і право*. 2001. Вип. 9. С. 179–185.

424. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3.

425. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / Відп. ред. В.Т. Маляренко. 3-є вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 352 с.

426. Савчин М. Яким бути Конституційному Суду. *Дзеркало тижня*. Україна. 27 серпня 2016 року. № 30.

427. Бердяєв Н. О рабстве и свободе человека. / Царство Духа и царство Кесаря. Москва, 1995. 375 с.

428. Малахов В. Философия права Идеи и предположения. Москва : ЮНИТИ, 2008. 391 с.

429. Братасюк М.Г. Криза державоцентристської моделі юридичної освіти в сучасній Україні та можливі шляхи її подолання. *Європейська юридична освіта і наука*: Зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. (12–14 жовтня, 2012 р. м.Київ). Київ: Вид-во Ліра-К. 2012. С. 13–17.

430. Дайсі А. Вступ до вчення про право конституції . Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 511–528.

431. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. Київ: Наук. думка, 2000. 734 с.

432. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За редакцією академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2008. 252 с.

433. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 16.10.2020).

434. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07 липня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41, / № 41-42; № 43; № 44–45.

435. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення 6.08.2020).

436. Рішення Конституційного Суду України у справі від 20 січня 2012 р. № 1-9/2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.08.2019).

437. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> 17.09.2020).

438. Силіна Т. Наскільки повна чи порожня склянка? *Дзеркало тижня*. 14

вересня 2013 р. № 33 (130). С. 3–4.

439. Нижник А. Якість закону в контексті дотримання принципу верховенства права. *Українське право*. 2006. Число 1. С.106–119.

440. Колодій А., Пелих Н. Верховенство права в системі законодавства. *Українське право*. 2006. Число 1. С. 142–149.

441. Железняк Н. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики. *Право України*. 2004. № 7. С. 94–99.

442. Дзюбенко О. Юридична техніка відомчої нормотворчості в Україні : монографія. Київ : Ніка Нова, 2012. 282 с.

443. Про Засади державної політики України в галузі захисту прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 р. *Відомості верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 53, ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14#Text> (дата звернення 7.06.2020).

444. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>; (дата звернення 9.06.2020).

445. Олійник А. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 470 с.

446. Сіренко В. Сучасний стан реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 22–28.

447. Романенко Є. Державна політика у сфері прав та свобод людини. Електр. журнал «Державне управління та розвиток». 2010. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=82> (дата звернення 21.11.2020).

448. Єльнікова М. Удосконалення механізму реалізації та захисту прав людини в Україні. Проблеми законності : зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 129. С. 76–83.

449. Соколенко О. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–122.

450. Разметаєва Ю. Права людини як фундаментальна цінність

громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 20 с.

451. Полянський Ю., Рачинський А. Захист прав і свобод громадянина у сферах діяльності державної влади та управління. Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президенті України / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. Київ : Вид-во УАДУ, 1999. Вип.1. 336 с.

452. Рабінович П. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1996. № 6. С. 5–13.

453. Кампо В.М. Суспільство і право: 2004–2006. Роздуми українського вченого-конституціоналіста. За заг. ред. Є.В. Бурлая. Київ. 2007. 74 с.

454. Барікова І.О. Зміст конституційного права на судовий захист. *Міністерство юстиції України*. URL: <http://www.minjust.gov.ua/8158> (дата звернення 12.06.2020)

455. Жильнікова Н. Реалізація прав людини і громадянина в контексті принципу верховенства права. «*Актуальна юриспруденція*». Науково-практична інтернет конференція 04.10.2011 р. URL: [http:// legalactivitycom.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=95%3A2011-10-05-04-30-24&catid=14%3A-2&Itemid=10&lang=ru](http://legalactivitycom.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=95%3A2011-10-05-04-30-24&catid=14%3A-2&Itemid=10&lang=ru) (дата звернення 19.11.2019).

456. Громадянське суспільство і права людини: матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого; редкол. : Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. 251 с.

457. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва : Политиздат. 1991. 537 с.

458. Павлишин О. Права людини та методологія їх досліджень крізь призму семіотико-правового підходу. *Право України*. 2015. № 2. С. 46–51.

459. Заєць А. Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 1999. 447 с.

460. Оніщенко Н. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

461. Андрущук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення та реалізації. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2008>

462. Бринцев В., Андрущенко І. Застосування та інтерпретація стандартів (принципів) правової держави в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2008. № 2. С. 73–74.

463. Kress K. Legal Indeterminacy and Legitimacy. *Legal Hermeneutics: History, Theory, and Practice* / Edited by Leyh G. Berkeley: University of California Press, 1991. P. 200–218.

464. Мурадян Э. Истина как проблема судебного права. Москва : Былина, 2002. 287 с.

465. Годецький І. Найбрудніші анекдоти ходять про адвокатів. *Український юрист*. 2006. № 1. С. 20–23.

466. Олсон против Швеции. Решение Европейского суда по правам человека от 24.03.1988 г. / Европейский суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т. 1 / Председ. редакц. коллегии - докт. юрид. наук, проф. В.А. Туманов. Москва : Изд-во НОРМА, 2000. С. 549–567.

467. Шевчук С. Верховенство права чи незаконна практика ВСУ. *Правовий тиждень*. № 21. 20 травня. 2008. С. 12.

468. Футей Б. Далекосяжний прецедент: Справа «Ющенко проти ЦВК» *Юридичний вісник України*. 11-17 грудня 2004. № 50 (494). С. 9.

469. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник НАН України*, 2010. № 3. С. 33–43.

470. Руднєва О. Проблеми реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини на сучасному етапі державотворення. *Право і суспільство*. 2010. № 3. С. 51–55.

471. Ляхівненко С. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Випуск 51. С. 666–672.

472. Путраймс І. Ефективність імплементації міжнародних стандартів прав людини у законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2013. 20 с.

473. Москвич Л. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2(15). 2009. С. 151–157.

474. Впровадження європейських стандартів у процес підготовки суддів. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/spivrobotnistvo-zadlya-vprovadjennya-visokih-standartiv/>; (дата звернення 14.09.2020).

475. Малярєнко В. Про стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції та реформування судової системи України. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 11. С. 4–9.

476. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : Постанова Кабінету Міністрів України. Постанова. Положення. Перелік від 31.05.2006 р. № 784. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-p#Text> (дата звернення 10.06.2020).

477. Judgment in the Case of C.R. v. the United Kingdom, № 48/1994/495/577/ Registry of the European Court of Human Rights. URL: <http://cmiskp.echr.coe.int> (дата звернення 13.06.2020).

478. Справа «Круслен проти Франції» (заява № 11801/85): Рішення Європейського суду з прав людини від 24.04.1990 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=432> (дата звернення 20.06.2020).

479. Справа Рябих проти Росії. (Ryabukh v. Russia) : Рішення Європейського суду з прав людини від 24.07.2003 р.: № 52854/99, п. 52, ECHR 2003-X). URL:

<http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm> (дата звернення 20.06.2020).

480. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України: мат. міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії і практики». *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 210–220.

481. Справа de Geouffre de la Pradelle v. France, Publ. Court, Series : Рішення Європейського суду з прав людини від 16.12.1992 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення 18.09.2020)

482. Прецедентна практика Європейського Суду з прав людини як джерело права України. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=526:130513-09&catid=67:2-0513&Itemid=83&lang=ru. Заголовок з екрану. (дата звернення 18.11.2020)

483. Справа Belilos v. Switzerland, Publ. Court, Series A, vol. 132, p. 29 : Рішення Європейського суду з прав людини від 29.04.1988 р. (дата звернення 18.11.2020)

484. Пресіч Н. Застосування практики ЄС з прав людини як шлях до ефективного захисту прав людини в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Юридичні науки». 2013. № 2 (5). С. 102–106.

485. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі 3 / 2011. Київ, Юрінком Інтер, 2011. 240 с.

486. Беяневич О. Про застосування практики Європейського суду з прав людини. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка*. Сер.: *Юридичні науки*. 2009. № 81. С. 32–38.

487. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

488. Справа Deweer v. Belgium, Publ. Court, Series A, vol. 35 : Рішення Європейського суду з прав людини від 27.02.1980 р. (дата звернення 11.11.2020).

489. п. 262 рішення Європейського Суду з прав людини від 21.04.2011 р. у справі «Нечипорук і Йонкало проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_683 (дата звернення 11.11.2020).

490. Пучинський В. Захист прав людини в Європейському Союзі. *Право України*. 2013. № 6. С. 51–60.
491. Дудаш Т. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. Київ : Алерта, 2013. 368 с.
492. Ільков О. Рішення Верховного Суду України: верховенство права чи політична доцільність? *Вибори та демократія*. 2004. № 2. С. 33–36.
493. Кузнецова Н. Верховенство права і правозаконність. *Юридичний журнал*. 2005. №11. С. 112–113.
494. Бігун В. Правозахисний смисл правосуддя (філософсько-правове осмислення ідеї правосуддя). *Вісник Львівського національного університету внутрішніх справ* : серія юрид. 2009. Вип. 4. С. 354–362.
495. Пухтецька А. Європейські погляди на принцип верховенства права. *Правовий тиждень*. 2008. № 19 (92). С. 6.
496. Гладенко О. Застосування практики Європейського суду з прав людини судами загальної юрисдикції України. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матер. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. С. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2013. С. 349–355.
497. Дністрянський С. Соціальне поняття права: Академічна юридична думка / За редакцією Ю.С. Шемшученко. Київ, 1998. С. 233–234.
498. Рішення Конституційного Суду України № 18-рп від 01.12.2004 р. у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес).
499. Бордун-Комар Н.І. Принцип верховенства права як метод ефективного судового захисту прав людини в Україні. *Sciences of Europe*. VOL 2, № 61 (2020). Praha, Czech Republic. С. 32–34.
500. Тесленко М. Конституційна скарга як один із засобів правозахисту людини і громадянина. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 9. С. 5–13.

501. Братасюк М. Право як монолог державної влади в контексті сучасного українського правового розвитку. *Проблеми філософії права*. Т. VI–VII. 2008–2009. С. 54–60.

502. Загальна Декларація прав людини від 1948 р. URL : [http ://www. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015](http://www. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015) (дата звернення 17.11.2019).

503. Cornell D. From the Lighthouse: The Promise of Redemption and the Possibility of Legal Interpretation // *Legal Hermeneutics: History, Theory, and Practice* / Edited by Leyh G. Berkeley: University of California Press, 1991. P. 147–172.

504. Адміністративна юстиція : європейський досвід і пропозиції для України / автори упоряд. І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда. Київ : Факт, 2003. 536 с.

505. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2–х т. Москва, 1989. Т. 1. 280 с.

506. Лок Дж. Два трактати про врядування / Пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 265 с.

507. Чушенко В. Проблеми формування соціально-організованого суспільства в Україні. *Право України*. 2005. № 4. С. 104–107.

508. Мільтон Фрідман. Капіталізм і свобода. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. 320 с.

509. Речицкий В. Свобода и государство. Харьковская правозащитная группа. Харьков: Фолио, 1998. 144 с.

510. Лапаева В. Типы правопонимания: правовая теория и практика : монографія. Москва : Российская академия правосудия, 2012. 580 с.

511. Євгеній Замятін. Ми.: пер.з рос. Оксани Торчило Київ, Комубук, 2016. 232 с.

512. Кравчук В. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : монографія. Тернопіль: ТаОВ «Терно-граф», 2011. 260 с.

513. Хуснутдінов О. Процес формування громадянського суспільства в Україні як передумова становлення правової держави. *Вісник Української академії державного управління при Президентові України*. 2001. № 2 Ч. II. С. 233–241.

514. Мудрак В. Роль і значення громадських організацій у сфері захисту прав і свобод людини в умовах формування правової держави та громадянського суспільства в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 44–47.

515. Карнієнко В. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф..канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.

516. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17> (дата звернення 29.01.2021).

517. Темех І. Конституційно-правовий статус правозахисних організацій : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 18 с.

518. Заборовський В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2018. 40 с.

519. Джуська А. Конституційне право людини на правничу допомогу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 271 с.

520. Правила адвокатської етики. URL: <http://vkdko.org/pravil-advokatskoji-etiki/>

521. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343. (дата звернення 03.11.2020).

522. Каминская Д. Записки адвоката. Харьковская правозащитная группа. Харьков : Фолио, 2000. 352 с.

523. Семенюк І. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 240 с.

524. Реформування місцевого самоврядування – запорука розвитку територіальної громади.

URL: <http://www.rv.gov.ua/sitenew/main/ua/publication/content/20903.htm> (дата звернення 3.01.2021).

525. Сало І. Асоціації органів місцевого самоврядування в системі узгодження інтересів на національному, регіональному та локальному рівнях. Київ: НІСД, 2011. 39 с.

526. Мамонова В. Система місцевого самоврядування. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад.. держ. упр. При Президентіві України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін.. Київ : НАДУ, 2011. Т. 5. 2011. С. 342–344.

527. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 р. № 1275-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (дата звернення 16.01.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні аспекти захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.
2. Бордун Н. І. Витоки та утвердження прав людини в контексті природно-правової та позитивістської традицій. *Європейські перспективи*. 2012. №5. С. 149–154.
3. Бордун-Комар Н. І. Генеза ідеї природних прав людини в історії філософсько-правової думки України. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 169–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_2_30.
4. Бордун-Комар Н. І. Філософсько-світоглядні засади захисту прав людини. *Наше право*. 2016. № 4. С. 179–185.
5. Бордун-Комар Н. І. Державна система захисту прав людини в сучасній Україні: проблема ефективності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 381–385. URL: http://pap.in.ua/4_2017/2.pdf.
6. Бордун-Комар Н. І. Принцип верховенства права як метод ефективного судового захисту прав людини в Україні. *Sciences of Europe*. Vol. 2, N 61 (2020). С. 32–34.(Praha, Czech Republic).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бордун Н. І. Універсальні та регіональні інституції з прав людини як важливий механізм міжнародного захисту прав людини. *Загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти державно-правової реформи в Україні* : матеріали IV круглого столу (Київ, 26 жовт. 2010 р.). Київ : ЮВЕТА, 2010. С. 39–47.
2. Бордун Н. І. Необхідність формування високої правової культури як запорука ефективного захисту прав людини в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки – 2010* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листоп. 2010 р.) : у 2 ч. / за заг. ред. В. К. Матвійчука, Ю. В. Нікітіна, Н. Б. Болотіної. Київ : Нац. акад. упр., 2011. Ч. 1. С. 111–113.
3. Бордун Н. І. Проблема захисту прав людини у контексті легістського праворозуміння. *Правова доктрина і юридична практика: досвід і перспективи розвитку* : матеріали постійно діючого наук.-теорет. семінару (Київ, 29 берез. 2011 р.). Київ : ЮВЕТА, 2011. Вип. 2. С. 78–86.

4. Бордун Н. І. Морально-етичні засади адвокатської діяльності. *Морально-етичні імперативи юридичної діяльності* : матеріали наук. читань до Дня юриста (Київ, 7 жовт. 2011 р.). Київ : УДУФМТ, 2011. С. 44–48.

5. Бордун-Комар Н. І. Деонтологічні принципи адвокатської діяльності. *Деонтологічні засади професії юриста* : матеріали VII круглого столу до Дня юриста (Київ, 7 жовт. 2013 р.) : у 2 ч. / [редкол.: О. І. Осауленко (голова), Ю. М. Бондар (відп. ред.), М. Г. Братасюк та ін.]. Київ : ЮВЕТА, 2013. С. 67–73

6. Бордун-Комар Н. І. Проблема прав людини: особливості законницького розуміння. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2014. Серія «Право». Вип. 1. С. 9–13.

7. Бордун Н. І. Європейські стандарти права як засади захисту прав людини. *Теоретико-правові аспекти державно-правової реформи в Україні* : матеріали III наук. читань (Київ, 18 листоп. 2015 р.) / [редкол.: В. Д. Гвоздецький (голова), Ю. М. Бондар (відп. ред.), С. Г. Благовісний та ін.]. Київ : УДУФМТ, 2015. С. 40–46.

8. Бордун-Комар Н. І. Основні ідеї китайського легізму як філософсько-правового вчення. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 трав. 2015 р.). Херсон : Гельветика, 2015. С. 10–12.

9. Бордун Н.І. Морально-етичний вимір адвокатської діяльності. *«Кафедра теорія держави і права: етапи становлення та перспективи розвитку»*. Матеріали науково-теоретичної конференції. (Київ, 2 червня 2016 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2016. – С.149-151.

10. Братасюк М. Г., Бордун-Комар Н. І. Принципи права як засадничі підвалини правозахисної діяльності. *Права та обов'язки людини у сучасному світі* : матеріали Міжнар. конф. (Одеса, 11–12 листоп. 2016 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2016. С. 9–12.

11. Бордун-Комар Н. І. Модель захисту прав людини в сучасній Україні: проблеми та деякі шляхи вдосконалення. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2017 р.). Запоріжжя : Істина, 2017. С. 6–11.

12. Бордун-Комар Н. І. Гуманістичні засади захисту прав людини. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, С. Д. Гусарєв та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 38–40.

13. Бордун-Комар Н. І. Роль прокуратури в механізмі захисту прав людини. *Scientific Collection «InterConf» № 1 (37): with the Proceedings of the 1 st International Scientific and Practical Conference «Recent Scientific Investigation»* (December 6–8, 2020). Oslo, Norway : Dagens naeringsliv forlag, 2020 P. 596–600.

Додаток Б

Опитувальник (анкета)
з дослідження захисту прав людини в Україні у контексті основних типів
праворозуміння

Шановні колеги!

Просимо Вас взяти участь в опитуванні, яке проводиться в рамках дисертаційного дослідження на тему: «Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння», що виконується на кафедрі філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ.

Прочитайте, будь ласка, уважно кожне запитання і підкресліть той варіант відповіді, що відповідає вашій думці.

Результати дослідження будуть оброблені та подані в загальному вигляді.

1. Чи задовільні, на Вашу думку, у нашій країні механізми захисту прав людини?

- а) задовільні;
- б) ні, минулі зруйновані, нові не сформовані;
- в) важко відповісти, ті, що діють є недосконалими

2. Що, на Вашу думку, повинно лежати в основі принципу правової держави ?

- а) справедливість;
- б) законність;
- в) людина, як основна цінність держави;
- г) правова визначеність.

3. Чим зумовлене таке поняття, як «праворозуміння»? Ваша думка.

- а) світоглядом людини;
- б) правосвідомістю людини;
- в) законністю;
- г) правоохоронною функцією держави.

4. Чи доцільно застосовувати міжнародні стандарти прав людини національним законодавством?

- а) так, бо це гарантія індивідуальної свободи;
- б) ні, громадяни країни їх не розуміють;
- в) у нас є свої національні стандарти прав людини

б) . Які, із зазначених органів державної влади, є найбільш ефективними у захисті прав людини ?

- а) адвокатура;
- б) прокуратура;
- в) суди;
- г) поліція;
- д) органи місцевого самоврядування

7. Чи сприяє розвиток громадянського суспільства у захисті прав людини?

- а) так, громадянське суспільство здатне захищати права людини;
- б) ні, відсутні громадські правозахисні організації;
- в) важко відповісти, громадянське суспільство в країні ще не створене;

8. Чи вважаєте Ви, що судова реформа у нашій країні достатньо добре проведена?

- а) так;
- б) ні, проведена неефективно;
- в) потребує вдосконалення;
- г) важко відповісти, бо ще не завершена.

5. Який чинник може сприяти підвищенню якості роботи правоохоронних та судових органів в Україні у захисті прав людини?

- а) відповідальність;
- б) професіоналізм (фаховість);
- в) вдосконалення законодавства;
- г) співпраця з громадістю;
- д) використання зарубіжного досвіду

Результати анкетування студентів юридичного факультету Інституту права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка» (110 осіб, в %) та працівники органу місцевого самоврядування (27 осіб, в %)*

Таблиця А

Питання та відповіді	Кількість осіб, які дали позитивні відповіді		Відсоток %	
	1	2	1	2
<i>1. Чи задовільні, на Вашу думку, у нашій країні механізми захисту прав людини?</i>				
а) задовільні;	23	6	20,9	22,2
б) ні, минулі зруйновані, нові не сформовані;	71	9	64,5	33,3
в) важко відповісти, ті, що діють є недосконалими.	16	12	14,6	44,5
<i>2. Що, на Вашу думку, повинно лежати в основі принципу правової держави ?</i>				
а) справедливість;	9	12	8,2	44,5
б) законність;	13	5	11,8	18,5
в) людина, як основна цінність держави;	85	8	77,3	29,6
г) правова визначеність.	3	2	2,7	7,4
<i>3 Чим зумовлене таке поняття, як «праворозуміння»? Ваша думка.</i>				
а) світоглядом людини;	26	2	23,6	7,4
б) правосвідомістю людини;	58	8	52,7	29,6
в) законністю;	7	7	6,4	25,9
г) правоохоронною функцією держави.	19	10	17,3	37,1
<i>4. Чи доцільно застосовувати міжнародні стандарти прав людини національним законодавством?</i>				
а) так, бо це гарантія індивідуальної свободи;	82	14	74,5	51,9
б) ні, громадяни країни їх не розуміють;	18	9	16,4	33,3
в) у нас є свої національні стандарти прав людини.	10	4	9,1	14,8
<i>5. Який чинник може сприяти підвищенню якості роботи правоохоронних та судових органів в Україні у захисті прав людини?</i>				

а) відповідальність;	32	6	29,1	22,2
б) професіоналізм (фаховість);	56	9	50,9	33,3
в) вдосконалення законодавства;	9	4	8,2	14,8
г) співпраця з громадістю;	6	8	5,4	29,7
д) використання зарубіжного досвіду.	7	-	6,4	-
<i>6. Які, із зазначених органів державної влади, є найбільш ефективними у захисті прав людини ?</i>				
а) адвокатура;	44	8	40,0	29,6
б) прокуратура;	12	4	10,9	14,8
в) суди;	47	10	42,7	37,0
г) поліція;	7	-	6,4	-
д) органи місцевого самоврядування.	-	5	-	18,6
<i>7. Чи сприяє розвиток громадянського суспільства у захисті прав людини?</i>				
а) так, громадянське суспільство здатне захищати права людини;	78	17	70,9	63,0
б) ні, відсутні громадські правозахисні організації;	-	-	-	-
в) важко відповісти, громадянське суспільство в країні ще не створене;	18	3	16,4	11,1
	14	7	12,7	25,9
<i>8. Чи вважаєте Ви, що судова реформа у нашій країні достатньо добре проведена?</i>				
а) так;	32	8	29,1	29,6
б) ні, проведена неефективно;	28	4	25,5	14,8
в) потребує вдосконалення;	41	9	37,2	33,4
г) важко відповісти, бо ще не завершена.	9	6	8,2	22,2

* 1 – студенти ІППО НУ «Львівська політехніка»

2 – місьцеве

самоврядування

Акти впровадження

004096

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, тел. (380-32) 237-49-93, 258-27-58, факс: (380-32) 258-26-80
 ел. пошта: office@lpnu.ua, інтернет: www.lp.edu.ua

14.06.2021 № 64-01-НІА

на № _____

До спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01
Національної академії внутрішніх справ

ДОВІДКА

про використання в навчальному процесі результатів наукового дослідження
Бордун-Комар Наталії Ігорівни
на тему: «Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння»

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Бордун-Комар Наталії Ігорівни, здобувача кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук впроваджені в навчальний процес Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» у викладанні навчальних дисциплін «Філософія права», «Теорія держави і права», «Типи праворозуміння», а також відповідних спецкурсів: «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави», «Європейські стандарти прав людини як юридична основа правового захисту», «Громадянське суспільство як суб'єкт правозахисної діяльності» та застосовуються при підготовці бакалаврських кваліфікаційних робіт, а також підвищення кваліфікації на семінарах педагогічних знань. Зокрема в навчальний процес впроваджено

- теоретичні та практичні аспекти захисту прав людини (розділи 1, 2);
- прикладні аспекти європейських стандартів права як юридичних засад правового захисту (розділ 3, підрозділ 1);
- механізм захисту прав людини як системно-діяльнісний феномен: необхідність зміни парадигмальних підходів (розділ 3, підрозділ 2, 3).
- громадянське суспільство як суб'єкт правозахисної діяльності (розділ 3, підрозділ 4).

Проректор з науково-педагогічної роботи
 Національного університету
 «Львівська політехніка»
 к.т.н., доцент

О. Р. Давидчак

виконавець:
 Т.З. Гарасимів
 (032) 258-30-27

Видавництво Львівської політехніки. Наклад 5000. Зам. 200551. 2020.

ДРОГОБИЦЬКИЙ МІСЬКРАЙОННИЙ СУД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Війтівська Гора, 39, м. Дрогобич, Львівська область, 82108, inbox@dgm.lv.court.gov.ua

Від 14 червня 2021 року

Вих. № 7/229/2021

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бордун-Комар Наталії Ігорівни

Наукові положення дисертаційного дослідження здобувача кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ Бордун-Комар Наталії Ігорівни на тему: «Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння» були подані у вигляді обґрунтованих пропозицій норм Конституції України від 28.06.1996 р № 254_к/96_{вр}, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р № 1402-VIII, Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV щодо захисту прав і свобод людини і громадянина у національному судочинстві.

Вважаємо, що положення дисертаційного дослідження Бордун-Комар Наталії Ігорівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук є актуальними, мають практичне значення та характеризуються науковою новизною в контексті захисту прав і свобод людини і громадянина у правосудді, а саме ті, що стосуються впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; застосування принципів верховенства права у національній судовій практиці, які є міжнародними стандартами права у правозахисній діяльності; призначення судової влади у забезпеченні діалогу між громадянським суспільством, особою та державою та створення передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України і можуть бути впроваджені у практику Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області.

Керівник апарату

Іван ХАРІВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,
заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ12 . 05 . 2021 р.**АКТ**

**про впровадження результатів дисертації Бордун-Комар Наталії Ігорівни на
тему «Захист прав людини в Україні у контексті основних типів
праворозуміння» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права у освітній процес
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника навчально-методичного відділу Колодейчак С.І., (голова комісії), завідувача кафедри філософії права та юридичної логіки, кандидата юридичних наук, доцента Кравця В.М., завідувача кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Пендюри М.М., склала цей акт про те, що результати дисертації Бордун-Комар Наталії Ігорівни на тему «Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Бордун-Комар Н.І. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ при викладанні відповідних навчальних дисциплін та під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Голова комісії:
Станіслава КОЛОДЕЙЧАК**Члени комісії:**

**кандидат юридичних наук,
доцент**

Віталій КРАВЕЦЬ

**кандидат юридичних наук,
доцент**

Максим ПЕНДЮРА